

T.C.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TRABZON VİLAYETİ'NDE KAÇAKÇILIK

(1855-1908)

Yüksek Lisans Tezi

Kubilay HAMZAOĞLU

Danışman:

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

Samsun, 2019

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TRABZON VİLAYETİ'NDE KAÇAKÇILIK
(1855-1908)

Yüksek Lisans Tezi

Kubilay HAMZAOĞLU

Danışman:
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

Samsun, 2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davrandığımı taahhüt ederim.

... / ... / 20...

(İmza)

Kubilay HAMZAOĞLU

TEZ KABUL VE ONAYI

Kubilay Hamzaoğlu tarafından hazırlanan Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılık (1855-1908) başlıklı bu çalışma, 10.04.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER _____

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Salih DEMİRBILEK _____

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR _____

Üye : _____ (Doktorada ilave edilmeli) _____

Üye : _____ (Doktorada ilave edilmeli) _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

__ / __ / __

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Bozkurt KOÇ

(İmza ve Mühür)

ÖZET

TRABZON VİLAYETİ'NDE KAÇAKÇILIK (1855-1908)

Kubilay HAMZAOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Nisan / 2019

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

Trabzon Vilayeti'nin Orta ve Doğu Karadeniz sahil yerleşkelerini içine alan idari taksimatı nedeniyle tarihi süreç boyunca uluslararası ticarete söz sahibi bir konuma sahip olduğu belirtilebilir. Bu konumu sayesinde Mezapotamya'nın iki önemli ticari üssü olan Bağdat ve Diyarbakır'ın yanı sıra Kayseri-Şam-Halep bölgelerine de ulaşan Tebriz hattının ticari değer taşıyan ürünlerinin Karadeniz'e civar ülkelere transferinde vazgeçilmez bir çıkış limanı olarak kabul görmüştür. Bölgenin bu önemi, stratejik niteliği ve komşu devletlerin kaliteli ürünleri dolayısıyla kaçakçıların ilgi odağı haline gelmiştir. Osmanlı klasik döneminde Karadeniz'in bir iç deniz halinde bulunması kaçakçılık faaliyetlerini kısıtlamıştır. XIX. yüzyılda Karadeniz'in bu hüviyetinin değişmesi, uluslararası ticarete açılması ve ticari metaldaki yasaklamaların artması sonrasında kaçakçılık faaliyetlerinde bir artış meydana gelerek kaçakçıların yöntem ve teknikleri değişme ve gelişme göstermiştir. Çalışma alanımız olan 1885-1908 tarihleri, Osmanlı Dağılma dönemine etki eden ve dağılmayı hızlandıran pek çok amile konu olmuştur. Bu amiller arasında cereyan eden ekonomik yaptırım, toplumsal çözülme ve siyasal çekişmelerde var olan kaçakçılık olgusunun bu amillerden farklı olarak bir amil teşkil olabileceği sorunsalı Trabzon Vilayeti'nde kapsamında ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tütün, Ekonomi, Ceza, Suç, Eşkya.

ABSTRACT

SMUGGLING IN THE PROVINCE OF TRABZON (1855-1908)

Kubilay HAMZAOĞLU

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of History, M.A., April / 2019

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

Trabzon province consists of central and eastern black sea coasts. The province of Trabzon has influenced international trade due to its geographical location throughout history. The two major commercial bases of mezapotamia, Baghdad and Diyarbakir, as well as the Kayseri-Damascus-Aleppo regions, reaching the Black Sea to the countries of the Black Sea region of the value of the products carrying a commercial value is recognized as an indispensable exit port. This importance of the region, the priority and quality products of neighboring states have become the focus of smugglers. The presence of the Black Sea as an inland sea in the ottoman classical period restricted the activities of smuggling. In the 19th century, there was an increase in smuggling activities after the black sea changed its position, opened up to international trade and banned commercial goods. As a result of these changes, the methods and techniques of smugglers have changed and improved. Our field of study, dated 1885-1908, contains many reasons influencing the ottoman disintegration period and accelerating disintegration. Among these reasons, economic sanctions, social dissolution and political conflicts may be a reason for smuggling. This problem is tried to be expressed in the province of Trabzon.

Key Words: Tobacco, Economy, Criminal, Crime, Bandit.

ÖN SÖZ

Kaçakçılık olgusu, devletlerin ekonomik hayatına zarar veren bir tema olarak bilinmekte ve bu zararı en aza indirmek için devletler tarafından tedbirler alınmaktadır. Kaçakçılık, bilinen tarzıyla gümrük uygulamalarından kaçarak devleti iktisadi manada zor duruma düşürmektir. Ne var ki kaçakçılık konusunda dikkatlerden kaçmaması gereken şey kaçakçılığın salt ekonomiye zarar vermediği gerçeğidir. Kaçakçılığın ekonomiye verdiği zararlardan başka toplumsal ve siyasal infiallere sebebiyet veren bir diğer yüzü vardır. Toplumsal hayatta bir suç unsuru olan kaçakçılık fiili bağlantılı olduğu katl, yaralama, adam kaçırma, tecavüz vb. uygulamaları dolayısıyla toplumda emniyet ve güven duygusunun zedelenmesine sebebiyet vermiştir. İlginçtir ki toplumsal hayatta kaçakçılar her ne kadar kötü ve şer olarak görünseler de belli dönemlerde devletlerin uygulamaları dolayısıyla sosyal tabakada kendilerine destekçi bulmuşlardır. Bu uygulamalara Osmanlı Devleti'nde Duyun-ı Umumiye ve ardından kurulan Reji İdaresi örnek verilebilir. Kaçakçılığın ekonomik ve toplumsal yapıya verdiği zarar, siyaset alanında da kendisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen Ermeni, Rum, Sırp, Bulgar ve diğer ayrılıkçı faaliyetlerin çoğunda yabancı devletlerin yardımıyla gerçekleşen silah kaçakçılığı siyasal manada devlete zarar veren bir unsur olarak yerini almıştır. Kaçakçılık olgusu kültürel manada da Osmanlı Devleti'nde türkü, ağıt vb. kültürel fonetiğinde kendini göstermiş ve topluma etki etmiştir.

Tez konumuzu ve çalışma metodumuzu diğer akademik çalışmalardan farklı kılan şey öncelikle kaçakçılık konusunda Osmanlı Devleti dâhilinde ve bir vilayeti bağlamında daha önce tarihi verilerle hazırlanmış tez düzeyinde akademik bir çalışmanın bulunmamasıdır. Kaçakçılık üzerine bir takım makalelerin bulunmasına rağmen bu çalışmaların tek bir emtia üzerine ve bir tek sorun üzerine yoğunlaştığı belirlenmiştir bu açıdan bakıldığında çalışmamız birbirinden farklı emtialar, kaçakçılıkla bağlantılı suçlar bu suçlara verilen cezalar, kaçakçılık yolları, kaçakçılar ile hükümet ilişkileri, kaçakçı toplum ilişkisi ve kaçakçı ekonomi ilişkisini anlatan kompleks bir çalışmadır.

Tez, giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında tezin konusu, amaç ve önemi, kapsam ve yöntemi ifade edilmiştir. Birinci bölümde bütün

inhisarının Reji İdaresine geçişi ve yasaklamalar ile tütün maddesinin uluslararası piyasada nasıl bir talep gördüğü ve bu talebe karşı Samsun tütün pazarının nasıl bir rol oynadığı incelenmiştir ayrıca kaçakçılık yapan yerli ve yabancı tüccarlar ile bu tüccarların kaçırıldığı emtialar ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. İkinci bölümde kaçakçılıkla mücadelede idari ve kolluk tedbirlerinin neler olduğu, kaçakçılığın yoğunlaştığı bölge ve güzergâhların nereler olduğu, kaçakçılıkla bağlantılı suçlar ile kaçakçılıkta suç ve cezanın tanımı yapılmış olup kaçakçılığın ekonomik boyutları irdelenmiştir.

Bu tez çalışmasına, çeşitli fikir ve yorumlarıyla bendenize destek olan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Yavuz Eler'e teşekkürü bir borç bilirim. Mensubu olduğum Emniyet Müdürlüğü Teşkilatına ve bilhassa Samsun Çevik Kuvvet Şube Müdürü Murat Koyuncu'ya çalışmalarımız süresince sağladığı uygun ortam ve düzen için teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca hiçbir zaman desteklerini eksik etmeyen değerli aileme ve tezimi okuyarak önemli öneri ve katkılarda bulunan değerli eşim Yasemin Hamzaoğlu'na teşekkür ederim.

Kubilay HAMZAOĞLU

07.03.2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	iii

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TRABZON VİLAYETİNDE KAÇAKÇILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

1. 1. Tütün İnhisarının Reji İdaresine Geçişi Ve Yasaklamalar.....	5
1. 2. Uluslararası Tütün Talebi Ve Samsun Tütün Pazarı.....	21
1. 2. 1. Uluslararası Tütün Talebi.....	21
1. 2. 2. Samsun Tütün Pazarı.....	30
1. 3. Kaçakçılıkta Yerli Ve Yabancı Tüccarlar Ve Kaçırılan Emtialar.....	35
1. 3. 1. Köle Kaçakçılığı.....	42
1. 3. 2. Tütün Kaçakçılığı.....	44
1. 3. 3. Maden Kaçakçılığı.....	53
1. 3. 4. Tuz Kaçakçılığı.....	55
1. 3. 5. Silah Kaçakçılığı.....	59

İKİNCİ BÖLÜM

TRABZON VİLAYETİNDE KAÇAKÇILIKLA MÜCADELE

2. 1. Kaçakçılıkla Mücadelede İdari Ve Kolluk Tedbirleri.....	64
2. 2. Kaçakçılığın Yoğunlaştığı Bölgeler Ve Kaçakçılığın Güzergâhı.....	75
2. 3. Kaçakçılıkla Bağlantılı Suçlar.....	83
2. 4. Kaçakçılığın Ekonomik Boyutları.....	90
2. 5. Kaçakçılıkta Suç ve Cezanın Tanımı; Trabzon Örneği.....	100
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	118
EKLER	133
ÖZGEÇMİŞ	142

KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

H. : Hicri

Hzl. : Hazırlayan

OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayısı

TSV : Trabzon Salname-i Vilayet

Vb. : Ve benzerleri

Vd. : Ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Çalışmamızın konusu; 1855 – 1908 tarihleri arasında Trabzon Vilayeti’nde yapılan çeşitli emtia kaçakçılığının, Osmanlı Devleti’nde meydana getirdiği sosyal, ekonomik ve siyasi etkileri incelemektir. Çalışmamızda Trabzon Vilayeti’nde kaçakçılığı yapılan emtia türleri belirlenerek kaçakçılığın ekonomik boyutları ifade edilmeye çalışılmıştır. Kaçakçılığın etkilediği suç ile bu suçlara verilen cezalar belirlenerek çalışma konusu genişletilmiştir ayrıca Osmanlı Devleti’nde kaçakçılık olgusunun ne anlama geldiği ve devletin bu olguya karşı almış olduğu tavır ile kaçakçılara karşı yapılan mücadele ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde değişim ve gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönem, dağılma sürecinin devam ettiğini gösteren emarelerin, ortaya çıktığı bir süreci de ifade ediyordu. Osmanlı Devleti’nin dağılmasına ve kurumlarının bozulmasına neden olan siyasi, sosyal, ekonomik pek çok sebep vardı. Araştırmanın amacı ve önemi, klasik manada ileri sürülen dağılma sebeplerinden farklı olarak bu dağılma sürecine kaçakçılık olgusunun da bir sebep teşkil edip etmediğini belirlemek ve tespit etmektir. Kaçakçılığın; iktisadi ve toplumsal gerileme sebeplerine ise ne kadar müdahil olduğu ve siyasi manada devletin dağılmasına etkilerini tespit etmek araştırmanın amaç ve önemini ifade etmektedir.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Tezimizin konusu olarak belirlediğimiz “Kaçakçılık” Trabzon Vilayeti sınırları içerisinde 1855-1908 yılları arasında ele alınacaktır. Çizdiğimiz bu sınırlar çalışmamızın daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Çalışmamız teorik bir çalışmadır. Bu nedenle ilk olarak kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması için ise öncelikle online veri tabanları ve çeşitli kütüphaneler kullanılmıştır. Daha sonra ise bir çalışma planı hazırlanarak çalışmamıza asıl kaynaklık edecek olan Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri’nden alacağımız belgelere ulaşılmıştır. Tez çalışmamızı yaptığımız süre içerisinde

başvurduğumuz temel kaynaklarımız Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nden elde ettiğimiz belgeler ve Trabzon Vilayeti Salnameleri'dir. Bunların yanı sıra XIX. yüzyılda Trabzon Vilayeti ile ilgili bilgi veren seyyahların eserlerinden, Trabzon Vilayeti'ne ait yayınlanmış konsolosluk raporlarından, daha önce yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca çalışmamızda bunların dışında faydalanabileceğimiz yerli ve yabancı kitaplara, süreli yayınlara, online verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Kaçakçılığın ekonomik boyutlarını ve kaçakçı tüccar ilişkisini belirlemek adına Şark Ticaret Yıllıkları'ndan faydalanılmıştır. Çalışmamız boyunca Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri ve Kütüphanesi ile Salt Galata Kütüphanesi bize kaynaklık etmiştir.

Tez çalışmamız temel olarak giriş, iki ana bölüm ve bunların alt başlıklarından (kısmılarından) oluşmaktadır. Tezimizin ilk bölümü “Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılığın Ortaya Çıkışı”dır. İlk bölüm üç temel alt başlığa ve bu alt başlıklarda kendi aralarında alt başlıklara ayrılmıştır. İlk alt başlık olan “Tütün İnhisarının Reji İdaresine Geçişi Ve Yasaklamalar” kısmında tütünün Osmanlı topraklarına intikali tartışılmış olup ekonomik buhran sonucu kurulmuş olan tütüne dair kurumlar ele alınarak bu süreçte ortaya çıkan tütün yasakları ve bundan beslenen kaçakçılık faaliyetleri ifade edilmiştir. İlk bölümümüzün ikinci kısmı “Uluslararası Tütün Talebi ve Samsun Tütün Pazarı”dır. Bu bölüm “Uluslararası Tütün Talebi” ve “Samsun Tütün Pazarı” olarak iki alt başlığa ayrılmıştır. Bu kısımda bir önceki kısımda tespit edilen kaçakçılık nedenlerine etki eden tütünün Uluslararası platformda ve Samsun tütün pazarı ölçeğinde ekonomik olarak etkisi incelenmiştir. İlk bölümümüzün üçüncü ve son alt başlığı ise “Kaçakçılıkta Yerli Ve Yabancı Tüccarlar Ve Kaçırılan Emtialar”dır. Bu bölümde Trabzon Vilayeti'nde kaçakçılığı yapılan emtialar tespit edilmiş ve kaçırılan emtiaların önem ve mahiyetleri tespit edilmiştir. Bu kısım kaçakçılığı yapılan emtialara göre beş alt başlığa ayrılmıştır. Bunlar; “Köle Kaçakçılığı”, “Tütün Kaçakçılığı”, “Maden Kaçakçılığı”, “Tuz Kaçakçılığı” ve “Silah Kaçakçılığı”dır.

Tezimizin ikinci bölümünün adı “Trabzon Vilayeti'nde Kaçakçılıkla Mücadele”dir. Bu kısımlar, “Kaçakçılıkla Mücadelede İdari Ve Kolluk Tedbirleri”, “Kaçakçılığın Yoğunlaştığı Bölgeler Ve Kaçakçılığın Güzergâhı”, “Kaçakçılıkla

Bağlantılı Suçlar”, “Kaçakçılığın Ekonomik Boyutları” ve “Kaçakçılıkta Suç ve Cezanın Tanımı; Trabzon Örneği” olarak beş temel kısma ayrılmıştır. İlk kısımda kaçakçılık ile nasıl bir mücadele yürütüldüğü ve bu süreçte ne gibi idari ve kolluk tedbirler alındığı ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti’nde iç ve dış güvenliği tehdit etmekle birlikte, ekonomik ve sosyal yapıya da zarar veren güvenlik zafiyetlerinden birisi de kaçakçılıktı. Bu nedenle kaçakçılık olgusu ile mücadele önemli bir konuydu. İkinci kısımda Trabzon Vilayeti’nde kaçakçılığın güzergâhı belirlenmeye çalışılmış ve kaçakçılığın hangi bölgelerde ne gibi sebeplerle yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Üçüncü kısımda kaçakçıların işlediği diğer suçlardan bahsedilerek kaçakçılığın hangi suçlarla ne gibi bağlantıları olduğu ortaya konmuştur. Dördüncü alt kısımda, kaçakçılığın ekonomik boyutları tespit edilerek, Osmanlı Devleti’ni ekonomik açıdan nasıl etkilediği ortaya konulmuştur. Beşinci ve son kısımda ise kaçakçılığa karşı mücadelede uygulanan cezalar tespit edilmiş ve hangi suça hangi cezaların verildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TRABZON VİLAYETİNDE KAÇAKÇILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

Kaçakçılık; bir emtiyanın yasalara veya kanunlara aykırı olarak gizli bir şekilde bir ülkeye, coğrafyaya ya da bir devletin sınırları içerisine sokmak veyahut çıkarmak olarak tanımlanabilir. Bu işi yapan şahıs ve zümrelere kaçakçı denilmektedir. Kaçakçılık tarihi, ekonomik değere sahip emtiyanın ticaret sonucunda ilk olarak vergilendirilmesine kadar götürülebilir. Zira vergi kaçırarak kâr amacı gütmek kaçakçıların başvurduğu en etkili yöntemdir. Bununla birlikte bir ürüne ait yasaklamaların¹ gündeme gelmesi kaçak ürün ve kaçakçılığın oluşmasına hatta gelişmesine olanak sağlayan bir durumdur. Her ne kadar kaçakçılığı sadece bu olguya bağlamak doğru değilse de, nasıl insanlığı olumsuz etkileyen savaş dönemlerinde ekonomiyi felç edecek kaçakçılık, karaborsacılık, emek ihlalleri gibi faaliyetler geniş bir alan kapsıyor ise de yasaklı dönemlerde de bu olgu güçlenip gelişme kaydeder. Tabi ki bunu ortaya çıkaran asayişsizlik gibi durum, olay ve vakalar vardır. Osmanlı Devleti kendi vilayetleri dışında, yabancı devletlere uyguladığı ihracat yasaklarını üretim, ticaret, vergi hatta politik nedenlerle bazen lağvedilebiliyordu. Yasaklamaların uygulandığı zamanı doğru tespit etmek kaçak ve kaçakçılık olgusunun sıhhatli bir tanımı için elzemdir. Nitekim kaçakçılık ekonomisi, yasaklarla beslenmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde özellikle XIX. yüzyılda esnaf-tüccar ve esnaf örgütleri, Avrupa tüccar ve esnafları ile karşılaştırıldığında vergilerini ödeyebileceği ve geçimini temin edebileceği miktardan fazlasını kazanamıyordu.² Bu durum esnaf ve tüccar arasında sermaye birikiminin oluşamamasına ve iş imkânlarının azalmasına veyahut da hiç elde edilememesine neden olmaktadır. Vaziyet böyle iken esnaf ya da üretici-tüccar arasındaki ilişki kolay para ve kâr amacını taşıyan kaçakçılıkta birleşme göstermiş, bir bakıma kendi sermayesini biriktirerek kaçakçılığı bir iş kolu haline getirmiştir. Karadeniz bölge ve vilayetinde kaçakçılık faaliyetlerinin dikkat çeken odak noktası

¹ Osmanlı Devleti 1609-1649 tarihleri arasında tütüne getirdiği yasak neticesinde tütün kaçakçılığında meydana gelen artış bunun en güzel örneğidir. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî, Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 26.

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul 2010, s. 303.

genelde tütün üretim ve ticaretinin artmasıyla beraber bu meta üzerinde meydana gelen yasadışı faaliyetlerdir. Tütünün Reji İdaresine geçişi bu faaliyetleri arttırmaktadır. Bununla birlikte tütünün Osmanlı Devleti'ndeki tarihi seyri ve Trabzon Vilayeti'nde kaçakçılığı yapılan diğer emtialar aşağıda ifade edilmeye çalışılacaktır.

1. 1. Tütün İnhisarının Reji İdaresine Geçişi ve Yasaklamalar (1855-1883)

Osmanlı Devleti'nde tuz, tütün, deri, vergi, eser, hububat, silah, maden cevheri, insan kaçakçılığı görülmekle birlikte en çok tartışılan kaçakçılık türünün tütün olduğu ve birçok şikâyetlere konu olması hasebiyle bu bölümde; tütün inhisarının Rejiye devrine kadar ki süreç ve yasaklamalar işlenecektir. Tütün denilince sadece yerli üretim kaynaklı değil aynı zamanda Amerika-Avrupa menşeli puroluk tütün, enfiye ve İran menşeli tömbeki gibi tütün çeşitleri birlikte değerlendirilecektir.

XVIII. yüzyılda meydana gelen 1768-1774 tarihli Osmanlı-Rus savaşından sonra imza edilen Küçük Kaynarca Anlaşması Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ticareti açısından bir dönüm noktası olmuştur.³Karadeniz ticareti bir iç ticaret konumundan çıkıp uluslararası bir ticaret alanı haline gelerek Trabzon, Samsun gibi liman kentlerinin oluşmasını ya da ithalat-ihracat kapasitelerinin artmasına neden olmuştur. Bu gelişmenin olumlu yanlarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere vermiş olduğu kapitülasyonlar nedeniyle ithalat-ihracat oranları arasında fark giderek artmış ve ticaret açıkları meydana gelmiştir.⁴ Sanayi Devrimini gerçekleştiren ülkelerden gelen işlenmiş ucuz mallar devlet tebaası arasında rağbet görünce yerli üretim çökme noktasına gelmiştir. Bütün bu gelişmelerle birlikte savaş masraflarının yıkıcı etkisi ve isyanlar baş gösterince Osmanlı maliyesi⁵eskisine nazaran içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Osmanlı Devleti ilk olarak meydana gelen ekonomik sıkıntıları atlatabilmek için devletin iç kaynaklarına yönelik bir takım

³ İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Bellekten*, LXI/225, 1995, s. 336.

⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara 1984, s.53.

⁵ Osmanlı maliyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Malî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s.125; Ayrıca; Malî teşkilat hakkında, Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Malîyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 31.

önlemler almıştır. Mevcut vergileri arttırmak, yeni vergiler ihdas etmek, paranın değerinin düşürülmesi (tağşiş edilmesi), tımarların öncelikle iltizama sonra malikâneye dönüştürülmesi ve iç borçlanmaya gidilerek Galata bankerlerinden borç alınması, gibi bir dizi tedbirle devletin içinde bulunduğu ekonomik ve malî sıkıntılarını giderilebileceği düşünülmüştü. Fakat bu düşünce Osmanlı ekonomisinin iyileşmesini sağlayamamıştır. Bunun üzerine devletin başka bir devletten borç alınması hususu gündeme gelmiştir. İlk olarak Müslüman bir ülke olan Fas'tan borç alınması düşünüldü.⁶ Ancak sonuç alınamadı. Fas'tan sonra Felemenk devletinden borç alınma konusunda görüşmeler yapıldı.⁷Fakat 1790 tarihine kadar yapılan görüşmelerden de bir sonuç alınamadı çünkü Felemenk devletinden alınacak borç karşılığında Osmanlı Devleti belirli tarımsal ürünlerini kaynak göstermişti bu kaynakları güvensiz bulan Felemenk Devleti borç vermeye yanaşmamıştır. 1854 tarihinde Kırım Savaşı dolayısıyla devletin artan masraflarını giderebilmek için İngiltere'den borç alınma⁸ yoluna gidildi. Alınan borç tutarı % 6 'ı faizle 2. 5 milyon Osmanlı altınıydı. Borcun ödenme şekli ise, Mısır vergisinden elde edilecek tutarın bu borca karşılık gösterilmesiyle olacaktı.⁹

Nitekim belirli bir gelir kalemini borç karşılığı göstermek bu tarihten sonrada Osmanlı Devleti için bir çıkış yolu olarak kabul edilmekteydi. Örneğin; 1855 tarihli istikrazı için İzmir ve Suriye gümrük vergileri teminat olarak gösterildi.¹⁰ 1865 tarihinde Osmanlı Devleti, Bank-ı Osmanî ve iki Fransız malî müessesesinden almış olduğu 6.600.000 Osmanlı lirasına karşılık olarak Ağnam varidatı¹¹ ile Ergani maden hasılatını sunmuştur. 1862 ve 1863 tarihli istikrazlarına karşılık olmak üzere tütün vergi varidatı beyan edilmiştir.¹²1869 tarihinde Fransa'dan alınan 24.444.442 Osmanlı altını değerinde borç paraya karşılık olarak çeşitli vilâyetlerin aşârı devredilmiştir. 1871 tarihinde hazine tahvilatı Osmanlı Bankası ile Ostro Ottoman bankasından 12.338.820 Osmanlı lirası tutarında bir borçlanmaya karşılık Edirne,

⁶ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 137.

⁷ Fatma Suut Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, Tekel/Tütün Vakfı, İstanbul 2000, s.31.

⁸1854 tarihinden öncede dış borç alma teşebbüsleri için bkz. Seyfettin Gürel, "Osmanlı Dış Borçları" *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s. 391-392.

⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomi Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 235.

¹⁰ Gürel, "Osmanlı Dış Borçları", s. 393.

¹¹ "Ağnam varidatı" küçükbaş hayvanlardan alınan vergidir.

¹² A. Du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Maliye Tetkik Kurulu (der.), Damga Matbaası, İstanbul 1978, s. 165-167.

Tuna, Selanik vilâyetleri varidatı ile Anadolu Ağnam vergisi karşılık gösterilmiştir.¹³Nitekim 1854-1874 tarihleri arasında 15 kere borç alınmış, 1877-1914 tarihinde arasındaysa 28 defa borç alınarak 60 yılda toplam 43 kez dış borç meydana gelmiştir.¹⁴

Meydana gelen bu borçlanma serüveni Osmanlı Devleti'nin tütün gelirlerini ve gelişimini etkilemiş olup devletin tütün konusunda çeşitli yasaklamalarına da neden olmuştur.

Daha XVI. yüzyılda Avrupalı tüccarlar tarafından Osmanlı imparatorluğuna getirilen tütün¹⁵ imparatorlukta, bir tarım ürünü olarak ekilip üretilmesinden, gelir temin edilmesinden ve ticarete bir meta olarak kullanılmasından daha evvel olmuştur. Tütün hakkındaki ilk yasaklamalar devlet çapında meydana gelerek devletin güvenliği, asayışı, dinsel içeriği¹⁶, sağlık ve çalışma hayatını konu almış ve ilk yasaklamalar meydana gelmiştir. I. Ahmed döneminde 1609, 1610, 1614, 1618, II. Osman döneminde 1618,1619, IV. Murad döneminde 1630, 1631, 1633 tarihlerinde oluşturulan fermanlar neticesinde tütün maddesinin üretimi, ticareti ve tüketimi yasaklandı.¹⁷1609-1649 tarihlerinde tütün yasağına rağmen Karaman, Çankırı, Adana, Payas ve Antakya ile Menteşe ve Makedonya bölgelerinde tütün üretimi yapılmıştır. Yasak sebebiyle tütün üretimi daha ziyade kontrolün olmadığı kasaba ve köylerdeki bağ, bahçe, hatta dağlık tepelik alanlarda yapılıyordu.¹⁸ Üretim noktasında kaçak ürün yetiştirilmesinin yanı-sıra bu ürünlerin kaçak olarak ticaretini de yaygınlaştırıyordu. 1633 tarihinde tütün içtiğinden dolayı sürgün ile cezalandırılan Bahâi Efendi 1649 tarihinde Şeyhülislamlık makamına getirilmesinden sonra tütünün

¹³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 235-237.

¹⁴Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara 2010, s.63-67.

¹⁵ Tütünün Osmanlı imparatorluğuna giriş tarihi tartışmalı olup farklı tarihlere yer verilmektedir. Tütünün Osmanlıya intikali hakkında Peçevi; 1600 yılında İngilizler tarafından getirildiğini, İbrahim Peçevi, *Peçevi Tarihi*, Bekir S. Baykal (der.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.259; Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî, 1591/1592 yılında getirildiğini. Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, Fahri Ç. Derin vd. (der.), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s.18. Kâtip Çelebi, 1601 tarihinde ortaya çıktığını, Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-hak fi ihtiyari'l-hakk* Orhan Şaik Gökyay (der.), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1972, s. 31.

¹⁶ Ahmet Er-Rûmî El-Akhisârî, *Tütün İçmek Haram Mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, Mohammad Akram Nadwi (der.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 35.

¹⁷ Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün", s 18-19.

¹⁸ Fehmi Yılmaz, "Tütün", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, XLII, Ankara 2012, s.1.

mubah olduğuna dair fetva vermesiyle yasaklamalar sona ermiştir.¹⁹ Bu tarihten sonra tütün hakkında yasaklamalar daha çok uluslararası ticaret anlaşmalarında görülecektir.

Tütün gibi kâr marjinali yüksek bir ticari metanın Osmanlı Devleti'ndeki konumu, ekonomideki yeri, tarihsel seyir içinde nasıl değerlendirildiği, ilk olarak ne zaman vergilendirildiği noktasında çeşitli tarih ve görüşler vardır. Farklı olan görüş ve tarihler bulunmasına rağmen tütünün vergilendirilmesi için; ortak yüzyıl XVII. yüzyılın son çeyreği olarak kabul edilmiştir.

1686 tarihinden sonra gümrük vergisi haricinde, tütün satışı yapanlardan 16 akçe, kullananlardan 8 akçe gibi bir vergi alınmaya başlandığı, tütün üretimiyle ilgili olarak öşür vergisi dışında, bir de dönüm resmi alındığı ve bunu tahsil etmek için bağımsız bir Duhan Gümrüğü'nün kurulduğu ifade edilmektedir. Bu vergi (resm) başlangıçta bir altın olarak hesaplanmaktaydı.²⁰

Fehmi Yılmaz'a göre; Ağustos 1688 tarihinde "duhan resmi" adıyla tütün gümrük vergisi kondu.²¹ Tütünün Hamr ü Arak mukataasına bağlanarak ilk defa cinsine göre kıyye basına 4 akçe ve 10 akçe olarak vergilendirme yapıldı.²² Vergiye tabi tutulup, hamr ü arak resmiyle birlikte bir mukataa haline getirilmesinin ardından ise İstanbul Gümrüğü'ne bağlandı.²³ Bu verginin dışında üreticiden öşür vergisi alınmıştır. Tütün Gümrük vergisi Isakça'dan Çanakkale'ye kadar Rumeli ile Hudâvendigâr bölgelerini kapsıyordu. Bu sınırlar, tütün gümrük vergisinin Nisan 1689 tarihinde alkollü içki vergisiyle birlikte "hamr ü arak ve resm-i duhân" adıyla mukataa haline getirilmesinden sonra da değişmedi. Temmuz 1691 tarihinde bağımsız bir mukataa oldu.²⁴

¹⁹Mehmet İpşirli ve Mustafa Uzun, "Bahaî Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, IV, İstanbul 1991, s.463; Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Zuhuri Danışman (çev.), V, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1967, s. 2101.

²⁰ Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s. 26'dan naklen Gümrük ve Tekel Bakanlığı, *Umumi Muharrerat Mecmuası*, 1983, s. 96.

²¹ Yılmaz, "Tütün", s. 2

²² Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî, Ekonomik Tahlili (1600-1883)", s.56.

²³ Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî, Ekonomik Tahlili (1600-1883)", s. 155.

²⁴ Ancak 1691 tarihinde hamr ü arak vergisinin kaldırılması mültezimlerin İstanbul gümrüğüne bağlı tütünün iltizamı konusunda endişelendirdi. Bu yüzden yönetim tütün gümrük vergilerinin idaresini maden kaleminden idare edilmek üzere bağımsız mukataalar haline getirildi. Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün", s.155-156.

Ziya Karamursal, 1688-1689 tarihlerinde dikkat çekerek alınan vergileri ilk olarak Yenice tütününün kıyyesinden 10 ve Kırcaali tütününün kıyyesinden 8 akçe *resmi zecriye* alındığını ve bu verginin senelik hasılatının bir iki senede beş buçuk milyon akçeye vardığını bu miktardan dolayı 1691-1692 tarihlerinde tütün mukataacılığının kurulduğunu ifade etmektedir.²⁵ Tespitlerimize göre Karamursal ve Yılmaz'ın görüşleri tarihsel gerçekliğe daha yakındır. Çünkü tütünün Osmanlı imparatorluğuna XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında girmiş olması ve ardından tütün ekimine ve içimine dair yasaklamalar getirilmesi ki bu yasaklar tütünün 1614 tarihinde ve daha önceki tarihlerde ekiminin yapıldığını ortaya koymaktadır.²⁶ Dıġırođlu'nun eserinde belirtildiği gibi tütün tarımının ilk olarak 1687 tarihinde yapıldığı bilgisi doğru değildir. Zira yukarıda da belirtildiği gibi 1688-1689 tarihlerinde hatta 1686 tarihinde tütüne dair bir fikir ve o zamanki şartlar mucibince gelişmiş bir vergi ağı mevcuttur. Dolayısıyla 1687 tarihinde yeni ekilen bir maddeden bu kadar hızlı ve gelişme gösteren bir vergilendirme beklemek uygun değildir. Karamursal'ın ifade ettiği 1688-1689 tarihlerinden yaklaşık iki yıl sonra tütünün Duhan resmi Yenice tütününde her bir kıyye de 10, Kırcaali tütününden 1 kıyyede 4 akçe olarak belirlendi.²⁷

XVIII. yüzyıl başında tütün ekilen kazaların sayısı imparatorluktaki toplam kazaların % 10'u oranındaki 180'e, 1700-1750 tarihleri arasında 200'e, 1750-1800 tarihleri arasında 300'e, 1800-1850 tarihleri arasında 367' ye ulaştı. Böylece tütün

²⁵ Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.195; Deftardar Sarı Mehmed Paşa, Abdülkadir Özcan (haz.), *Zübde-i Vekaiyat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1997, s.139; Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaid*, Maliye Bakanlığı, Ankara 1999, s.560.

²⁶BOA, MHM, numara 80, s.232, Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî, Ekonomik Tahlili (1600-1883)", s.324.

Buyurdum ki hükm-i serifileküdvetü'l-emasilve'l-akran Mehmedzidekadrühu vusul buldukda bu babda her birinüz onat vechilemukayyedolub dahi taht-ı kazanızda vaki' olan kasabat ve kura ve mecma'-i nas olan yerlerde muhkem tenbihetdiresiz ki min-ba'd emrime muhalif duhan içmeyeler ve içdirmeyesiz ve bağçelerde dahi ekdirmeyesiz, men' ve def' eyleyesiz, memnu' olmayanları ism ve resimleri ile yazubarzeyleyesiz.

²⁷BOA, C.ML, 46/2106, 11/C /1102 (H).

İstanbul ve tevabii gümrüğüne duhan resmi vazedilirken Yenice tabir edilen tütünün beher kıyyesinden on, Kırcaali denilen tütünün bir kıyyesinden dört akçe alınması usul ittihaz edilmiş iken tütün gümrüğü mukataasının iltizamında kıymeti düşmekle gümrük varidatı tenezzül ettiğinden badema hin-i vazındaki suretle gümrük alınması...

ekili toprak miktarı 50.000 dönüme çıktı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde ise yaklaşık 1 milyon dönüme yükseldi.²⁸

Tütün tarımının ve ticaretinin, gelişme ve büyüme sergilemesi bu emtianın gümrüklerde tertip ve nizam oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Tütün gümrük ve dönüm mukataaları başlangıçta İstanbul Gümrük Eminliği'ne bağlanıp kayıtları Maden Mukataası tarafından tutuluyordu. 1759 tarihine kadar mâlikâne²⁹ sistemiyle³⁰ idare edildi.³¹Bunların kayıtları yine Maden Mukataası tarafından tutuldu. 1759 tarihinde “Mukataa-i gümrük-i duhân-ı İstanbul ve tevâbi”³² adıyla Darphâne-i Âmire'ye intikal etti.³³

1775 tarihinde esham³⁴ uygulamasına geçilmesiyle³⁵ 1776 tarihinde Şam valileri idaresindeki Arabistan tütün gümrükleriyle tütün tarımından alınan vergileri içeren duhan dönüm mukataaları bir çatı altında birleştirilerek “yed-i vâhid” sisteminde yine Darphâne-i Âmire tarafından tek elden yönetilmeye başlandı. İdare

²⁸ Yılmaz, “Tütün”, s.1.

²⁹ Malikâne; Yararlılıkları görülen kumandanlara, memurlara ve sair emektarlara, mülk gibi tasarruf etmek üzere, temlik suretiyle verilen arazi ve çiftlikler hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu arazi ve çiftlikleri temellük için sahiplerinin ellerine verilen beratlarla Temlikname ya da Mülkname denilirdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul 1983, s.395.

³⁰ Tütün Gümrüğü 1759 yılına kadar malikâne sisteminin bünyesinde bulunmaktaydı. Bu tarihten 1775 tarihine kadar devlet tarafından işletildi. 1775 tarihinden itibaren devlet tütün gümrüğü üzerinde esham ve malikâne sistemini birleştirecek “bervech-i malikâne”adı verilen bir sistem oluşturuldu Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s.81.

³¹Ber-vehci malikane, yıllık karın hisseler halinde malikane olarak satılması esasına dayanıyordu. Bu sisteme ait bir belgede; Aydın, Menteşe, Muğla ve Saruhan sancaklarında hasıl olan tütünün dönüm rüsümünün ber-vech-i malikane uhdesine verilmesini içeriyordu. BOA, İE.DH, 16/1462,19/S/1115. (H). Belge, bu sistemin Tütün Gümrüğü üzerinde yeni olup tütün dönüm rüsümlerinde önceden debilindiğini ve kullanıldığını göstermektedir.

³² Tütün gümrüğündeki bir başka değişim ise İstanbul ve Tevâbiî Tütün Gümrüğü'nün ülkedeki diğer tütün gümrükleriyle birleştirilerek tek elden idaresi idi. Buna göre birleştirilen gümrük mukataasına, malikâne sahiplerinden bir tanesi nazır seçilerek diğer pay sahipleriyle yapılacak kâra ortak olunmasını sağlayan bir sistem ve örgütlenmeydi. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s.106; İstanbul ve Tevâbiî Tütün Gümrüğü'nün Mukataasının esham olarak satılmasına dair; BOA, C.ML, 487, 19866, 11/Ra/1261. (H).

³³ Yılmaz; “Tütün” s.2.

³⁴Borçlanma istikrazlarına verilen bir tabir olup iç borçlanmayı ifade etmektedir. Veli Aydın, “Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması”, *Türkler*, Türkiye Yayınları, XIV, Ankara 2002, s.605.

³⁵ Esham uygulamasına maruz kalan ilk mukaata 1775 tarihinde İstanbul Duhan Gümrüğü(İstanbul Tütün Gümrüğü eshamının yanı-sıra Siroz Tütün Dönüm Resmi, İstanbul Enfiye Mukaatası gibi tütüne dair yerler esham uygulaması başlatılmış olup yıllık kârları sehim(pay) olarak satılmıştır. 1775-1793 yılları arasında esham haline getirilmiş mukataa adedinin 20-25 civarındadır) oldu ve bir süre Darbhâne-i Âmire tarafından idare edildi. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, s.98-108-109.

1827 tarihinde Mukataat Hazinesi'ne devredildi. 1838 tarihinde Maliye Nâzırlığı'na, 1839 tarihinde Mukataat Hazinesi Defterdarlığı'na, Ocak 1840 tarihinde tekrar Maliye Nâzırlığı'na, Mayıs 1840 tarihinde Hazîne-i Celîle-i Mâliye Nezâreti'ne, 1861 tarihinde ise Rûsûmat Emaneti'ne bağlandı.³⁶ 1880 tarihinde Rûsûm-ı Sitte, 1883 tarihinde itibaren Reji İdaresi altına girdi.³⁷

1838 tarihinde Osmanlı Devleti ve Büyük Britanya arasında imza edilen ticaret anlaşması³⁸ Osmanlı Devleti'nin ihracat noktasında 1828 tarihinden beri uyguladığı yed-i vahid (tekeli)³⁹ sistemini, anlaşmanın ikinci maddesi gereğince ortadan kaldırmıştır.⁴⁰ Bu Osmanlı'nın ham madde ihracat yasağının kalkması anlamına gelmekteydi. Ayrıca bu anlaşmayla ve iç ticarete İngiliz tüccarlara yerli tüccarlar gibi dâhilde serbest ticaret uygulaması verilmesinin yanı sıra İngiliz tüccarlara dâhili harçlardan muaf tutulma gibi bir avantaj da sağlamıştır. Fakat bu anlaşma Osmanlı ve Britanya arasındaki ticarete ani değişimlere neden olmadı.⁴¹ Büyük Britanya ve Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracatını büyük oranda arttırmasa da yıllara göre bu ithalat-ihracatta düzenli olarak bir artış kaydedilmiştir. 1838 tarihli ticaret anlaşması⁴² uzun vadede etkili olup 1850-1854 tarihleri arasında devletlerin ticaretinde etkili olmuştur. Hatta Kırım Savaşıyla gelen İngiliz borçlanmasında görülen etki ve daha sonra borçlanmadaki artış hızı 1838 tarihli ticaret anlaşmasına bağlanabilir. Bu anlaşmaya benzer anlaşmalar 1838-1841

³⁶ *Rûsûmat Salnâmesi*, Ahmet İhsan ve Şükerâsı Maatbacılık Osmanlı Şirketi, Dersâadet 1332, s.127. Bu Salnâmeye göre; Emtia Gümrük Emâneti, Rûsûmat Emânetine dönüştürülmüştür ve bu emânetin makamına Kâni Paşa getirilmiştir. BOA, İ.MMS. 15/637, 26/Z/1275(H).; *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Münir Aktepe (Yayına Hazırlayan), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, C. XI, 1984, s.153. Paşa'nın çıkarmış olduğu talimatname Bâb-ı Âli tarafından da tasvip edilip onaylanmıştır. Bu talimatnamede taşrada bulunan gümrük emânetleri "müdürlüğe" memleha (tuz) müdürlüğe "me'mûrluğa" ve duhân nezâretleri dahî müdürlüğe tahvil olunarak idare-i selâse-i mezkûremüte'addid nezâretlere taksim olunmuştur" ve adedi 17'dir. RûsûmatSalnâmesinde de verilen bu sayı, 1280 tarihli Devlet Sâlnamesinde 18 olarak verilmiştir. Ayrıca bu salnâmede memleha ve duhân nezâretleri olup olmadığı belirtilmeden sadece Rûsumat nâzırlarının ismi ve görev yerleri belirtilmiştir ve bu nazırların ve bölgelerin sayısı 18 adet olarak belirtilmiştir. bkz. Ek 1 ve *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul 1280. s.80.

³⁷ Yılmaz; "Tütün", s. 2.

³⁸ Balta limanı muâhedesi veya ticaret anlaşması olarak geçen bu anlaşmanın sureti; BOA, Y.EE, 91/53, 07/C/1254. (H).

³⁹ Tefik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.353.

⁴⁰ Mübahat Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri" *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s.333.

⁴¹ Bülent Özdemir, "1838 Ticaret Anlaşması" *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, ss. 351.

⁴² Serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmasıyla ilgili geniş bilgi için bkz Recep Boztemur, "XIX. Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s.383.

tarihleri arasında Fransa, İsveç, Norveç, Danimarka, İspanya, Felemenk (Hollanda), Portekiz ile de imzalandı.

1846 tarihinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1838 tarihinde İngilizler ile yapılan Balta limanı antlaşmasına benzer bir ticaret antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmada İngilizlerin aksine Ruslara birkaç emtiada serbest ticaret imkânı verilmemiştir. Bu emtialar balık ve sülük avlayıp satılması, enfiye, müskirat, ateşli silahlar ve barut⁴³ gibi maddelerde Rusların esnafılık yapmaları yasaklanmış ve kısıtlamalar getirilmiştir. Bunun dışında ticarete konu olan maddeler İngiliz antlaşmasına benzer hükümler içeriyordu.⁴⁴ 1838 ve 1846 tarihli ticaret anlaşmaları yukarıda da değinildiği gibi enfiye konusunda yasaklamalar ve kısıtlamalar meydana getirmiştir. Ticaret anlaşmalarına göre yabancı tüccarın, Osmanlı topraklarına ithal bir şekilde toptan olarak kurşun ve kavanoz içinde sucuk halinde enfiye getirip satması, getirilen enfiyenin mîrî fabrikalarda işlenmesi serbesttir. Ancak yabancı tüccarların bu enfiyeyi perâkende olarak satması ve Osmanlı mahsulü enfiyenin ticaretini yapmaları yasaklanmıştır.⁴⁵

Yasaklamalara neden olan ve XIX. yüzyıl Osmanlısında tütün ve tütün mamullerinin kaderini belirleyecek olan bir diğer ticaret antlaşması ise 29 Nisan 1861 tarihinde Fransa ile imza edilen ticaret antlaşmasıdır.⁴⁶ Antlaşmanın, onuncu ve on birinci maddeleri tütün, tuz, top, barut, esliha ve harb mühimmatlarının Osmanlı topraklarına ithalindeki yasaklamaları içeriyordu.⁴⁷ Bu yasaklamalar 1862 tarihinde yeni bir muahedeye tekrardan tanzim edildi.⁴⁸ Yasaklamalara rağmen Ruslar transit olarak boğazlardan silah ve mühimmat geçirmeye devam etmişlerdir.⁴⁹

Fuat Paşa, sadrazam olmasının ardından Sultan Abdülaziz'e mali durum hakkında bir rapor hazırlamıştır. Raporunda ekonominin gidişatı, alınması gereken

⁴³ Bu tür maddelerin yasaklanmasından dolayı kaçakçılığa daha çok rastlanıyordu. Rusya'dan Erzurum ve Trabzon yoluyla kaçak barut getirildiğine dair; BOA, DH. İD. 91/3, 27/Ra/1330.(H).

⁴⁴ *Muâhedât Mecmûası*, Türk Tarih Kurumu, C. IV, Ankara 2008, s.104-106.

⁴⁵ Kütükoğlu Mübahat, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 200.

⁴⁶ 1861 tarihinde Fransa, İngiltere, İtalya, 1862 tarihinde Rusya, Birleşik Amerika, İsveç, Norveç, Danimarka, İspanya, Prusya, Avusturya devletleriyle benzer ticaret antlaşmaları yapılmıştır. E. Ziya, Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 260.

⁴⁷ *Muâhedât Mecmûası*, Türk Tarih Kurumu, C. I, Ankara 2008, ss. 48-49; Ecnebi ülkelerden Osmanlı Devletine tütün ithalinin yasaklanması, BOA, İ.MMS. 25/1076, 05/Za/1278. (H).

⁴⁸ Bu yeni muâhede de 1861 muâhedesinden farklı olarak enfiyenin durumundan bahis ediliyor. BOA, İ.MMS. 24/1045, 29/C /1278. (H).

⁴⁹ BOA, A.}MKT. MHM, 498/20, 30/Za/1305. (H).

önlemler padişaha sunuluyordu.⁵⁰ Konumuz açısından raporun tütün ile ilgili içeriğine ve önermiş olduğu çarelere dikkat edilmiştir.

Fuat Paşa'ya göre, tütünün, tuz gibi zaruri bir ihtiyaç maddesi olmadığı keyif verici bir madde olduğundan ve her devlette bu maddeden önemli gelirler elde edilmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nde de bu maddeye tüketim vergisi getirilmesi gerektiği raporda vurgulanmıştır.⁵¹ Ayrıca tütüne konulmuş vergilerin tam olarak tahsil edilememesi ve tütünden elde edilen varidatın ise yeterince kullanılmamasından dolayı iltizam usulünün lağvedilmesi ve bir tütün inhisarının kurulması⁵² raporda ifade edilmiştir.⁵³

Fuat Paşa'nın raporu ile benzer görüşler içeren bir başka rapor ise, Bay Foster ve Lord Hobart'ın Kont Russell'e yazmış oldukları rapordur.⁵⁴ Bu raporda, İmparatorlukta tütün üretiminin yaklaşık 30.000.000 olduğu ve vergiden elde edilen gelirin ise 26.000.000 kuruş olduğu ve okka⁵⁵ başına ortalama verginin 1 kuruştan az olduğu görülmektedir. Kullanılan resim tarifesinin⁵⁶ 1.5 ila 6 kuruş arasında değiştiği düşünülürse büyük bir vergi kaçakçılığı olduğu açıktır. Bu tarifeden istenilen gelir elde edilemeyince devlet tarife değişimine gitmiştir⁵⁷ ve 1867 tarihinde ise devlet tütün varidatının azalma nedenlerini araştırma yoluna başvurmuştur.⁵⁸ Bu değişim tarifesinin bazı bölgelerde ilan edilmemesi ve devleti maddi açıdan gelir kaybına uğratmasından dolayı bazı devlet memurları azledilmiştir.⁵⁹

⁵⁰ E. Ziya, Karal; *Osmanlı Tarihi*, s.226-230.

⁵¹ E. Ziya, Karal; *Osmanlı Tarihi*, s. 228.

⁵² Duhanın suret-i inhisarda idaresi ve me'murlarının vezaifine dair nizam, Düstur, Tertip I, C. II, 28 Zilhicce 1278, Matbaa-i Amire 1289, s. 621

⁵³ Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s.41.

⁵⁴ Nezih Varcan (der), *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara 2000, s.29.

⁵⁵ 1 okka yaklaşık olarak 1.5 kilograma denk gelir.

⁵⁶ Okka başına değer / vergi miktarı
7.5 kuruş altı / 1.5 kuruş
7.5 ila 15 kuruş arası / 3 kuruş
15 kuruş üstü / 6 kuruş

⁵⁷ BOA, İ.MMS. 28/1219, 08/Z/1280. (H), Bundan böyle her tarife için duhanın her kıyyesinden on ikiye kuruş resim alınacaktır.

⁵⁸ BOA, İ.MMS, 35/1437, 12/C/1284. (H).

⁵⁹ Tütünün beher kıyyesinden on iki kuruş resim alınması hakkında çekilen telgrafi ilan etmeyerek ucuz fiyat ile tütün satışına sebep olan Tokad Duhan Rüşümü Müdürü Hamdi Efendi azledilmiştir. BOA, MVL, 707/5, 29/C/1282. (H).

29 Nisan 1861 tarihinde yapılan ticaret anlaşmasının getirmiş oldukları ile Fuat Paşanın⁶⁰ tütüne dair uygulamak istedikleri daha sonra bir Duhan İdaresi kurularak gerçekleşmiş ve tütünle ilgili düzenlemeler⁶¹ yapılmıştır. Buna göre 1862 tarihinde duhan idaresi üç kısma ayrılmıştır. Birincisi, yabancı ülkelerden gelen sigara, ağız tütünü ve enfiyeler, ikincisi ülke içerisinde yapılan sigara ve enfiyeler, üçüncüsü ülke içerisinde tüketilen tütünler idi.⁶²

Duhan İdaresi ile ilgili bir başka düzenleme ise vergi noktasındaydı, tütün üretildiği yerden nakledildiği yere götürülürken alınan mürûriyye resmi⁶³ ile tütün satan gezici ve sabit esnaftan bey'iyeye⁶⁴ adı ile anılan vergiler vermeye yükümlü oldular.⁶⁵

Fuat Paşanın raporunda bir tütün inhisarı kurulmasının gereğinden bahis edilmişti. 1871 tarihinde Rusümât Emaneti Nezâretine bağlı Duhan İdare-i İnhisariyye adıyla teşkilatlanmış bir kurum oluşturuldu.⁶⁶ 1872 tarihine gelindiğinde devlet oluşturulan bu inhisar ile tütün gelirlerini arttırmak için mücadele etmiştir. Ancak bu girişimin öncülü olan ve yerel düzeyde kalan bir tekelleşme usulü benimsenmiştir. Bu usûl Hristaki Efendi ile Mösyö Zarifi'ye beş yıllık süreyle imtiyaz edilen İstanbul, Üsküdar, Galata, Eyüp ve adalar tütününü ilgilendiren yerel

⁶⁰ Fuat Paşa'nın raporundaki düzenlemeler sadece tütün üzerine değildi, ayrıca tuz ve barut gibi maddelerin düzenlemelerini de içeriyordu. Örneğin tuz işletmeciliği 1857 yılında Zarifi Bezirgan Kumpanyasına ihale edilmiştir ve bu tuz için bir inhisardır. Bu inhisar 8 Ağustos 1860 yılında fesh edilmiştir. BOA, A.)MKT.MVL. 118/99, 20/M/1277.(H). Feshedilmesinin ardından 1862 düzenlemesiyle Rüsumat Emanetine bağlanarak idare edilmiştir. Barut ise 1862 düzenlemesiyle Tophane Amire ilgilenecektir. 1872 barut nizamnamesi çıkarılarak durumu netleşmiştir. Düstur, Tertip I, C. II, 09/Ş/1287, Matbaa-i Amire 1289, s.768.

⁶¹Bu düzenlemelerden biri, ithaline izin verilmeyen sigara, enfiye, tömbeki ve çiğneme tütünü üzerinedir. Bu mallar gümrüğe geldikleri vakit %70 ve tömbeki için %75 gümrük resmi ödeyerek geçişlerine ruhsat verildi. Ancak bunlar işlenmiş mamûl mallar içindi ham tütünün girişi kesinlikle yasak idi. BOA, A.)MKT.UM, 569/75, 30/Za/1278(H); BOA, A.)MKT.UM, 574/8, 25/Z/1278.

⁶² BOA, A.)MKT.MVL. 146/22, 13/Za/1278(H); BOA, İ.MMS. nr.1076, 5/Za/ 1278.(H).

⁶³Panayır ve pazarlara naklonulacak duhandan resm-i murûriye alınması hakkında fikarat-ı nizarniye; Düstur, Tertip I, C. II, 19 Receb 1279, Matbaa-i Amire 1289, s.650.

⁶⁴Duhan ve sigara ve enfiye bey'iyeye resmine dair nizam, Düstur, Tertip I,C. II, tarih kaydı yoktur, Matbaa-i Amire 1289,ss 639. Bu resmtömbeki ve enfiye ve ağız tütünü bâyi'lerinden dükkân ve mağaza icârının yüzde otuzuna muâdilresm alınacağı ve yüzde otuzu yüz kuruştan dün olanlar ile seyyar bâyi'lerdenDersa'âdet'temak'tüan yüz ve taşrada elli kuruş alınacağı münderiçtir. , s.649.

⁶⁵Bu resmlerden başka tütün üzerinden ruhsatiye, BOA, A.)AMD. 46/96, 08/L/1269(H), Enfiyeden alınacak resm-i ruhsatiye hakkında duhan Nizamnamesine zeyl, Düstur, Tertip I, C. II, 19/C/1282, Matbaa-i Amire 1289, s. 659;resm-i duhuliye, BOA, İ.MMS. 41/1661, 13/Z /1287(H); tütünden gümrük, ihtisab, harç ve refthiye alınmasına dair, BOA, C.ML, 515/21039, 19/Z/1260, Tütün ekiminde uygulanacak esaslar ve tütünden alınacak vergiler hakkında bir belge; BOA, A.)MKT.MHM. 408/42, 02/Ş/1285(H).

⁶⁶ BOA, İ.MMS. 42/1726, 14/N/1288.(H).

çapta bir inhisar usulü idi.⁶⁷ İki Şahsa verilen bu imtiyaz 18 maddeye haiz olmakla birlikte konumuz açısından yasaklama ve kaçakçılıkla ilgili maddelere değinilecektir. Yasaklama ile ilgili maddeler 1861 tarihli ticaret anlaşması ve bu anlaşma maddelerinin 1862 tarihinde düzenlemesiyle ortaya çıkan tütün ithalinin yasaklaması hakkında tatbik edilen maddeler imtiyaz bölgesinde de geçerli olacaktır. Buna göre; ithali yasak olan ham tütün imtiyaz bölgesine girerse devlet bunu engelleyecektir. Ancak sarma tütün, enfıye ve ağız tütünü %75 oranında gümrük vergisiyle⁶⁸ imtiyaz bölgesinde satılabilecekti. İran'dan gelen ithal tütün ise imtiyaz bölgesine giremeyecek ve satışı yapılamayacaktı bununla birlikte tönbeği %75 gümrük vergisiyle⁶⁹ Osmanlı gümrüklerinden geçebilecekti.⁷⁰ Kaçakçılıkla ilgili maddelerde ise, imtiyaz verilen bölgelerde kaçakçılık ve kaçak tütün meseleleri hükümetin değil imtiyaz sahibinin sorumluluğuna verilmiştir. Hükümet sadece kendisine bildirildiği takdirde kaçakçılığa karşı imtiyaz sahibine yardımcı olmayı taahhüt etmiştir. Bu bakımdan imtiyaz sahiplerinin hükümete zarar bildirme hali ortadan kaldırılmış bulunuyordu. Kaçakçılar tespit edilip hükümete bildirildiği halde işini yapmada ihmal gösteren devlet memurları ise cezalandırılacaktı. Bunun dışında İmtiyaz sahibi yakalamış olduğu kaçak tütünlerden hükümete kıyyede sekiz kuruş vermeye devam edeceğini şartnamede⁷¹ kabul etmiştir.⁷²

Şirketin kısa sürede teşkilatlanamamasından dolayı kendisinin gayr-i yasal işlere bulaşarak daha fazla kâr elde etmek istemesi, hükümetin yasaklamasına rağmen zarar ziyan bildirmemesi ve devlete ödemeleri gereken harcırahı ödememeleri kaçakçılık kontrollerinde halkın şikâyetlerine konu olması üzerine imtiyaz sahipleri kendi istekleri ile anlaşmanın feshini istemişlerdir.⁷³ Devlet, bu isteği onaylamış ve fesih sözleşmesinde belirtilen, imtiyaz sahiplerinin ödediği

⁶⁷Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s.187; BOA, İ.MMS. 43/1755, 01/M/1289.(H).Hristaki Efendi ile Mösyö Zarifi'ye verilen imtiyaz Reji yöntemidir yani Devletin kontrolü altında şirket, şirketler grubu ya da şahısların hizmet vermesidir. Buna tütün üzerinden bir örnek, İzmir Reji'sinin Baltacı Liovanidas adlı şahsa ihale edilmesidir. BOA, İ.MMS. 43/1795, 25/Ca/1289.(H).

⁶⁸ %75 orandan kıyyede 8 kuruş eskiden olduğu gibi Rüsûmat Emanetinde verilecekti. BOA, İ.MMS. 42/1744, 30/Za/1288.(H).

⁶⁹ Memalik-i İraniye'den tuz ve tütünün Memalik-i şahaneye men'-i duhulüyle tönbeğiden alınacak yüzde yetmiş beş resm-i gümrük hakkında tanzim ve imza olunan kararnamenin suretidir. Düstur, Tertip I, C. III, 21/Za/1292, Matbaa-i Amire 1289, s. 326

⁷⁰ BOA, İ.MM. no: 1755, 2/M/1289.(H); Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s. 48.

⁷¹ İmtiyaz anlaşmasının maddelerinin geniş açıklaması için bkz. Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s. 47-50.

⁷² BOA, İ.MM. no: 1755, 2/M/1289.(H); Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s.48.

⁷³BOA, İ.MMS. 44/1815, 09/Ş/1289.(H).

200.000 lira devlet tarafından iade edilecektir maddesine de riayet etmiştir.⁷⁴ Aynı yıl olan 1872 tarihi ve takip eden senelerde tütün imtiyazını almak için çeşitli başvurular olmuştur.⁷⁵ Başvurular hükümet tarafından değerlendirilmesine rağmen kabul görmemiştir.

Yerel Reji denemesi, tütün inhisarı sonrası bu kurum 1872 tarihinde Rüsumat Emanetine devredilmiştir ve devletin tütüne karşı tekeli başlamıştır. Hemen tütünlü ilgili düzenlemelere gidilmiştir. İlk olarak Tütün İnhisarı İdaresi Nezaretine Tahir Efendi tayin edilmiştir.⁷⁶ Sonraki aşama için yerel Reji tütünlerinin Rüsumat Emaneti'ne devrine nezaret etmek için memurlar görevlendirilmiştir.⁷⁷

Ayrıca Rüsumat Emaneti tarafından tütüncü esnafının yolsuzluklarını engellemek için ceza muameleleri varakası yayınlamıştır.⁷⁸ Bundan maksat esnafların tütünde hile yapmasının önüne geçilmesi ve kaçakçılıkla mücadele ederek⁷⁹ tütün gelirlerini yükseltmekti. Devlet esnaflara tütünde hile konusunda cezai işlem uygulamasının yanı sıra onların tütünden kâr etmesini sağlayıp hile ve desiseye müracaatını engellemek için tütüne dair çeşitli vergilerin lağvedilmesini öngörmüştür.⁸⁰

Bu düzenlemelerden sonra tütün üzerine 1874 tarihinde bir nizamname oluşturulmuştur. Bu nizamname, 1875 tarihinde çeşitli değişimler ve düzeltmeler

⁷⁴Feshedilen İnhisar-ı Duhan İdaresi'nin alacaklarını ödemek üzere devletin yapmış olduğu borçlanma için bkz. BOA, İ.MMS. 46/1962, 29/Ra/1290(H); Ayrıca feshedilen İnhisar-ı Duhan İdaresi'nin mevcut tütünleri ilerleyen yıllarda Rüsumat Emanetine tarafından satılacaktır. BOA, İ.ŞD. 38/1968, 29/Ra/1295.(H).

⁷⁵1872 senesinde Avusturya-Türk kredi şirketi idaresinde bulunan bir mali sendika inhisarın imtiyazını almak için Hükümete senede 400.000 lira aidat vermeyi teklif etmiştir. Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, Maliye Tetkik Kurulu (der.), Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1979, s.226; 1875 tarihinde Leonidas Baltacı adlı şahıs Tütün İnhisarına talip olmuştur. BOA, HR.TO. 458/55, 1875; 1881 tarihinde ise bir Alman şirketi Tütün İnhisarına talip olmuştur. BOA, Y.PRK.TKM, 4/41, 29/Z/1298(H).

⁷⁶ BOA, İ.MMS. 44/1836, 08/N /1289.(H).

⁷⁷Hariciye Nezareti'nden Yakup Efendi, Maliye Nezareti'nden Ernest ve Ohannes Efendiler, BOA, A.}MKT.MHM. 446/29, 27/Za/1289. (H).

⁷⁸BOA, İ.ŞD. 21/1280, 27/Ca/1290.(H); Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s. 52.

⁷⁹ Kaçakçılık öyle bir boyut kazanmıştı ki tüccarların yanı sıra devlet memurları bile korkusuzca bu işlemi yapabilmekteydi. Kaçakçılık yapılan tüccar olayına bir örnek; Kaçak tütünlü İstanbul'a geldiği ihbar edilen Şah Nusret vapurunu aramaya Rüsumat Emanetinden Cavit Bey'in tayin edilmesi. BOA, A.}MKT.MHM. 448/4, 24/Z/1289.(H). Devlet memurlarına bir örnek ise Duhan İnhisarı İdaresi'nin Üçüncü Daire Yoklamacısı Tomacık'ın Medar-ı Tevfik Adlı vapurdan tütün kaçırmak isterken yakalanması üzerine hakkında soruşturma açılması. BOA, ZB. 5/67, 10/Ş/1290.(H).

⁸⁰Tütün Duhuliyeye resminin kaldırılması. BOA, İ.MMS. 42/1712, 01/Ş/1288. Bey'iyye resminin kaldırılması, BOA, İ.MMS. 43/1784, 11/Ra/1289.(H)

görerek uygulanmaya koyulmuştur.⁸¹ Nizamname, tütün ekimini serbest bırakarak, ekim yapılacak arazinin nasıl olması gerektiği, üretim-fabrikasyon aşamalarının nasıl gerçekleşeceği, tüccar ve üretici zümre arasındaki ilişkiler, tütün üzerinde esnafın rolü, sigara imalathanelerinin sınıflandırılarak ortaya çıkan ve sınıfına göre sarfiyat resminin nasıl alınması gerektiği, üretilen ve sonradan satış için hazır hale getirilen ürünlere Rüsumat Emaneti tarafından para karşılığı satılan ve bandrol⁸² adı verilen kağıtların yapıştırılması gerektiği, kaçakçılık ve çeşitli yasaklamaları konu edinen bu nizamname tütün üzerine ayrıntılı bir şekilde açıklama getiriyordu.⁸³ Kaçakçılık ve yasaklamalar şu yöndeydi. Bandrol usulünün tatbik edilmediği tütün ve tütün paketleri kaçak kabul edilecek ve bunun takibatını İnhisar İdaresi üstlenecekti. Yasaklamalarla ilgili ise, nizamnamenin yürürlüğe girmesinden itibaren İnhisar İdaresinin izin verdiği yerler dışında tütün kıyılması, puro, sigara, enfiye ve ağız tütünü yapılması ve bunu sağlayan aletlerin bulundurulması yasaklanmıştır. Ayrıca izne tabi tutulan tütün fabrikalarında işlenen tütüne bir sınır getirilmemekle birlikte tütünün paketlenmeden veya bir kap ile sarılmadan fabrika dışına çıkarılması da yasaklanmıştır. Nizamnamede belirtilen ve yasak olan bir başka konu ise, bir kıyye tütünden 1600'den az sigara üretilmemesi gerekiyordu. Sigara paketlerindeki sigara miktarı 25, 50, 100, 250, 500 olarak belirlenmiştir. Paketlerde bu sayılar haricinde sigara konulması veya çıkarılması yasaklanmıştır. Sarfiyat resmi, sınıflandırılan tütünlerin bandrollü paketlerinden şu şekilde alınmaktaydı. Birinci cins tütünden okkada 20 kuruş, üçüncü cins tütünden okkada 15 kuruş olarak belirlenmiştir. Dördüncü ve beşinci cins tütünden sigara üretimi yasaklanmıştır.⁸⁴ Nizamname uygulanmaya çalışılırken zorlukların yaşanmasıyla birlikte⁸⁵ tütüncü esnafı Tütün

⁸¹BOA, Y.EE. 27/11, 29/Z/1291; Düstur, Tertip I, C. III, tarih kaydı yoktur, Matbaa-i Amire 1289,s. 329.

⁸² Sadece memleket dahilinde üretilen ve satışa hazır hale getirilen mamüllere bandrol yapıştırılmıyordu ayrıca ithal edilen sarma sigara ve ağız tütünleri ile enfiyelerin ambalajları üzerine de bandrol yapıştırılıyordu. BOA, İ.MMS. 52/2310, 12/Ca/1292.(H).

⁸³BOA, Y.EE. 27/11, 29/Z/1291. Bkz. Ek:2

⁸⁴ Bu değerler; Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.226. Bu şekilde geçmektedir ve 4. ve 5. Cins tütünlere de değer verilerek.

- 1.Nevi kıyılmış tütünden okka başına / 30 kuruş
- 2.Nevi kıyılmış tütünden okka başına / 20 kuruş
- 3.Nevi kıyılmış tütünden okka başına / 15 kuruş
- 4 Nevi kıyılmış tütünden okka başına / 10 kuruş
5. Nevi kıyılmış tütünden okka başına / 5 kuruş

⁸⁵Nizamnamenin hazırlanması ve nizamnameye yapılan itirazlar için; BOA, HR.İD 304/12, 23/04/1875.(H).

İnhisar İdaresinin lağvını isteyen bir dilekçe yazmıştır.⁸⁶ Osmanlı Devletinin bütün bu çabaları gelirlerini arttırmaya yöneliktir ve bu çaba sadece tütün alanında olmamıştır devletin diğer gelir kalemlerinde de böyle teşebbüsler vardır lakin devlet dışarıdan ve içeriden aldığı borçlar karşısında eziliyor⁸⁷ ve ne yazık ki gelir kalemlerini alacaklılara teslim ediyordu.⁸⁸ Nitekim Osmanlı Devleti 6 Ekim 1875 tarihinde moratoryum ilan etmiştir.⁸⁹ Ancak tahvil sahiplerinin itirazı üzerine Osmanlı Devleti borç ödemelerinin en kısa zamanda tekrar başlayacağını ayrı bir ilan ile ifade etmiştir. Avrupalı alacaklılar borçlarını temin etmek için Osmanlı Devletine, İngilizler tarafından Hammond, İngiliz ve Fransızlar tarafından ise Tocqueville adlarıyla anılan iki proje sunmuşlardır.⁹⁰ Ancak bu projeler Osmanlı Hükümeti tarafından kabul görmemiştir. Bu sırada 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı meydana gelmiş ve bu savaş sırasında devlet Avrupa'dan mali destek bulamamasına karşın Galata Bankerlerinden ve Osmanlı Bankasından destek görmüştür. Bunun üzerine devlet öncelik olarak iç borçlanmadan kaynaklanan sorunları çözmek istemiştir. Bunun sonucunda Rüşumı Sitte İdaresi kurulmuştur. Bu idare, başta Osmanlı Bankası olmak üzere Galata bankerlerinin, hükümete tahvil senetlerinin karşılığını temin etmek için, müracaatı sonucu meydana gelmiş bir oluşum olup müracaatları, hükümet tarafından kabul edilerek 22 Kasım 1879 tarihinde bir sözleşme ile resmen kurulmuştur. Sözleşmeye göre; 8.725.000 Osmanlı altını tutarında bulunan bu borçlar 10 yılda ödenecekti. Taksitler, faiz ve amortisman⁹¹ olarak 1.100.000 lira olacaktı. Her yıla ait ödemeler 3'er aylık periyodlar şeklinde ödenekti.⁹² Ödemeler

⁸⁶ BOA, ŞD. 2887/65, 05/C/1293.(H).

⁸⁷ Osmanlı Devletinin dış ticaret noktasında açıklar verdiği hakkında görüşe aykırı alternatif bir eser, Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Tür Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.16.

⁸⁸ Dış borçlardan kaynaklanan sorunların yanı-sıra 1873'te meydana gelen dünya ekonomi bunalımı ve Osmanlı coğrafyasında Hersek, Sırbistan, Karadağ, Bulgar savaş ve isyanları devletin ekonomisini bozucu etkiye sahip olmuştur. Anıl, Erdoğan, "Düyün-u Umumiye'nin Kurulmasının Siyasi Yönü ve Reji İdaresiyle İlişkisi", *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, H. Vakıf Mercimek ve İ. Eren Akçiçek (ed.), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s.193.

⁸⁹ Borçlunun, çeşitli sebepler öne sürerek borç ödemelerinin imkânsız olduğunu alacaklıya ilan etmesidir.

⁹⁰ Mehmet H. Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881:Rüşum-ı Sitte'den Düyün-ı Umumiyye'ye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s.43-45.

⁹¹ Amortisman; Bir tesise yatırılan paranın belli bir zaman içinde kazançtan ayrılan parayla geri alınmasıdır. *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 117.

⁹² Faruk Yılmaz, "Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları", *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s.418.

Galata Bankerlerinden⁹³ alınan borca karşılık İmparatorluğun bazı bölgelerinden uygulanan tuz inhisar gelirleri, tütün inhisar gelirleri (öşür vergisi hariç), müskirat (gümrük vergileri hariç), damga resmi, İstanbul ve çevresi deniz ürünleri rüsumu, İstanbul, Samsun, Edirne, Bursa ipek öşürü (gümrük vergileri hariç), gibi gelir kalemlerinden sağlanacaktı.⁹⁴ Rüsumu Sitte İdaresini denetlemek için Yaver Paşa tayin edilmiştir.⁹⁵ Bu idare iki yıl çalışmalarını sürdürdükten sonra sahip olduğu gelir kalemlerini Düyun-ı Umumiye⁹⁶ adı verilen genel borçlar idaresine devretti.

Osmanlı Devleti, Galata bankerleriyle yaptığı anlaşmadan sonra 3 Ekim 1880 tarihinde yabancı alacaklı temsilcileriyle⁹⁷ bir anlaşma yapmak için bir davet iletmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda 20 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi oluşturulmuştur. Muharrem Kararnamesine 1858, 1860, 1862, 1863, 1865, 1869, 1870, 1872, 1873 istikrazları dâhil edildi. Ancak 1854, 1855, 1871, 1877 istikrazları kararname dışında tutulmuştur.⁹⁸ Osmanlı Devleti borçlarına karşılık olmak üzere, Rüsumu Sitte gelirlerinin yanı-sıra ticaret anlaşmalarının yenilenmesi sırasında ithal ve ihraç gümrükleri yükseltirse meydana gelecek artıştan ortaya çıkan ek gümrük fazlası, Temettü nizamnamesinin uygulanmasının yaygınlaştırılmasıyla ortaya çıkacak hasılat fazlası, Bulgaristan vergisi⁹⁹ ancak bu vergi miktarı tespit edilemediğinden bu miktar tespit edilinceye kadar, Osmanlı Hükümeti Düyun-u Umumiye İdaresine tütün öşürü hasılatından yıllık olarak 100.000 lira verecekti, Kıbrıs Adası vergisinden elde edilecek hasılat fazlasını İngiliz

⁹³ Galata Bankerlerinin isimleri bu eserlerde mevcuttur. Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.46; Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, s.258.

⁹⁴ Kazgan Haydar, “Düyûn-u Umumiye”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.701.

⁹⁵ BOA, Y.A.HUS. 167/5, 01/Ca/1298.(H).

⁹⁶ Düyun-ı Umumiye genel borçlar anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'ne borç veren Avrupalı mali çevrelerin temsilciliğini üstlenen bir meclistir. Parvus Efendinin belirttiği gibi aslında bu idare başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bir devlet idaresidir. Bir sömürge idaresidir. Ve “*devlet içinde devlettir*”, Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, Muammer Sencer (der.), İleri Yayınları, İstanbul 2005, s.17. Ayrıca bk. Erdoğan Keskinçilic, “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi”, *Türkler*, Türkiye Yayınları, XIV, Ankara 2002, s.665; Nazım, Kuruca, “Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Süreç: “İstikrazlar ve Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, IV, 2011, s.79; Anıl Erdoğan, “Düyûn-u Umumiye'nin Kurulmasının Siyasi Yönü ve Reji İdaresiyle İlişkisi”, s.193.

⁹⁷ Bu temsilciler arasında İtalya'dan M.Mancarni, Almanya'dan Dr. Primker, Avusturya'dan Baron Mayr, Fransa'dan M. Valfrey, İngiltere ve Hollanda'dan R.Bourke ve Right Hon katılmıştır. Varcan (der.), *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, s. 163.

⁹⁸ Rıfat Önsoy, “Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u umumiye İdaresi”, *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s.401.

⁹⁹ BOA, Y.A.HUS. 168/46, 10/L/1298, Bulgaristan vergisiyle Düyun-ı Umumiye'den Bulgaristan'a ait nisbi hissenin tayini için Lord Granvil'in İngiltere sefirine talimat vermesi.

Hükümetinin 1855 tarihindeki istikrazına karşılık olarak alacağı tahmin edildiğinden bu varidatın yerine tütün öşrü hasılatından 130.000 liralık bir tutar konulmakta idi. Doğu Rumeli vergisi için tömbeki hasılatından yıllık 50.000 lira ile gümrük idaresi adına çekilen poliçeler ile ödenecekti.¹⁰⁰

Düyun-ı Umumiye kısa süre içinde teşkilatlanarak imparatorluğun neredeyse tamamında faaliyetlerine başlamıştır. Teşkilatın merkezi İstanbul olup imparatorluk genelinde 720 acentelik ve 5 bine yakın çalışanı bulunmaktaydı.¹⁰¹ Düyun-ı Umumiye İdaresi Muharrem Kararnamesince tütün işlerinin Reji yoluyla idare edilmesini öngörmüştür. Bu nedenle galata bankerlerinden Lonidas Baltazzi(Baltacı) Osmanlı Devletine bir tütün tekeli kurma önerisinde bulunmuştur. Baltazzi, Viyana Anstald Credit, Berlin M. Bleichroder kuruluşları ile Osmanlı bankası namına hareket etmiştir.¹⁰² Ancak bu teklif Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından hoş karşılanmamış ve Osmanlı Hükümeti teklifi reddetmek zorunda kalmıştır. Bunun dışında idare tarafından desteklenen bir şirketin kurulması gündeme geldi ve hükümet ile idarenin 27 Mayıs 1883 tarihinde anlaşması sonucunda Osmanlı Bankası, Anstald Credit, Berlin M. Bleichroder kuruluşlarından oluşan birlik “Reji Şirketi” şartnamesini oluşturarak Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l Menfaa adı verilen bir anonim şirket kurdu. Bu şirkete otuz yıl müddetle tütünü işletme hakkı verildi.¹⁰³ Böylece tütün üzerine yeni bir dönem yeni bir tarz ve usul başlamış oldu.

¹⁰⁰Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.49-50; Önsoy, “Muharrem Kararnâmesi ve Düyun-u umumiye İdaresi” s.404.

¹⁰¹Parvus Efendi'nin nakline göre; Düyun-ı Umumiye çalışanları devlet memuru niteliği taşımakta ve devletten emekli maaşı alma hakkına sahip bulunmaktaydı. Devlete karşı hiçbir sorumluluğu olmayan, özel bir şirkete hizmet eden ve bu şirket çıkarlarını devlete karşı savunmada durumunda olanlar, emekli olunca devletten maaş alıyorlardı. Bu duruma; “*görülmemiş ve rastlanmamış bir iştir bu.*” diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir. Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, s.114.

¹⁰²Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s.227.

¹⁰³ Devletin bünyesinde üretilen ve Rejiden önce bandrol usulünün uygulandığı alanlarda iç piyasa adına üretilen tütünlerin işletilmesi, imalatı ve satışından bu şirket sorumlu tutularak tütün tekel altına alınmıştır. BOA, Y.A RES. 19/56, 30/Ca/1300.(H); Memalik-i şahane duhanları müşterekü'l- menfaa Reji idaresinin şartnamesidir. Düstur, Zeyl 4, 20 Receb 1300, Matbaa-i Amire 1289, s.332; Memalik-i mahruse-i şahane duhanları müşterekü'l-menfaa Reji şirketinin nizam-ı Düstur, Zeyl 4, 20 Receb 1300, Matbaa-i Amire 1289, ss.348. Bkz. Ek:3

1. 2. Uluslararası Tütün Talebi Ve Samsun Tütün Pazarı

1. 2. 1. Uluslararası Tütün Talebi

Tarihsel süreç içerisinde devletler ekonomi, iktisadi ve ticaret faaliyetlerini geliştirmek için yüzyıllarca farklı hammaddelere ve uygulanabilir metotlara başvurmuşlardır. Değişen yüzyıl içindeki değişimler devletlerin plan ve programını belirlemiş ve gelişim için elde edilecek materyaller siyasal iktidarın gücü ile kazanılmıştır. Bil fiil güce dayanan bu sistemin aksine XIX. yüzyıl devletlerinin bir özelliği olarak artık tarım ve sanayi devrimlerinin de gerçekleşmesiyle birlikte iktidarlar gücünü pazar ve ekonomi sistemine yöneltmişler ve emperyal emel ve güçlerini buna dayandırmışlardır. Uluslararası pazar anlayışı ve uygulanabilirliği işte bu anlayış ile ortaya çıkmıştır. Uluslararası ticaret ve talep noktasının yükselişe geçmesi devletlerin ekonomik modellerinin benzer yanlarının olmasının yanı sıra kendi iç dinamiklerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış olması iç ve dış ticaret döngüsünü etkileyen önemli bir gelişmeydi. Bu gelişmeler, tekellerin ortaya çıkması, ihtiyaç duyulan fakat kısıtlı üretilen ürünlerin çıkışının yasaklanması ve nihayet para akımının devlet içinde kalması gibi tedbir alınan gelişmelerdi. İhtiyaç duyulan ürünlerin uluslararası pazarlardan sağlanması hem emeğin zorluklarının ortadan kaldırılması hem ucuz ama kaliteli ham madde materyallerinin arzının giderilmesi noktasında emperyal devletlere kolaylık sağlıyordu. Ayrıca ekonomik işbirliği ile devletlerin siyasal, kültürel ve sosyal alanlarda birbirini etkileyerek aynı tüketim mal ve ihtiyaçlara sahip olunması ve bunların giderilmesi uluslararası pazar ve ekonomilerini derinden etkilemekteydi. Uzun bir süreç içerisinde meydana gelen gelişmeler (siyaset, savaş, göçler, toprak kayıpları, sosyal yaşam tarzının değişmesi vb.) üretime konu olan ürünlerin değişmesine, üretiminin artma veya azalmasına neden olabilmekteydi. Tütünün ticari bir emtia olarak ortaya çıkışı ise, ithalat ve ihracat ürünü olması Amerika'nın, İspanyol, Portekiz, İngiliz, kolonilerinin ticaret ve sömürü için yeni maddeleri bulma çabasıyla başlamıştır. Kolonicilik tarihine bakıldığında tütün 1600 tarihinden sonra kolonicilerin yetiştirmek istediği ürünlerin başında geliyordu. Portekiz dışında hiçbir Avrupa ülkesi XVI. yüzyılın son çeyreğinden önce Amerika'dan kayıtlı bir tütün girişi yapmamıştır ve düzenli bir tütün ticaretinden söz edilemez. XVII. yüzyılda ise Avrupa ülkeleri kolonilerinden şeker, tütün, deri ve kereste olarak Avrupa'ya ithal ediyordu. Avrupa'nın kolonilere

ihracatı ise mamul mallardan oluşuyordu. Bu girişim Sanayi Devrimiyle zirveye taşınmıştır.

Sanayileşmenin meydana gelmesiyle makineleşmenin sağlanması ekim alanlarında olanakların artması, savaşlar neticesinde artan, bölge kent nüfuslarındaki iç talep, küçük imalathanelerin kapanması ve fabrika, demiryolu gibi ticaret noktalarını geliştirecek gelişmelerin yaşanması sonucunda liman kentlerinde büyüme kaydedilmiştir. Limanların ihracat ve ithalat oranlarının artması veya azalması limanların gelişmesini etkilediği kadar, bağlı olduğu şehir veya kasabanın da nüfusunu, sosyal çevresini ekonomik ve ticaret ağlarının gelişmesini de etkilemekteydi. Dünya ticaret konjektöründeki bir ürüne olan talebi ve bu talebi gerçekleştirecek ticaret noktasında olan bölgelerin daha ekonomik bir düzeyde emtianın ucuza mal edilmesi etkeni de bu gelişmeyi tetiklemekte ve etkilemekteydi. Ayrıca, limanın bulunduğu coğrafi şartlar, art bölgelere ulaşmadaki yeterliliği ve açılmış veya açılmakta olan ticaret kapılarına yakınlığı da bu gelişmeyi etkilemekteydi. Tarımın ticarileşmesinin ve ihracata yönelmesinde XIX. yüzyılda'da sanayi hammaddeleri olarak görülen ürünlerin demiryollarıyla ana limanlara bağlanması ve sanayisi gelişen ülkeler için dış pazar oluşturma düşüncesi de etkiliydi. Bu düşünce ise genellikle yabancı sermaye yoluyla elde ediliyordu. Uluslararası tütün talebinde işlerin şirketler aracılığıyla yönetilmesinde hem devletin, şirketlerin ödediği vergilerden kazanç sağlaması hem de tütün gibi işlemesi ve ticaretinin zahmetli olduğu bir ürünün dezavantajlarından kaçınmak yoluyla kazanç elde etmesi devletlerin tekel konusunda uyguladığı ender stratejilerden biridir.

Tarım ve sanayi devrimleriyle birlikte devletlerin klasik yaşam ve ekonomik tabiiyetlerinden kurtulup modern yaşam ve ekonomiye geçişi sağlanmıştır. Bunu tetikleyen; nüfus ve sosyal yapı, zirai ve sınai gelişme, taşıma ve haberleşme alanındaki yenilikler uluslararası ticareti ve talebi etkilemiştir. Sanayi Devriminin yaşanmasından 30 yıl sonra Batı Avrupa pazarlarına ihraç amacıyla, Kuzey Avrupa'da üretim yapılmaya başlanmıştır. Bu durum Osmanlı coğrafyasında da pazara yönelik ihraç yapılmasını gerekli kılmıştır. Çünkü Kırım Savaşı (1853–1856) sırasında Rus buğday üretiminin düşmesi, 1850'lerde Fransız ipek böcekçiliğini engelleyen pébrine hastalığının ortaya çıkması ve Amerikan İç Savaşı'nın (1861–1865) pamuk üretimini durdurması, 1860'larda Avrupa pazarlarına adı geçen

ürünlerinin sevkiyatını azaltmış ve bu ürünlerin temin edildiği yeni adres Osmanlı toprakları olmuştur.

Osmanlı Devleti çeşitli ürünlerin pazarlandığı ve eğlence niteliği bulunan geleneksel panayırlar düzenlerdi. Bu nedenle uluslararası fuarlara da iştirak etmiştir. 1855 tarihinde Paris, 1861 ve 1862 tarihlerinde Londra, 1863 tarihinde İstanbul Sultanahmet gibi uluslararası fuarlarda Osmanlı Devleti ürettiği ürünleri sergileyerek hem ürünleri tanıtmaya olanağına sahip olmuş, hem de ürünlerin dış talebinin artmasını sağlamıştır. Dış talebi artan bu ürünlerden birisi de tütün dür. Uluslararası tütün talebi arttıkça Osmanlı Devleti'nin kaliteli tütünleri ön plana çıkmış ve uluslar bu tütünü temin etmek için Osmanlı Devleti ile tütün ticaretine yönelmişlerdir. Bu yöneliş Osmanlı tütün üretim ve ihracatını arttırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa'ya ihraç edilen tütün hakkındaki ilk veriler Selanik'te yapılan gümrük tahrirlerinde görülmektedir. XVIII. yüzyılda Batı Avrupa'ya Balkanlar'dan tütün ihracatı da önem kazandı. Uluslararası tütün talebinin karşılanması noktasında Trabzon Vilayeti ön plana çıkmıştır. Fakat XIX. yüzyıl tütün, pamuk, ipek, kenevir gibi sanayi ürünlerinin yetiştirilmesi Avrupa devletlerinden gelen talep neticesinde önem kazanmışsa da bölgenin sınırlı tarım arazileri, geçimlik tarım ürünlerinin ekimi gibi nedenlerle bölgede mevcut ürünler hakkında Avrupa talebini karşılayacak ciddi girişimler yapılamadı. Bununla birlikte 1858 tarihli Arazi Kanunnamesiyle gelirler ve üretim arttırılmaya çalışılmıştır. Bu ürünler arasında tütün bulunup üretim de %191 oranında artış kaydedilmiştir. Osmanlı ihraç ürünlerinin talep edilen devletler ve tüccarlar tarafından temin edilmek istenmesi ulaşım olanaklarının geliştirilmesini ve mevcut olan ticaret yollarının daha kullanışlı hale getirilmesini zorunlu kılarak Sanayi Devriminin getirmiş olduğu yüksek tonajlı buharlı gemilerin şirketleşme yoluyla bu ticaret yollarında talep edilen ürünlerin hızlı, güvenli ve düzenli seferlere başlamasına neden oldu.

Uluslararası arenada devletlerin haber ve bilgi ağları kapsamında sanayi ve ticaretini geliştirmek ve arttırmak için veya kendi bünyelerindeki sanayi, ticaret sıkıntılarını ekarte edebilmenin bir yolu olarak elçilik ve konsoloslukların raporlarına XIX. yüzyılda daha çok önem verilmiştir. Kendi sanayi ve ticaretlerini arttıracak metot ve metalara en kolay ve en zengin yerlerin tespitinde bu raporlar kullanılmakta hatta kendilerine uygun bir metanın başka bir ülkede var olup olmadığının tespiti ve

kendi devletlerinin çıkarını temsil edebilmesi için çaba sarf etmekteydiler. Örneğin; Trabzon'daki Fransız Konsolosu Pierre Dupre Fransız tüccarlarının İstanbul, Trabzon, Erzurum ve İran arasında yapacağı ticarete ithal ve ihraç edilecek emtialar hakkında Anadolu'dan geçecek kervanlar yerine limanların kullanılarak gemilerle emtiaların taşınmasının daha karlı olacağını ifade etmiştir. 1883 tarihinde ise Mr.Bland'ın raporunda tütün, önem arz eder. Bu rapora göre; 1882 tarihindeki toplam tütün ihracatının 12.265.209 idi. Bu ihracatın 33,602,159 kilogramla Avusturya-Macaristan'a; 2,336 kilogramla Rusya'ya, 1,930,651 kilogramla Fransa'ya, 1,892,156 kilogramla Mısır'a, 1,229,714 kilogramla Almanya'ya, 1,002,159 kilogramla İngiltere'ye, 146,12 kilogramla İtalya'ya tütün ihraç edilmiştir.

Samsun Limanı'ndan yıllara göre tütün ihracatı ise aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 1:

SAMSUN LİMANINDA TÜTÜN İHRACATI¹⁰⁴		
YIL- İHRACAT	MİKTAR -BALYA	DEĞER-STERLİN
1841	6,044	4,370
1842	7,109	–
1844	4,765	–
1845	5,257	–
1846	–	–
1852	2,532	11,394
1856	13,662	81,972

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin genelinde dâhilde tüketilmek için üretilmiş tütünlerden elde edilen gelir ve satılan miktarlar şu şekildedir.

Tablo 2:

OSMANLI DEVLETİ GENELİNDE ÜRETİLMİŞ TÜTÜNLERİN GELİRİ VE SATIMI¹⁰⁵		
YILLAR	Dâhilde Tüketilmek İçin Üretilmiş Tütünlerin Varidatı	Satılan Miktarlar (Kilo)
1897-1898	1.652.176 TL	5.246.000
1898-1899	1.948.212 TL	6.531.000

¹⁰⁴ Metin Ziya Köse, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Samsun Limanı'nda İthalat ve İhracat", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Osman Köse (der.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, I, Samsun 2013, s.106.

¹⁰⁵ Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, s. 244-245.

1899-1900	–	7.871.000
1900-1901	1.970.000 TL	–

1889 tarihinde Bafra ve Samsun ağırlıklı olmak üzere Canik Sancağı'nda tütün hasatı 5.000.000 kg idi. Aynı senede Samsun Limanında yapılan toplam ihracat 77.330.390 kg iken bu ihracat içerisinde 5.000.000 kg tütün ihraç edilmiştir. Toplam ihracatın frank cinsinden değeri 17.049.881 iken bunun 5 milyon frangını tütün oluşturuyordu. Bu yıl tütünün kuruş¹⁰⁶ cinsinden maliyeti ise 40.000.000 kuruştur.¹⁰⁷

1890 tarihinde Canik Sancağında tütün hasatı, 3.600.000 kg idi. Aynı senede Samsun Limanında yapılan toplam ihracat 81.993.316 kg iken bu ihracat içerisinde 5.644.200 kg tütün ihraç edilmiştir. Toplam ihracatın frank cinsinden değeri 23.801.502 frank iken bunun 5 milyon 644 bin 2 yüz frangını tütün oluşturuyordu. Bu yıl tütünün kuruş cinsinden maliyeti ise 45.153.600 kuruştur.¹⁰⁸ 1890 tarihinde Samsun Limanından yapılan tütün ihracatı miktarları ile birlikte şu devletlere yapılmıştır. Almanya ve Hollanda 591.000 kg, İngiltere 82.200 kg, Avusturya 376.200 kg, Belçika 5.800 kg, Fransa 912.500 kg, İtalya 40.200 kg, Rusya 9.200 kg, Romanya 200 kg, Mısır 1.613.900 kg, Türkiye 1.931.000 kg ihraç edilmiştir.¹⁰⁹ 1890 tarihinde İran'ın transit yoluyla Trabzon limanından yapmış olduğu tömbeki ihracatının frank cinsinden değeri 2.300.000 idi. Aynı yıl Avrupa'dan¹¹⁰ transit yolu ile Trabzon limanından İran'a yapmış olduğu ithalatta pamuk, deri, ayakkabı, çeşitli madenler, şeker, porselen, ayna, gibi ürünler gelmiştir.¹¹¹ 1898 tarihinde Trabzon Vilayetinin genelinde ekilen tütün tarlalarının 100 bin dönüm olduğunu ve bu tarlalardan 10 milyon kilo tütün elde edildiğini, üretilen tütünün 3,5 milyonun ihraç geri kalanının ise dâhilde tüketildiğini tespit etmekteyiz.¹¹² 1899 tarihinde Trabzon,

¹⁰⁶ 1 Frank ortalama 8 kuruş olarak, 1 kg tütün ise 1 frank olarak hesaplanmıştır.

¹⁰⁷ Cuinet; *La Turquie d'Asie*, I, Tome Premier, Paris 1892, s.98.

¹⁰⁸ Cuinet, *La Turquie d'Asie*, I, s.95-98.

¹⁰⁹ Cuinet, *La Turquie d'Asie*, I, s.95.

¹¹⁰ Almanya, Amerika, İngiltere, Avusturya, Belçika, Fransa, İtalya, İsviçre devletleri tarafından yapılan ithalat.

¹¹¹ Cuinet, *La Turquie d'Asie*, I, s.31-32.

¹¹² TSV, (1898), s.201.

Samsun, Rize, Giresun gibi Trabzon Vilayetinin önemli limanlarından yapılan ihracatın toplam değeri pound cinsinden 1.192.98‘ dir.¹¹³

Londra Şehbenderi Münci'nin 1911 tarihli raporuna göre; Osmanlı coğrafyasından ihraç edilen tütünün kalite ve İngiliz lirasına göre kıymeti:

Tablo 3:

1911 SENESİ OSMANLI DEVLETİ GENELİNDE İHRAÇ EDİLEN TÜTÜNÜN KALİTE VE KIYMETİ¹¹⁴	
TÜTÜNÜN KALİTESİ	İNGİLİZ LİRASI
Mısır Sigarası 1. sırada	78.532
Türk Sigarası 4.sırada	4.676
Yaprak Tütün 2. sırada	403.705

Londra Şehbenderi tütün ihracatında 4. sırada olmamızı İngiliz halkının tütün kullanım alışkanlıklarına bağlamaktadır. Ayrıca Osmanlı tüccarlarının birkaç mal sevkiyatı yaptıktan sonra diğer sevkiyatları dikkate almamasının İngiliz tüccarları zarara uğrattığını ve Osmanlı tüccarlarının bu tür faaliyetlerinin Osmanlı ihracatında bir azalmanın meydana gelmesinin kaçınılmaz olduğunu söylüyor. Tebriz Şehbenderi Onur Beyin raporuna¹¹⁵ göre İran ile Osmanlı Devleti arasında yapılan tütün ihracat ve ithalat oranları;

Tablo 4:

İRAN İLE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA YAPILAN TÜTÜN İHRACAT VE İTHALATININ MİKTAR VE KIYMETİ¹¹⁶				
ÜRÜN	İTHALAT	İHRACAT	AĞIRLIK/BATMAN	FRANK
Yaprak Tütün	-	+	86.714	129.9609
Adi Cins Tütün	-	+	118	994

¹¹³ Turgay Üner, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, Çağlar Keyder vd. (der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 70'den naklen Great Britian, *The House of Commons, AccountandPapers*, LXXXV,1901. s. 597

¹¹⁴ Bayram Nazır (der.), *Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti*, Ekonomi ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2010, s.37.

¹¹⁵ Bu raporda tarih belirtilmemiştir. Fakat raporların çoğunluğu 1910-1912 arasında yazılmıştır.

¹¹⁶ Nazır, *Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti*, s. 88.

Sigaralar	-	+	276	22.394
Fabrika Tütünleri	-	+	38	3.557
Kıyılmamış Tütün	+	-	15	150

Tablo 5:

RUMELİ VE ANADOLU'DAN YAPILAN TÜTÜN İHRACATININ MİKTAR VE KIYMETİ¹¹⁷			
TARİH	Rumeli'den Bremen'e ihracat		Anadolu'dan Bremen'e ihracat
	KİLO	MARK	KİLO / MARK
1911	62.168	160.137	52.602 /71.996
1912	27.739	40.523	91.592 /133.437

Bremen Şehbenderi F. W. ReinholdElfeld'in 1911 ve 1912 tarihinde yapılan tütün ihracatı ile ilgili raporunda, Balkan Savaşlarının olumsuz etkisine rağmen Rumeli ve Anadolu'dan Avrupa'ya tütün ticaretinin yapıldığını göstermektedir.

Aşağıda yıllara göre Trabzon Vilayeti iskele ve limanlarından yapılan tütün ihracat miktarları verilmiştir:

Tablo 6:

TRABZON VİLAYETİ'NDEN YAPILAN TÜTÜN İHRACATININ MİKTAR VE KIYMETİ¹¹⁸							
İSKELE VE LİMANLAR		TRABZON	ORDU	GİRESUN	SAMSUN	TİREBOLU	RİZE
1898-1899	DENK	31.312	-	-	-	-	-
	KIYYE	1.735.600	-	-	-	-	-
	GURUŞ	10.021.000	-	-	-	-	-
1899-1900	DENK	43.570	-	-	-	-	-
	KIYYE	2.587.000	-	-	7.377.000	-	-

¹¹⁷ Nazır, *Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti*, s. 91-92

¹¹⁸TSV, (1901, 1902, 1903, 1904)tablo tarihli salnamelerden alınan veriler ile oluşturulmuştur.

	GURUŞ	14.792.64 6	-	-	18.164.5 20	-	-
1900-1901	DENK	-	-	-	-	-	-
	KIYYE	1.924.400	-	-	6.616.00 0	-	-
	GURUŞ	10.925.37 6	-	-	64.238.6 80	-	-
1901-1902	DENK	-	-	-	-	-	-
	KIYYE	2.280.000	-	-	8.767.00 0	-	-
	GURUŞ	12.636.40 0	-	-	87.979.9 50	-	-

Bu istatistiklere göre Trabzon Vilayeti liman ve iskelelerinden yapılan tütün ihracatı Trabzon ve Samsun merkez kazalarıyla sınırlı kalmıştır. Bu iki merkezde yetiştirilen tütünler dışarıya sevk edilmiştir. Diğer kazalarda tütün üretimi ihraç noktasında yapılmadığından ya da yetiştirilen az miktardaki tütün kendi kazalarında tüketildiğinden veya tütün kullanıcıları kaçak yolla temin ettikleri tütünleri kullandıklarından yüksek miktarda ihraç olmamıştır. İthalat noktasında ise durum farklıdır. Trabzon Vilayet Salnamesinde ifade edilen ithalatta Reji ma'mûlatından oluşturulan sigara ve tütünden bahsedilmektedir. Bu durum ya başka ülkelerden gelen ancak reji ayarında üretilen sigara ve tütünleri ifade etmekte ya da ülke içerisindeki dağılımdan sorumlu olan rejinin başka kazalara gönderdiği ürünlerin ithalat adı altında gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Tespitimize göre, iç ihracat durumu Trabzon Vilayet Salnamelerinde ithal olarak gösterilmiştir. Bu durum aşağıdaki tabloda ifade edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 7:

TRABZON VİLAYETİ İSKELE VE LİMANLARI ¹¹⁹							
Tarih/ Reji ma'mûlatında n sigara ve tütün		TRABZON	ORDU	GİRESUN	SAMSUN	TİRE BOLU	RİZE
1898-1899	KIYYE	487.600	30.000	118.430	297.000	22.800	-
	GURU	6.381.760	1.188.	3.387.096	3.252.800	802.56	-

¹¹⁹TSV, (1901, 1902, 1903, 1904)tablosu tarihli salnamelerden alınan veriler ile oluşturulmuştur.

	Ş		000			0	
1899-1900	KIYYE	241.500	35.000	50.000	514.000	22.000	20.950
	GURU Ş	6.940.000	836.000	1.453.000	1.494.680	528.000	6.28.500
1900-1901	KIYYE	426.600	30.000	51.000	461.000	23.000	20.000
	GURU Ş	8.283.100	716.320	1.511.400	1.319.120	574.288	600.000
1901-1902	KIYYE	281.400	20.000	45.000	673.000	18.000	12.000
	GURU Ş	5.535.000	450.000	1.372.250	2.271.160	614.250	400.000

1858 tarihinde İngiliz konsolosu R.W. Stevens'in raporuna göre ise; Trabzon Vilayetinde tütün üretimi için, “Tütün burada başlıca ürünlerden biri oldu. 2049 ton ağırlığında ve 13.662 balya tütün vardı. Malların fiyatı neredeyse %300 arttı, bu nedenle tütün yetiştiriciliğine de son iki yılda artış gösterdi.” diyerek tütünün her kalitesinde alıcı bulduğuna işaret etmektedir. Hatta Rusya ve Gürcistan'da Trabzon Vilayeti tütünleri için her zaman bir pazarın¹²⁰ bulunduğunu da ifade etmiştir.¹²¹

Sonuç olarak, uluslararası ticarete, farklı ulusların birbirleriyle ticaret yapması anlamının yanı sıra ulusların ya da imparatorlukların bünyesinde bulundurduğu limanlar, uluslararası ticarete daha ön plana çıkmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun liman sayısı kapasitesi ve limanların içinde bulunduğu bölgelerin geniş stratejik açısı imparatorluğun tek başına en azından tütün maddesinin uluslararası ticareti kaldırabilecek yapıda olduğunu göstermektedir. XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti limanlarından ihraç edilen tütün uluslararası talep noktasında üzerine düşeni yapmış ve dünya tütün arzının büyük çoğunluğunu karşılamayı başarmıştır.

¹²⁰ Kalitesi düşük ve ucuzluğu nedeniyle tüm sınıflar ulaşabiliyordu.

¹²¹ Musa Şaşmaz, *İngiliz Belgelerine Göre Trabzon Vilayeti Ticari Raporları 1830-1914*, Türk Tarih Kurumu, C. I, Ankara 2014, s. 245.

1. 2. 2. Samsun Tütün Pazarı

Osmanlı Devleti, Tanzimat dönemiyle birlikte sanayileşme sürecinde devlet ve özel yatırımlarıyla sanayiye dair pek çok işler başarmıştır. Ancak bu dönemde kurulan işletmeler ve sanayiye dair küçük imalathaneler bilgi ve tecrübe eksikliği, Avrupa gelişimine ayak uyduramama ve Avrupa ithal mallarıyla mücadele edememe gibi nedenlerle kapanmak zorunda kalmıştır.¹²² Bu yaşananların önüne geçebilmek için Osmanlı Hükümeti sanayileşme yolunda özel girişimlere destek vermeyi hem iktisadi hem de bilgi eksikliğinden oluşan olumsuzlukları ortadan kaldırmak adına daha mantıklı bulmuştur. Bu yüzden pek çok fabrika ve demiryolu-denizyolu-karayolu, yapma ve işletme hakkını yabancı veya yurtiçi özel işletmelere devir etmiştir. Bu pencereden bakıldığında Osmanlı borçlarını tahsil amaçlı kurulan Duyun-ı Umumiye'nin benzer bir teşkilatı olan Reji şirketi de özel sektörle kurulan bir şirkettir. Devlet bu şirket kurulmadan öncede tütün işletme hakkını şahıs veya kurumlara vererek liberal bir bakış açısı geliştirmişti.¹²³ Tanzimat dönemindeki bu kısmi ekonomik gelişme çarşı ve pazar sektörünü de etkilemişti. Çarşı ve pazarlar günlük hayatın içine dâhil olduğu için hem sosyal hem de ekonomik alanlar olarak kabul edilmekteydi. Bu ticari organizasyonlar içerisinde XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin üzerinde çok konuşulan ve tartışılan bir ürünü olan tütün dikkat çekmektedir. XIX. Yüzyıl dünya ekonomisinde pazara duyulan önem ve ihtiyaç, Samsun tütün pazarını da yakından ilgilendiren bir konu olmuş ve pazarların gelişme gösterdiği bir dönemde bu pazarda etkinliğini göstermiş ve korumuştur.¹²⁴ Osmanlı Devleti hem iç tüketimi hem de uluslararası talebi karşılamak ve vergi bakımından da fayda sağlamak amacıyla tütün üretimi gerçekleştirmişti. Bu bakımdan ticari organizasyonun yapılması, tütünden öşür vergisi alınıp kaydının tutulması, tütün dalında çeşitli mesleklerin işbirliği veya sosyal becerilerin geliştirilmesi, elde edilen tütünün depolanması, ihracının gerçekleştirilmesi ve işlerin düzenli ve hızlı

¹²² Abdullah Martal, "Osmanlı Sanayileşme Çabaları", *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s.279

¹²³ Bu açıdan bakıldığında konumuz olan Samsun tütün pazarı da bu düşünce düzeyiyle kurulmuş yapılardan bir tanesidir. Çünkü bu Pazar tüccarın özel teşvikiyle kurulmuştur.

¹²⁴ Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu coğrafyanın stratejik konum ve açısı iktisadi yapı ve özelliklerini şekillendirmesinde etkili olmakla beraber sahip olduğu kültürel ve ananevi özellikler ekonomi ve iktisadını belirleyen bir diğer özelliğiydi. Geçmişten devraldığı ve geliştirdiği ticari faaliyetler, bu faaliyetleri yöneten idare ve idame eden esnaf teşkilatları, tüccarlar, nakil ile uğraşan ithalat ve ihracat erbabı, dükkân ve mağazalar, belirli bir emtianın üretildiği imalathaneler ve ticaretinin yapıldığı çarşı ve pazarlar ekonominin ana kaynaklarından biriydi.

yapılabilmesi maksadıyla tütün çarşıları kurulmuş veya kurulmaya teşebbüs edilmiştir.¹²⁵

Samsun duhan (tütün) pazarının kurulması, Samsun'da Karantina hane bitişiğindeki arsada tütün tüccarları tarafından düzenli bir çarşı ve yanına Rüsumat dairesi yapılması konusunda istek gelmesiyle gündeme gelmiştir.¹²⁶ Tütün çarşı ve pazar ile birlikte Rüsumat Emaneti'nin inşaatı 1869 tarihinde tamamlanmıştır.¹²⁷ Tamamlanan yapı, on arşinlik yollarla çevrelenen ve dört kapısı olan tütün çarşısı ve Rüsumat Emaneti'nden ibarettir.¹²⁸ Tütün çarşısı yayınlanan bazı çalışmalarda belirtildiğinin aksine karantina hane binasının enkazına değil onun bitişiğindeki yan arsasına inşa edilmiştir. Nitekim bu karantina hanenin yıkımı 1899 tarihinde gündeme gelecektir.¹²⁹ Duhan (tütün) çarşı ve pazarın fiziksel özelliklerini Filiz Dıġırođlu, Şu Şekilde ifade etmiştir. *“Duhan Çarşısı pazar yeri ile mülkiyeti tüccarlara ait olacak depo ve kargir mağazalardan oluşmaktaydı. Yaklaşık 12.000 m²'lik alana kurulu bu çarşının merkezinde 2103 arŐın 60 santimlik (993 m²) bir alana kurulan duhan pazarı vardı ve bu pazara ulaşan 10'ar arŐınlik (7 m) yollar bulunuyordu. Bu yollar da çarşının etrafında yer alan ve her birinin genişliği 3*

¹²⁵ Samsun tütün pazar ve çarşısının kurulması, tütün tüccarlarının yapmış olduğu başvurular neticesinde gündeme gelmiştir. BOA, A. MKT.MHM. 364/18, 23 Ca 1283.(H); M. Yavuz Erler ve Kerim Edinsel, “Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/18, 2011, s.235. Çarşı, muhtemelen 1283-1284 tarihleri arasında yapımına başlanmıştı. Zira 1285 tarihinde çarşının yapımının devam edildiğine dair bir belgede konu ile ilgili Trabzon Vilayetinden gelen bir evrak vardır. BOA, MKT. MHM. 417/39, 4 Ca 1285(H), Samsun tütün çarşısının yapımının tamamlandığı tarih ise 1286 tarihidir. BOA, İ.ŞD. 17/728, 16/Ő/1286.(H), Aynı belgede Samsun'da olduğu gibi Rüsumat dairesi, duhan (tütün) çarşısı ve pazarı ve müŐtemilatı gibi bir tesisin Sinop'ta inşa edilmesi istenmektedir. Başka bir belgede ise, Bafra kazasında da bir tütün çarşı ve pazarının kurulması ile ilgili görüş ve ifadeler vardır. BOA, ŞD, 1825/46, 8/Ca/1287.(H).

¹²⁶ BOA, A. MKT. MHM. 364/18, 23/Ca/1283. (H), Çarşı, pazar ve dükkân yapılması isteği bir belge de Samsun 'da ki mevcut çarşı ve dükkânlar yetmediği için Samsun Kalesi'nin kışla yönüne inşaat yapılmasına izin verilmesi için talepte bulunulmuŐtur. BOA, MKT. MHM. 274/88 15 15/Ra/1280.(H). Bu belgede bahsedilen kalenin kışla yönü ile tütün çarşının yapıldığı, kısım inŐaata açılacak olan bölgeler arasında olabilir. Başbakanlık Osmanlı ArŐivinde yaptığımız araŐtırmalarda Samsun kale planına ulaŐılamamıŐtır. Bununla birlikte inşaat kısımlarının tespiti çarşı ve dükkânların merkeze ne kadar yakın olduğunu ve günlük hayata ne kadar dâhil olduğu noktasında araŐtırılmaya kayda değer bir konudur.

¹²⁷ BOA, İ. ŞD. 17/728, H.16.Ő.1286.

¹²⁸ BOA, A. MKT.MHM. 364/18, 23/Ca/1283(H), M. Yavuz Erler ve Kerim Edinsel, “Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)”, s.235.

¹²⁹ BOA, İ.SH. 3/23, 22/Ő/1317.(H). Ayrıca, Samsun Karantina hanesinin yapımı 1863 tarihidir. BOA, A.) MKT. MHM. 281/83, 14/Ő/1280.(H).

metre olan kapılara bağlanmıştı. Çarşının 7110 zira 38 santimlik kısmına da tüccarlar kendi mağazalarını inşa etti.”¹³⁰

1902 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesine göre, Samsun kasabasının buğday, meyve ve kereste pazarları olarak bilinen üç büyük meydanı vardır. Buralar memleketin en önemli pazarları olup Samsun’un ticari hayatı bu alanlarda gerçekleşmekteydi.¹³¹ Samsun tütün çarşısı ise bu pazarlar gibi olmayıp içinde depo, ambar¹³² ve dükkânlar barındırıyor ve çevresi duvarlarla örülü üstü kapalı bir pazara sahip olarak karşımıza çıkıyordu. Nitekim Lui Ramber, “Samsun’da depolarımızın yanında imparatorluk içinde görülen yegâne bir müessese var. Bu bina yaprak tütün borsası mahiyetindeki (Merkez)dir. Merkeze yalnızca 3 kapıdan girilir.¹³³ Her tarafı yüksek duvarlarla çevrilmiş bu binanın kapıları memurlarımız tarafından korunmaktadır.¹³⁴ Kapılar her sabah açılır ve her akşam kapanırlar.¹³⁵ İçerde üstü örtülü bir hâl vardır. Köylüler tütünlerini buraya getirirler ve tütünler tarafımızdan kayıt ve tespit olunur.”¹³⁶ demektedir.¹³⁷ Tütün çarşı ve pazarı, tütün üreticileri, tüccarlar, ihracatçılar, hamallar, tütün işçileri, nakliyeciler, simsarlar, dükkân sahiplerini yakından ilgilendiren kısacası tütün ile ilgili herkesi kapsayan bir yapıya sahipti.¹³⁸ Reji idaresinin tütün işlerini ele alıp tekel haline gelmesiyle beraber tütün

¹³⁰ Filiz Dıgıroğlu; “XIX. Yüzyıl Karadeniz’inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s.125.

¹³¹ TSV, 1902. s. 236.

¹³² Depolama ve ambar hizmetleri, tüketilecek ve ihraç edilecek malları muhafaza ettiğinden ticaretin gelişmesine olanak sağlıyordu. Kısa sürede mevcut mal, depo ve ambarlardan çekilerek istenilen noktaya nakil ediliyordu. Bu durum ürünleri saklama imkânı olmayan pek çok şehir ve ülkeye karşı avantaj sağlıyordu. Sergei M. Ivanov, “Osmanlı-Rus Ticareti(1853-1917)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, XIV, Ankara 2002, s. 470.

¹³³ Tütün çarşısı yapıldığında 4 kapısının olduğuna dair; Bu kapılardan birincisi Bankalar Caddesine açılan Cümle Kapısı, ikincisi Mevlevihane Caddesine açılan Mevlevihane Kapısı, üçüncüsü Bedestan tarafına açılan Kerim Efendi Kapısı, sonuncusu da Mecidiye caddesine açılan Mecidiye Kapısıdır. Baki Sarısakal, “Samsun Tütün Pazarı”, <http://www.bakisarisakal.com/samsuntutunpazari>. (12.11.2017).

¹³⁴ Burada ifade edilen memurlar Reji İdaresi adına çalışan kişilerdir. Yüksek ihtimal ile silahlı kolculardır. Kapılara koruyucu nöbetçiler konulması, tütün kaçakçılığında çekinilmesinden ve tütünlerin zarar görme endişesinden kaynaklanıyor olabilir.

¹³⁵ Samsun’daki tütün çarşısının kapılarının sabah açılıp akşam kapanması ile ilgili birkaç belgede kapıların güvenlik nedeniyle tütünlerin kaçakçılığa uğramaması ve tütün denklemlerinin zarar görmemesi için bu kararın alındığı ifade edilmektedir. BOA, ŞD. 1866/7, 19/L/1328(H); BOA, ŞD. 1866/11, 5/S/1329(H); BOA, DH. İD. 95/15, 13/S/1329.(H).

¹³⁶ Reji Şartnamesine göre, devletin çiftçiden alması gereken öşür vergisini tütün sahipleri, tütün çarşısı içerisine getirerek Reji memurlarına teslim ediyordu. Öşür vergisini devlet adına Reji idaresi tahsil ediyordu. BOA, A.) DVN. MKL. 82/2 1/Ra/1300.(H).

¹³⁷ Lui Ramber, *Gizli Notlar*, Niyazi Ahmet Banoğlu(hzl.), Tercüman, İstanbul 1974, s. 121.

¹³⁸ Nuray E.Keskin ve Melda Yaman, *Türkiye’de Tütün: Reji’den Tekel’e Tekel’den Bugüne*, Notabene Yayınları, Ankara 2013. s. 156.

çarşısında bulunan gruplar arasına reji temsilcileri de dâhil olmuştur. Tekelleşmeyle birlikte, ihraç edilen tütünler hariç, tütünlerin piyasa fiyatları Reji ile üreticiler arasında ortaklaşa hesaplanırdı. Eğer tütün ham halinde kalıp ihraç edilmeyecekse, tütün Reji fabrikalarına gönderilerek burada işlenir ve işlenen ürünler Reji İdaresi'nin tayin ettiği fiyat ile bu idareden ruhsat almış tütün dükkânlarına gönderilirdi.¹³⁹ Tabi ki bu işlemlerin öncelikli noktası tütün çarşısı idi. Buraya uğramayan ve kayıt altına alınmayan her tütün kaçak sayılıp gereken yaptırımlar için önlem alınıyordu. Tütün çarşısında yapılan işlemler, alım-satım¹⁴⁰, balyalama, denk yapma, paketlenme ve nakil işlemlerini gerçekleştirir.¹⁴¹ Bu nakil işlemleri için, “*Biri eşya-yiticariyyeye ve diğeri Reji'nin tütün ihracatına mahsus olup üzerlerinde el vagonları işletmek için dekovil usulünde Hutût-ı hadîdi mefruş iki demir iskele*”¹⁴² den bahsedilmektedir.¹⁴³ Reji tarafından iskelenin kullanımı, tütün çarşısında paketlenen ve balyalanan tütün denkleminin, hamallar ve Reji ile iskele arasına yapılmış olan raylar¹⁴⁴ vasıtasıyla iskelelere götürülerek buradan iç piyasaya ihraç etmesinden ileri geliyordu.

¹³⁹ BOA, A.) DVN. MKL. 82/2 1/Ra/1300.(H).

¹⁴⁰ Çarşı merkez tütün borsası olarak ifade edildiği için tütünün cins ve kalitesine biçilen değer bu çarşıda karşılık bularak belirleniyordu. BOA, A.) MKT. MHM. 487/29, 21/Ca/1302.(H).

¹⁴¹ Filiz Dıgıroğlu; “XIX. Yüzyıl Karadeniz’inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun, s. 129.

¹⁴² Samsun’da harap olan iskele, hazine-i celile namına alınmakta olan rüsum Samsun daire-i belediyesine terk ve ihsan buyurulup ona mukabil mezkûr iskelenin daire-i belediye tarafından demirden olarak inşasından bahsedilmektedir. Trabzon Vilayet Salnamesi 1892, s. 244. Samsun’da Reji İdaresi ve belediyece talep edilen demir iskelenin inşasına izin verildiği BOA, DH. MKT. 1933/39, 16/Ş/1309(H); Demir iskelenin yapıldığı ve hizmete açıldığı bilgisi BOA, Y.MTV. 61/28 12/N/1309(H). Bu tür demir iskeleler bu dönemde hem Karadeniz bölgesinin kıyı ile iletişimi olan iskelelerinde hem de Akdeniz bölgesinde tespit edilmiştir. Ordu kasabasında demirden bir iskele inşası için talep, BOA. DH.MKT. 242/40, 23/Za/1311(H). Trabzon’da belediyece yapılan demir iskelenin masraflarının iadesiyle ilgili bir belgede, BOA, DH.MKT. 1240/26, 13/S/1326(H), Mersin Belediyesi tarafından Avrupa’dan getirilen demir iskelenin inşasına dair bir belgede, BOA, DH.MKT. 305/17, 9/Ca/1312.(H)

¹⁴³ TSV, 1903, s.268.

¹⁴⁴ Tütün çarşısında ihracata hazır olan tütün balya ve paketleri, çarşı ile tütün iskelesi arasında bulunan demir raylar vasıtasıyla hızlı ve zarar görmeden iskeleye taşınıyordu bu sayede tütünlerin gemilere de hızlı bir şekilde yüklenmesini sağlıyordu. Samsun Reji İdaresi, tütün ambarından tütün iskelesine kadar giden demir hatlı vagonların yanına yeni bir hat inşa edilmesi talebinde bulunmuştur ancak, talep yolun dar olmasından dolayı reddedilmiştir. BOA, DH.MKT, 18/28, 26/M/1311.(H). Ret cevabı üzerine Reji taktik değiştirip bu seferde Reji idare binasından tütün iskelesine giden yeni bir demiryolu hat talebinde bulunuyor. BOA, ŞD, 1845/10, 16/M/1312.(H). Fakat bu talep de, Reji İdare hanesinin kabristan cihetindeki kapısından Reji Fabrikası’na çıkan caddeden geçerek iskeleye ulaşacağı için inşası istenilen demiryolu hattının inşasının münasip olamayacağı hakkında karar alınır. BOA, BEO, 443/33183, 22/M/1312.(H).

Samsun tütün pazarında kayıt altına alınan ham tütünler, iç piyasada değerlendirilmek için öncelikle Reji fabrikalarına¹⁴⁵ gönderilirdi. Tütün, Canik Sancağı'nda ücretli işçi alanı oluşturarak bir istihdam sahası açmıştır.¹⁴⁶ Bu alanlardan bir tanesi ve en kayda değeri Samsun tütün fabrikasındaki işçilerdir. 1923 tarihli Samsun Ticaret Odası Rehberi'ndeki işçi istihdam sayısı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 8:

SAMSUN TÜTÜN FABRİKASI İŞÇİ İSTİHDAM SAYISI¹⁴⁷			
ERKEK	KADIN	TOPLAM	ÇALIŞTIĞI DAİRE
16	84	100	Sigara
18	109	127	Harman
29	52	81	Paket
-	19	19	Kutu
3	1	4	Ambar
10	-	10	Hizmet-i Dahiliye
30	-	30	Kışhane
106	265	371	Toplam

Tabloya göre; 1923 tarihli Samsun Tütün Fabrikası'nda 106 erkek ve 265 kadın olmak üzere toplam 371 işçi çalışmaktaydı. Fabrikada çalışan işçilerin çoğunluğunun kadın olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca fabrikanın paket dairesinde çalışan 52 kadın işçi diye tabir edilen kısımda küçük kız çocukları çalışmaktaydı. Tütün paketleme işi kolay ve ağır olmayan bir birim olduğundan küçük kız çocukları muhtemelen bu bölümde çalıştırılmış olabilir. Paket dairesinde olduğu gibi kutu dairesinde de kadınlara öncelik verilmiş hatta kutulama dairesinde hiç erkek işçi istihdam edilmemiştir. Buna karşın ağır işlerin yapıldığı ambarlarda yalnızca 1 kadın işçi çalıştırılırken hizmet-i dahiliye ve kışhane de hiç kadın işçi istihdam edilmemiştir.

¹⁴⁵ 1884 tarihinde İstanbul ve İzmir'de iki tütün fabrikası Reji tarafından kuruldu. Daha sonra ise Samsun, Şam, Halep'te tütün fabrikaları kuruldu. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1970, s. 134.

¹⁴⁶ M. Yavuz, Erler, "XIX. Yüzyıl Boyunca Osmanlı Karadenizinde Ekonomi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7 2009, s.121.

¹⁴⁷ *Samsun Ticaret Rehberi*, Şems Matbaası, Samsun 1339, s. 133.

Fabrikada bu işçilerin yapmış olduğu üretimde günlük sigara imalatı en az bir milyon en fazla iki milyondur. Paket imalatı ise en az 50 paket en fazla 100 pakettir. Paketlenmiş tütün ihtiyaca ve talebe göre, günlük en az 1000 kilo en fazla ise 5000 kilodur.¹⁴⁸

Samsun'daki tütün pazarı ilk etapta bölgedeki tütün tüccarlarının talebi üzerine inşa edilmiştir. Reji Şirketinin tütün tekeli ele almasıyla beraber tütün pazarı gelişme göstermiştir. Tütün pazarının desteklenmesi ve üretimin daha kaliteli ve yoğun bir şekilde işlerlik kazanması için tütüne dair birçok çalışma gerçekleştirmiştir.¹⁴⁹ Ayrıca Reji İdaresi Samsun'da bu pazar alanının yanı sıra değeri 40.000 lirayı aşan ve toplam alanı 8.000 m² bulan yapılara da sahipti.¹⁵⁰

1. 3. Kaçakçılıkta Yerli Ve Yabancı Tüccarlar Ve Kaçırılan Emtialar

Trabzon Vilayeti'nde çeşitli emtiaların ticaretini yapan tüccarların kayıt haline getirilen isimlerini, menşelerini, ve buldukları bölgeleri tespit etmek mümkündür. Kaynak olarak kullandığımız; salnameler, konsolosluk raporları, şark ticaret yıllıklarından tüccarların kimlik ve lokasyon tespitlerini bulmak olasıdır. Ne var ki bu tür kaynaklarda kaçakçılık faaliyeti yapanların isim listesini ve lokasyon tespitini yapmak mümkün olmamaktadır.

Kaçakçılara ait bilgiler ise; kaçakçılara ait davalar, iki devlet arasında kaçakçılık faaliyetlerinin engellenmesi için verilen ultimatolar, kaçakçılığa karşı alınması gereken tedbirler, kaçakçılık davalarının seyri, kaçakçılar ile güvenlik güçlerinin ve rejinin silahlı çatışmaları ve kaçakçıların çok olmamakla birlikte isim listeleri ve özelliklerini arşiv belgelerinden tespit edilebilmektedir. Arşiv belgelerine ek olarak kaçakçılık konusuna yer veren kaynaklar, şerhiye sicilleri ve gümrük defterleridir. Ancak bu kaynaklar kaçakçılığın geniş bir tasviri için yeterli değildir. Bu açıdan bakıldığında çalışma alanı farklı tür ve kaynaklar nedeni ile çetrefilli hale

¹⁴⁸ *Samsun Ticaret Rehberi*, s. 133.

¹⁴⁹ Reji İdaresinin tütün imali ve muhafazası için inşa edeceği binalardan emlak vergisinden muafiyet kazanmıştır. BOA, BEO. 365/27317 18/Ş/1311.(H).

¹⁵⁰ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, Sabri Tekay (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 43.

gelebilmektedir. Liman ve iskelelere ihracat ve ithalat için gelen gemi ve emsallerinin gümrüklere uğraması, kaçakçılığı azalttığı düşünülebilir. Ancak gümrük çalışanlarının rüşvet ve yolsuzluk gibi yasadışı işlere tevessül etmeleri gümrükten geçen mallarda, kaçak ürün olup olmadığı bilgisini net bir şekilde anlamamızı engellemiştir. Ayrıca, kaçakçıların gümrüğe gelmeden denize yakın depo ve ambarlara mallarını indirmesi ve buralardan piyasaya sürmesi nedeniyle¹⁵¹ kaçakçılık miktarlarını tespit etmek kolay değildir. Bu durumun maliye ve yöre ekonomisine bütün boyutlarıyla ne oranda zarar verdiği konusu, tespit noktasında oldukça zordur. Arşiv belgelerinden elde edilen verilerle kaçakçılığın yapıldığını maddi bilanço ile değil de, kaçakçılığa karşı alınacak tedbirler sayesinde öğrenmekteyiz. Kaçakçılığa dair tespit ettiğimiz oranlar salnamelerdeki kayıtlarda belirtilen, üretilen ve ihracı yapılan mallar arasındaki ilişkinin mukayesesi neticesinde bulunmuştur. Yurt dışından bölge piyasasına sokulan kaçak emtiaların tespitini ise daha ziyade Osmanlı resmi belgeleri üzerinden tespit etmekteyiz. Ancak arşiv belgelerinden elde ettiğimiz verilerden kaçakçılığın ekonomik boyutuna dair teferruatlı veriler elde etmek sorunludur. Kaçakçılığın boyutlarını tespitinde karşılaşılan sorunlara rağmen arşiv belgelerinden konuya dair yapılan devlet operasyonlarının kayıtları incelemeye tabi tutulmuştur. Bu kayıtlar kaçakçılığın mali boyutu ya da miktarı açısından teferruatlı veriler içermese de, kaçakçılığı yapan gemi, şirket, kumpanya ve kaçakçılığa konu olan emtia hakkında bilgi vermektedir. Böylelikle kaçakçılara karşı devletin yapmış olduğu operasyonları teyit eden kaynaklar sayesinde kaçakçılık türü, kaçakçılığa dair nakliyat çeşitleri hakkında kronolojik veriler elde edilmiş ve tezimizde değerlendirilmiştir.

Trabzon Vilayeti dâhilinde ticaretin artma potansiyelini, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren öngören yabancı devletler, tacirlerin haklarına, taleplerine, şikâyetlerine cevap vermek amacıyla bu vilayet dâhilinde konsolosluk¹⁵² açma faaliyetlerine başlamışlardır.¹⁵³ Bu durum, XIX. yüzyılda ithalat ve ihracat oranlarının gelişmesini sağlamıştır. Tabi ki bu durumu oluşturan salt konsolosluk etkeni değildir. Ticaretin güvenliği, ticaret anlaşmaları, yol ve güzergâhların

¹⁵¹ Necmettin Aygün, “Trabzon Gümrüğü (1750-1800)”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, 1999, s. 322.

¹⁵² Konsolosların görevleri buldukları bölgelerde himayelerindeki halk, tüccar ve ticareti korumak, bölgenin iktisadi, ticari hayatını öğrenmek ve dâhil olmak, ayrıca görev tanımı dışında siyaseten bilgi edinmektir.

¹⁵³TSV, 1901. s.226.

iyileştirme çabaları vilayetteki iskele ve limanların konumu yani ulaşımındaki yakınlık ve kolaylık ayrıca tüccara sağlanan imkânlar ki bunlar gümrük indirimleri, malların korunması için depolama, konaklama gibi etkenlerdi. Ticaretin çok yönlü boyutu tüccar, sanayici ve girişimci kadroları yatırım ve ticaret yapabilecek alanlara yönlendirmiştir. Bu alanlardan birisi XIX. yüzyılda Karadeniz'e kıyısı olan bilhassa Trabzon Vilayetini kapsayan, kıyı liman ve iskeleler olmakla beraber kıyıya yakın bölgelerde de yatırımcılar, ticaret ve yatırım amaçlı kurum ve kuruluşlar oluşturmuşlardır. Bunlardan bir kaçısı şu şekildedir: deniz ticareti için oluşturulmuş acenteler, İdare-i Mahsusa, Gürcü Osmanlı kumpanyası, Nemçe kumpanyası, Rus kumpanyası, Yunan kumpanyası, Fransız Pake kumpanyası, Fransız Messageries kumpanyası, İtalya kumpanyası ve daha birçok acente kurulmuştur.¹⁵⁴ Ayrıca Fransızlar tarafından deniz ulaşımı, fenerler idaresi, bankacılık ve reji idaresi gibi yatırımlar yapılmıştır.¹⁵⁵ Bununla birlikte Trabzon şehrinde beş ticarethane bulunuyordu. Bunlar Lacheze-Arnaud, Marcopoly, Syriant, İngiliz ve Catenaki ticarethaneleriydi.¹⁵⁶ Samsun'da ise Fransız ve Samsun ticaret odaları mevcuttu.¹⁵⁷ Bu yapılar yasal ekonomik planlama ve işlerliğin yanı sıra yasadışı olan kaçakçılık faaliyetlerini de etkilemiştir. Zira her ne kadar yerli ve yabancı yatırımcı hükümetin gözünde yasal faaliyetlerde bulunmak istese de vergi ve gümrük işlemlerinden kaçmanın da bir yolunu aramıştır. Kaçakçılığı yapan yabancı tüccarlar olduğu gibi yerli tüccarlarda bu konuda aktif idi. Lloyd Kumpanyası'na mensup Elektra vapuru üçüncü kaptanının tayfalar vasıtasıyla silah kaçakçılığı yaptığı tesbit edildiğinden Avusturya Sefareti vasıtasıyla kendisinin uyarılması¹⁵⁸ hakkında bir belgenin yanı sıra yabancı postaların kıymetli eşya ve sanat eserleri kaçakçılığına aracılık ettikleri bilindiğinden söz konusu postaların işleyişlerinin bir kat daha titizlikle takip ve kontrol edilmesi gerektiği, usulsüzlüklerin engellenmesi hususunda yürürlükte olan kanun ve nizamlara riayetinin sağlanması için gereken tedbirlerin alınması ile ilgili belgede¹⁵⁹, yabancıların kaçakçılık metotlarını geliştirdiklerini farklı usul ve kaideler ile kaçak sevkiyatını yaptıklarını tespit etmiş bulunmaktayız.

¹⁵⁴TSV, 1898. s. 284-287.

¹⁵⁵ Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılda Trabzon'da Fransız Ticareti ve Yatırımları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/15, 2013, s. 73.

¹⁵⁶ Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılda Trabzon'da Fransız Ticareti ve Yatırımları", s.52.

¹⁵⁷*Şark Ticaret Yıllıkları*, 1902. S. 300.

¹⁵⁸ BOA, HR.TH 266/38, Tarihsiz.

¹⁵⁹ BOA, HR.TH..132/91, 24/Ş/1893.(H).

Kaçakçılık yapan yabancı kumpanyalara ait farklı bir belgede ise, Rusya vapuruyla Batum'a ihraç edilen harp mühimmatının ele geçirildiği muhtelif yerlere gaz taşıyan İngiliz bandralı vapurlarla silah kaçakçılığı yapılması ile ilgili verilere ulaşmak mümkün olmuştur.¹⁶⁰ Başka bir belgede ise kaçakçılık konusunda etnik farklılığın olmadığı, amaç ve hedef aynı ise farklı etnik ve grupların çıkarlarını koruduğu bu yüzden kaçakçılığın bir sistem olarak gelişme gösterdiğini belirlemektedir. Söz konusu belge, Osmanlı ülkesine silah sokan ve Triyeste'de silah kaçakçılığından yargılanan Merzek Romano'nun Trabzon'da mukim iki suç ortağından birinin yakalanması ve yakalanan şahsın yargılanabilmesi için mahkeme evraklarını gönderilmesi ile ilgiliydi¹⁶¹. Kaçakçılık yapan yabancı tüccarların yasadışı faaliyetleri her zaman kendi çevresi ve irtibatla olduğu ekiple alakalı olmamıştır. Bazen yapılan faaliyet amacını aşarak iki devleti karşı karşıya getirerek notalara sebep olmuştur¹⁶². Bu durum kaçakçılık faaliyetlerinin bireysellikten çıkıp devletlerin ortak meselesi haline gelmesini, kaçakçılık organizasyon ve fiillerinin ne kadar tehlikeli, sınırlarının ne kadar geniş olduğunu bizlere sunması açısından önemlidir.

1890 tarihli bir arşiv vesikasında Trabzon Vilayeti sınırlarından başlayarak Niğde bölgesine kadar giden kaçakçıların isim listeleri, faaliyet bölgeleri ve tabiiyetleri şu şekildedir.

Tablo 9:

Kişi Sayısı	Tütün Kaçakçıları¹⁶³	Durumları
1	Trabzon Boztepe mahallesinde Bekircan oğlu Ali	Niğde'de mahbus
1	Trabzon Argaliya mahallesinde Hüseyin oğlu Mithat	Niğde'de mahbus
1	Trabzon Pulathane kazası Rankariye karyesinde Kara Hüseyin oğlu Ahmet	Niğde'de mahbus

¹⁶⁰ BOA, Y..PRK.BŞK, 34/69, 28/C/1311. (H).

¹⁶¹ BOA, DH.EUM. 6.Şb 3/38, 04/B/1333. (H).

¹⁶² BOA, HR.TH. 31/23, 12/Ca/1879. (H). Rüşumat Emaneti İdaresi'nin, Fransız tüccar Giovanni'nin gümrükte el konulan kaçak tütünlerinden dolayı kendisine kesilen para cezasının ödenmesi talebinin sonuçsuz kalması üzerine Fransız Sefaretine çekilen nota.

¹⁶³ BOA, DH. MKT. 1567/78-2, 19/Ca/1306.(H). Bkz. Ek: 4

1	Trabzon Yomra nahiyesi Vakıf karyesinden Karabet	Niğde'de mahbus
1	Trabzon Pulathane kazası Sıradere karyesinden Haralampos oğlu Dimitri	Niğde'de mahbus
1	Karye-i mezkureden İmamkızıoğlu Ali	Niğde'de mahbus
1	Karye-i mezkureden İmam merhum Ali biraderi Kemal	Niğde'de mahbus
1	Karye-i mezkureden Tütüncüoğlu Ali	Niğde'de mahbus
1	Karye-i mezkureden Kara Hasanoğlu Ali	Niğde'de mahbus
1	Ardavah muhacirlerinden Kelkit kazasında Hozbirik karyesinde sakin Dosun (ya da Tosun)	Niğde'de mahbus
1	Trabzon Boztepe mahallesinde Ali biraderi Osman	Fırar
1	Trabzon karyelerinden Kavak karyesinden Mehmet Ali	Fırar
6	Karye-i mezkurdan Hüseyin Efendi ve refikleri	Fırar
1	Trabzon kuralarından Mariye karyesinden İsmail	Fırar
1	Trabzon Yomra nahiyesi Vakıf karyesinden Minaloğlu Melkon	Fırar
1	Horali karyesinde Çobanoğlu Süleyman	Fırar
2	Pulathane kazası Dere karyesinden Haralampos oğlu Dimitri komşusu Manol	Fırar
1	Karye-i mezkurdan Malberoğlu Hüseyin	Fırar
1	Karye-i mezkureye tabi Hozçoron? karyesinden Mehmet Çavuş	Fırar
1	Trabzon kuralarından Divarnos karyesinden Hazvaloğlu Mehmet	Fırar
1	karye-i mezkurdan Osman	Fırar
1	Karye-i mezkurdan Kallerman	Fırar
1	Karye-i mezkurdan Semel	Fırar

25	Karye-i mezkurdan olub isimleri bilmediklerini beyan ettikleri neferat	Firar
1	Gümüşhane kurasından Haşaze karyesinden Süleyman	Firar

Tablo 10:

Para Kaçakçıları¹⁶⁴		
Tüccar	Yakalandığı Yer	Tabiiyeti
KefalonyalıNikolakiLevani	Hobar Hanı	İngiltere
Elzoni Lafza Zantali	Hobar Hanı	İngiltere
AnazlıEnastasiMoridi	Hobar Hanı	İngiltere
ZantaliMuşaki	Hobar Hanı	İngiltere
Kefalonyalı Dimitri Endepe	Hobar Hanı	İngiltere
Acı NikoliFoktü	Hobar Hanı	İngiltere
SimiristiElenazlı	Hobar Hanı	Kuşadası
YakomiMavrokordati	Hobar Hanı	Rusya
EnastasiKondopolu	Hobar Hanı	Rusya
Acı Dimitri Kosti	Hobar Hanı	-
TüfenkciogluCorci	Hobar Hanı	İzmir
Dolma'nın yanında büyük Kurki'nin karındaşı	Kurşunlu müfrezesi	Sardunyalı
NikoliElinas	Kurşunlu müfrezesi	-
Yetali	Palaş hanı	İngiltere
Sakızlı Galti Frenk Kayafte	Palaş hanı	Sakız
İzmirli Sinan oğlu Elniyas	Palaş hanı	İzmir
Musa	GaladaniDavir'in müfrezesinin karşısında	Yahudi
Sakızlı MekeKofalıElyanas	Zincirli hanı	-

¹⁶⁴ BOA, HAT. 567/27803, 29/Z/1245.(H).

Aslı ermeni sikke serîkacısıMaraf Ekinli Nişan	-	Rusya
Uzun Cüzeb Katolik DaniMarkali	-	-
Lorandaki karındaşı birisi Kuru Panayir'in eniştesi	Karaköy'de Sepet hanının karşısında	-
Rubin	Çararcı Hanı	Fransa
TatavlıKastatinDivreli'nin oğlu Yako ve diğeri şerîkiEstafani ve Fondapoli'nin oğlu Yanko	Zincirlihan karşısı	-
Korti	Validehanı	
Nemçeli Kamanto	-	-
Nemçeli Kozga	-	-
Sakızlı Damiano	Yüksek Kaldırım	-
Pazalosun	Perşembe Pazarı	Fransa
Kalarolni	Sekpos hanı	Nemçeli
Sakızlı Vekozi	Yüksek Kaldırım	Nemçeli
Çeçelya	Perşembe Pazarı	Fransa
Sakızlı Şakari	Perşembe Pazarı	Fransa
DatiTomazi	-	Rusya
ÇeknoreliZino	-	-
Enfaki	Karaköy	Cenevrelî
Sarı Kurdi ve karındaşı Elinezli	Zincirli Han	-
Tatavlı Yani	Çadırcı Hanı	-
Kızıl Endonaki	Hubar hanı	Nemçeli
Bükreşli AltunoğluMıgırdıç zatı Ruscuk Ermenilerinden olup Rusya himayesinde olduğunu haber verir imiş	Valide Hanı	

Trabzon Valisinin, Dâhiliye Nezaretine göndermiş olduğu bir arz da her türlü eşya ve şahsı taşımaktan çekinmeyen kaçakçılarının yakalananlarından bazıları sorgularında, iş bulamayıp aç ve sefil kaldıkları için sahip oldukları kayıklar ile bu

işe başvurduklarını söylemişlerdir.¹⁶⁵ Kaçakçılık yapan kayıkçıların ifadelerine göre, yeterli miktarda ziraat ile uğraşabileceği toprağının olmaması, coğrafyadan dolayı ekim yapılabilen arazinin az olması, yüksek tonajlı buharlı gemilere karşı rekabet gücünün azlığı gibi nedenlerle kayıkçılardan en azından bazılarının, kaçakçılık faaliyetlerine giriştiklerini tespit edebiliyoruz.

Trabzon Vilayeti'nde yetiştirilen ürünlerin kaçakçılığı yapılmaktaydı. Bununla beraber hem İran transit ticareti vasıtasıyla hem de Anadolu'nun Karadeniz'e çıkış limanları olmasından dolayı Trabzon Vilayeti'ne gelen ürünlerde de kaçakçılık yapılmıştır. Böylece bu vilayet pek çok emtianın yasadışı faaliyetlerde kullanılmasına sahne olmuştur. Bu emtiaların bazıları şunlardır: Fındık, bu ürün ile ilgili Trabzon Vilayetinin Dâhiliye Nezaretine sunmuş olduğu teklifi gösteren bir belgede¹⁶⁶ Ordu, Giresun ve civarında yetişen fındığın Rusya'ya kaçırıldığı bunun men edilmesi için ya fındık ihracatının serbest bırakılması veya denizden motorla takip edilmesi hususunu içeriyordu. Başka bir belgede ise eşya ve yolcu kaçakçılığından bahsediliyordu. Belgeye göre, Rusya'dan Osmanlı memleketlerine gelen yelkenler ile kaçak yolcu ve eşya taşındığından bunların engellenmesi için Trabzon Vilayetince ihtiyaç duyulan gözetleme sandalları ile vapurların merkezden bir an önce gönderilmesi isteniyordu.¹⁶⁷ Kaçakçılığı konu edinen başka bir belgede mektup kaçakçılığından bahsedilmekteydi.¹⁶⁸ Trabzon Vilayetinde kaçakçılığı yapılan bu kaçakçılık türlerinden başka vilayet dâhili için önemli sorunlara yol açmış kaçakçılık türlerini daha detaylı olarak tespitlerimiz bünyesinde aşağıda işleyeceğiz.

1. 3. 1. Köle Kaçakçılığı

Osmanlı Devleti'nde, çağdaşı olan devletlerde olduğu gibi köle kullanımı ve köle ticareti mevcuttu.¹⁶⁹ Köleler Avrupa'da bir ticari meta olarak görülürken Osmanlı Devleti'nde köle kullanımı diğer devletlerden farklı olarak ayrı hukuki

¹⁶⁵ BOA, İ.Ş.D. 17/728,22/Kânun-ı evvel/ 1317.

¹⁶⁶ BOA, DH.İ.UM. 20/2, 4/M/1337.(H).

¹⁶⁷ BOA, DH.TMIK.M. 240/28, 20/S/1325.(H).

¹⁶⁸ BOA, DH.MKT. 1019/16, 3/Ş/1323. (H).

¹⁶⁹ Köle kullanımı ve ticaretinin yapılması, bazı belgelerde esir ticareti ve kullanımı olarak görülmektedir.

mahiyetlere sahipti.¹⁷⁰ Fakat bu durum Osmanlı Devleti'nde köle kullanımının ve ticaretinin yapıldığı gerçeğini de değiştirmiyordu. Karadeniz'in kuzey ve güneyi köle ticaretinde etkin bir konuma sahipti.¹⁷¹ Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin farklı merkezlerinde esir/köle pazarları kurulmaya başlanmıştır.¹⁷² XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da kölecilik yavaş yavaş yasaklanmaya başlanmıştı. Osmanlı Devleti de Avrupalı devletlerle yapılan mülakatlar sonucu aynı kararı almakta gecikmedi. Bunun neticesinde köle ticareti hakkında bir yasaklama gelmiştir.¹⁷³ Yasaklamanın ardından 28 Aralık 1846 tarihinde İstanbul'da bulunan esir pazarı kapatılmıştır.¹⁷⁴ Köle ticareti yasaklandığı için artık getirilen köleler hükümet tarafından yasadışı ilan edildiğinden bu ticaret kaçak kabul ediliyordu.¹⁷⁵ Ancak bu yasağa rağmen bazı esirciler bu işi kendi evlerinde, bazıları da Fatih Camii civarı ile Tophane semtinde kaçak olarak sürdürmüşlerdir.¹⁷⁶ XIX. yüzyıl ilk çeyreğinden sonra yapılan köle ticaretiyle ilgili yasaklamalar Kafkasya ve Karadeniz bölgelerinde hemen uygulanamamıştır. Kırım Savaşı ve 1864 tarihli Çerkez sürgünüyle kaçak köle ticareti artarak devam etmiştir.¹⁷⁷ Hatta Rus baskısından kaçan Çerkezlerin Trabzon ve Samsun çevresine yerleştirilerek yoksul olanlar için esir pazarları kurulmuştur.¹⁷⁸ Avrupa'da köleliğin kaldırılması 1890 tarihli Brüksel Konferansı¹⁷⁹ ve 1919 tarihli Saint-Germain Sözleşmesinde yer aldı.¹⁸⁰ Bunun

¹⁷⁰ Rüveyda Sağlam İnce, "Kur'an-ı Kerim'de Kölelik Konusu", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s.68-120.

¹⁷¹ BOA, HR.İD. 162/18, 4/S/1857. (H); BOA, MKT.UM. 82/6, 8/M/1268.; Ayrıca bu konu hakkında bir çalışma, Hasan Kanbolat ve Erol Taymaz, "Kafkas-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti", *Tarih Toplum*, 14/79, 1990, s. 37.

¹⁷² İsmail Parlatur, "Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 31/1, 1987, s. 417.

¹⁷³ BOA, HAT. 1169/46238, 15/M/1253(H); Başka bir belgede ise; Rus elçisinin, Trabzon valisine bir ricası kayıt altına alınmıştır. Bazı Samsun ve Sinop gemicileriyle, ecnebi gemicilerin esir ticareti için Rusya'ya götördükleri esirlerin ticaretine müsaade edilmemesi ve bunun men edilmesine dair. BOA, HAT. 1169/46238, 29/Z/1253.(H).

¹⁷⁴ Z. Güneş, Yağcı, "Karadeniz Köle Ticareti", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Osman Köse (der.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, II, Samsun 2013, s.1013.

¹⁷⁵ Osmanlı Devleti köle kaçakçılığını ve illegal köle mevcudiyetini önlemek için çeşitli tedbirler almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihâl Bozkurt, "Osmanlı Devletinde Köle Ticaretinin Önlemesi İçin Yapılan Çalışmalar", *XI. Türk Tarih Kongresi*, IV, 1990, s. 1501.

¹⁷⁶ Nihat Engin, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, XXVI, Ankara 2002, s. 248.

¹⁷⁷ BOA, A.) MKT. MHM. 335/87, 28/M/1282.(H).

¹⁷⁸ Parlatur, "Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı", s.420.

¹⁷⁹ Kont Herbert de Bismark'ın Brüksel Konferansı'nda köle ticareti aleyhindeki konuşması için; BOA, HR. SYS. 17/62, 8/11/1889.

¹⁸⁰ Güven Dinç ve Cemil Çelik, "Kıbrıs'ta Kölelik(1800-1878)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/23, 2012, ss.186-195. s.187.

üzerine Osmanlı Devleti Çerkez Köle Ticaretini 27 Ekim 1909 tarihinde tamamen yasaklamıştır.¹⁸¹

Belgelerde kaçak köle ve kaçakçılık konusu, Türkçenin zengin anlam kapasitesinden dolayı zaman zaman aynı anlama gelebilecek şekilde kullanılması bu konu hakkında anlam karmaşasına neden olabilir. Ele alınan köle kaçakçılığı konusu, resmi yoldan yapılan köle ticaretinin yasaklanması veya elde edilen kölelerin illegal yollarla satılmasını ifade etmekteydi. Kaçak köle ise, sahibinden veyahut esir pazarlarından kaçan ve bir yerlere saklanan anlamında kullanılmıştır.¹⁸² Sonuç olarak kölecilik ve köle ticaretinin bulunması ve buna yasakların getirilmesi tarihi bir süreçtir. Bu süreç içerisinde dâhil olan köle kaçakçılığı da, ticaretinin yapıldığı bölgelerde kayıt altına alınmıştır.

1. 3. 2. Tütün Kaçakçılığı

XIX. yüzyılda tütünün, dünya ekonomik ürün sistemindeki önemli rolü Osmanlı Devleti'nde de değerini kaybetmemiş hatta bu ürün Osmanlı Devleti'nde pek çok tartışmaların yaşanmasına ve ihtilafli olayların çıkmasına neden olmuştur. Çünkü devlet ekonomik sıkıntılarının yaşandığı bir dönemde tütün gibi önemli bir gelir kalemini borçları karşılığında yabancıların inisiyatifine bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum bir tepki niteliğinde tütün kaçakçılığını yoğunlaştırmışsa da tütün kaçakçılığını tek bir olaya ve müdahaleye bağlamak doğru olmaz.

Osmanlı Devletine tütünün gelişinin ardından ticari amaçlı tarımsal faaliyetlere başlanması, yüksek kâr marijinali olan tütünün, Osmanlı coğrafyasındaki kaçakçılık etkinliğinin de başlaması anlamına geliyordu. Çünkü merkezi hükümetin XVII yüzyılın ilk çeyreği ile XVIII. yüzyılın ortalarına kadar tarımda uygulamış olduğu ve belirli bir sistem oluşturamadığı tütündeki vergi sisteminin, reayaya yansıyan yüksek vergi miktarları tütün kaçakçılığını başlatmıştır. Artan kaçakçılık olaylarında hükümet mevcut vergiyi kaldırmış, kaçakçılık olayları azalmaya

¹⁸¹ Köleliğin tamamen kaldırılması konusunda memleketin çeşitli yerlerinde şikâyetler gelerek esir, köle ve cariyeler hakkında ne tür muamelenin yapılması gerektiğine dair bir belge; BOA, DH. MUİ. 7/24, 1/N/1328.

¹⁸² M. Salih Erkek, "Eski Yakındoğu'dan Osmanlı'ya Kaçak Köleliğin Tarih Yazımı ve Üsküdar'da Kaçak Köleler (1523-1529)", *Turkish Studies*, 12/19, 2017, s. 61.

başlayınca yeni bir vergiyi üreticiye yüklemiştir. Bu sarmal tütün üzerinden sadece öşr vergisi alınincaya kadar devam etmiştir. Kaçakçılık olaylarının bir başka nedeni ise tütün üzerindeki gümrük tarifelerinde yaşanan artışı. Ancak 1861 tarihinde tütün ihracatından alınan vergi kaldırılarak bu artışlar engellenmeye çalışılmıştır.¹⁸³ 1873 tarihinde de piyasadaki tütün talebinin karşılanabilmesi için tütün yasası değiştirilerek çiftçinin izin almadan tütün üretmesi sağlanmıştır.¹⁸⁴ Böylece tütün ekimi ve gümrük vergileri serbest bırakılarak tütün kaçakçılığı engellenmeye çalışılmıştır.¹⁸⁵

Tütün maddesinin Reji Şirketine intikalinden sonra oluşan olumsuz hava ve Reji Şirketinin gerek güvenlik gerekse ekonomik yaptırım ve uygulamaları neticesinde, tütün kaçakçılığında bir artış olmuştur. Reji politikalarını genellikle kuruluş şartnamesine göre uygulamak istemiş ancak bunu yaparken Osmanlı toplum ve coğrafi yapısını dikkate almamıştır. Bunun sonucunda Reji-üretici-tüccar arasında sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunların kaçakçılığı, ayrıca Reji Şirketine karşı olumsuz düşünce ve tavırları arttırdığı iddia edilebilir. Bu sorunlar arasında, Reji şartnamesinde bulunmasına rağmen şirketin tütün deposu inşa etmesi konusunda ilgisiz davranması hatta Reji, kendi inşa etmediği depolara, üreticinin tütününü nakil etmemesinden dolayı üreticiyi suçlayan bir tavır takınması¹⁸⁶ tütün ekimi için kullanılan ruhsatların Reji tarafından her üreticiye verilmemesi, Reji tarafından üreticiye düşük fiyat verilerek tütününü bu şekilde almak istemesi bütün bunların sonucunda üreticinin zarara uğramasına neden olarak kaçakçılığın artmasına sebebiyet vermesidir.¹⁸⁷

Trabzon Vilâyeti tütün üretimi konusunda diğer vilâyetlere nispeten öncü vazifesini görüyordu. Ancak üretimin yaygınlığı oranında kaçakçılıkta fazlaydı. 1879 tarihinde Trabzon Vilâyeti'nde üretilen tütün miktarı aşağıdaki gibidir.

¹⁸³ Yılmaz, "Tütün", s.3.

¹⁸⁴ Emin Kırkbıyık; *Mazide Kalan Reji*, Samsun Eğitim Derneği Yayınları, Samsun 2013, s.8.

¹⁸⁵ BOA, Y.PRK.ML. 15/65, 29/Ş/1312.(H).

¹⁸⁶BOA, DH.MKT. 1536/82, 20/Z/1305.(H) Reji anbarlarınca bir sene içinde anbarlara teslim edilmeyen tütünlerin kaçak sayılması, Reji İdaresinin tütünleri satın almadığının ve ziraatçının mağdur edildiğinin beyanıyla anbarlara teslim olunacak tütünlerin satın alınmasının talep edildiği.

¹⁸⁷E.Keskin ve Yaman, *Türkiye'de Tütün*, s.170.

Tablo 11:

1879 Tarihinde Trabzon Vilâyeti'nde Üretilen Tütün Miktarı Kıyye¹⁸⁸ Cinsinden¹⁸⁹		
Trabzon Merkez Sancağı	Trabzon	72.408
	Akçaabat	654.912
	Yomra	18.811
	Maçka	4.320
	Şarlı	1.542
	Tonya	-
	Vakfıkebir	155
	Görele	35
	Tirebolu	4222
	Ordu	3194
	Perşembe	610
	Bolaman	-
	Ulubey	467
	Hapsemana	135
	Aybastı	1565
	Sürmene	-
	Of	-
	Rize	-
	Karadere	-
	Kurayıseba	-
Mapavri	-	
Canik Merkez Sancağı	2.300.000	
Gümüşhane Merkez Sancağı	320	
Lazistan Merkez Sancağı	-	

Üretilen tütün miktarı, bölge, toprak cinsi, kullanılan yöntem gibi faktörlerle değişkenlik gösterse de Rejinin ekim alanlarına müdahalesi, kaçakçılık gibi unsurlarda tütünün üretim miktarlarını etkilemiş azalmasına veya artmasına neden olmuştur. Aşağıda vereceğimiz tablolarda üretim miktarının nerelere dağıldığı tespit edilerek bu dağılımın dışında kalan tütünün kaçakçılık ile münasebeti ifade edilmeye çalışılacaktır.

¹⁸⁸ 1 Kıyye 1286 gramdır.

¹⁸⁹ TSV, 1879, s. 154-155.

Tablo 12:

1898-1899 Tarihlerinde Trabzon Vilâyeti Dâhilinde Üretilen ve Kullanılan Tütün Miktarlarının Kilo Cinsinden Değerleri¹⁹⁰			
	Harice Sevk Edilmek Üzere Tüccar Tarafından Satın Alınan Tütün	Reji Tarafından Satın Alınan Tütün	Üretilen Tütün
Trabzon Kazası	155.017	307.087	491.975
Akçaabat Kazası	1.326.570	308.357	2.193.027
Samsun Kazası	1.252.462	536.647	1.827.350
Bafra Kazası	2.250.284	993.798	3.272.577
Toplam	4.984.333	2.145.889	7.784.929

1898-1899 tarihlerinde Trabzon Kazasında üretilen tütün miktarı ile Reji Şirketi tarafından satın alınan ve harice sevk için tüccar tarafından satın alınan tütün miktarları arasında 29.871 kilo fark vardır. Bu fark Akçaabat Kazası için 558.100 kilo, Samsun Kazası için 38.241 kilo, Bafra Kazası için ise 88.495 kilodur. Anlaşılacağı üzere harice sevk için tüccar tarafından satın alınan tütün, Reji Şirketi tarafından satın alındıktan daha fazladır. Bu durum daha tütün tarlada iken tüccar-üretici ilişkisiyle kaçakçılığa dönüşebiliyordu. Tabloya göre toplam 654.707 kilo tütün kayıt dışıdır. Bu fark ya depolarda yüksek fiyatlandırma yapmak için bekletilen ya da depolara düşük kalitede ulaştığı için imha edilen ya da kaçakçılığı yapılan tütünlerdi.

¹⁹⁰ TVS, 1902, s.343.

Tablo 13:

1899-1900 Tarihlerinde Trabzon Vilâyeti Dâhilinde Üretilen ve Kullanılan Tütün Miktarlarının Kilo Cinsinden Değerleri¹⁹¹				
	Reji Ambarında Mevcut, Üreticinin Zimmetinde Bulunan Tütün	Harice Sevk Edilmek Üzere Tüccar Tarafından Satın Alınan Tütün	Reji Tarafından Satın Alınan Tütün	Üretilen Tütün
Trabzon Kazası	-	212.512	142.200	354.713
Akçaabat Kazası	-	1.392.593	505.790	1.898.383
Rize Kazası	-	-	Zabt ve müsadere olunmuştur.	875
Samsun Ve Çarşamba Kazası	3.332	1.184.955	621.495	1.809.777
Bafra Kazası Ve Alaçam Nahiyesi	7.662	1.872.663	554.374	2.434.699
Toplam	10.994	4.662.723	1.823.859	6.498.447

1899-1900 tarihlerinde Trabzon Kazasında 1 kilo tütün kaçırılmış ya da ürün fire vermiş olabilir. Akçaabat ve Bafra Kazaları ve Alaçam nahiyesindeki tütün üretimi ve kullanılan tütün miktarları birbirleriyle uyumaktadır. Samsun ve Çarşamba Kazalarında kullanılan tütün miktarları tütün üretiminden 5 kilo fazladır. Bu durum önceki yıllardaki depolarda kalan tütün miktarı ile açıklanabilir. Ancak söz konusu salnamede harice sevk edilen toplam tütün miktarı ile toplam üretilen tütün miktarlarında sayısal bir yanlışlık yapılmış ve bu toplamda tarafımızca tespit edilip düzeltilmiştir. Bu durumda dahi kullanılan tütün miktarı toplam üretim miktarından 871 kilo fazla çıkmıştır. Bu ise önceki yıllardaki depolamayla alakadar olabilir.

¹⁹¹TSV, 1903, s.479.

Tablo 14:

1901-1902 Tarihlerinde Trabzon Sancağı Dâhilinde Üretilen ve Kullanılan Tütün Miktarlarının Kilo Cinsinden Değerleri¹⁹²				
Yer İsimleri	Reji Ambarında Mevcut, Üreticinin Zimmetinde Bulunan Tütün	Harice Sevk Edilmek Üzere Tüccar Tarafından Satın Alınan Tütün	Reji Tarafından Satın Alınan Tütün	Üretilen Tütün
Trabzon	30.300	301.940	204.140	571.315
Akçaabat	302.900	1.437.240	491.605	2.408.740
Giresun	31.066	-	-	31.066
Ordu	25.202	-	-	35.202
Sürmene	8.350	-	-	8.350
Rize	479	-	-	479
Toplam	398.297	1.739.180	695.745	3.055.152

1901-1902 tarihlerinde Giresun, Sürmene ve Rize yerleşim yerlerinde tütün üretimi ve kullanılan tütün miktarları birbirleriyle uyumaktadır. Ordu, yerleşkesinde 10 bin kilo tütün kayıt dışı olup kaçakçılıkta kullanılmış olabilir. Trabzon'da 34.935 kilo, Akçaabat'ta 176.995 kilo tütün kayıt dışıdır. Ayrıca söz konusu salnamede Reji ambarında mevcut, üreticinin zimmetinde bulunan tütünün toplam tütün miktarı ile Reji tarafından satın alınan tütünün toplam miktarlarında, üretilen tütünün toplam hesaplanmasına göre sayısal bir yanlışlık yapılmış ve bu toplamda tarafımızca düzeltilmiştir. Buna göre toplam 211.930 kilo kayıt dışı tütün tespit edilmiştir.

¹⁹²TSV, 1904, s.436.

Tablo 15:

Kilo Cinsinden¹⁹³				
Yıllar	Toplam	Çiftçiden Satın Alınan Tütün	Kaçakçılar Yedinde Müsadere Olunan Tütün	Ülke Dışına İhraç Olunan Tütün
1884	9.920.240	9.920.240	-	56.820
1885	10.350.953	10.110.453	240.500	909.107
1886	8.557.790	8.238.979	318.811	847.219
1887	10.222.946	9.896.785	326.161	999.752
1888	7.602.419	7.333.011	269.408	1.242.701
1889	8.081.603	7.781.663	299.9440	2.200.152
1890	7.829.236	7.542.291	286.945	1.690.147
1891	9.570.729	9.300.547	270.182	1.258.660
1892	12.499.908	12.319.499	180.409	1.951.839
1893	9.888.594	9.708.877	179.717	1.648.333
1894	10.615.021	10.336.080	278.941	1.108.768
1895	9.380.772	9.028.695	352.077	2.203.630
1896	13.977.415	13.407.750	569.665	2.720.350

Tablo 16:

Tütün Kaçakçılığı İstatistiği¹⁹⁴	
Yıllar	Yakalanan Kaçak Tütünün Kilogram Cinsinden Değeri
1896	259.000
1897	314.000
1898	238.000
1899	197.000
1900	211.000
1901	233.000
1902	234.000
1903	212.000
1904	232.000

¹⁹³ Tefik Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, s.255.

¹⁹⁴ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, s.49.

1905	189.000
1906	203.000
1907	221.000
Toplam	2.743.000

Kaçakçıların etkinliklerini arttırmaları, hükümetin Reji'ye ciddi bir şekilde yardıma istekli olmamasından kaynaklanıyordu.¹⁹⁵ Reji Şirketi, tütünün üretim, imalat, alım-satım, depolama, ruhsat konularında yegâne yetki sahibi olduğu için şartname konusunda tavizsiz çalışmak istiyordu. Bu açıdan şartname koşullarına ya da şartnamede tam olarak anlaşılamayan konularda esnek hareket etmeyi reddederek pek çok olayda kişileri kaçakçı olarak göstererek hükümetten yardım talep ediyordu. Reji Şirketinin tarif ettiği ve nitelediği kaçakçı gruplarının arasında köylü yani üretici unsurlarda vardı. Bu grup Rejinin uyguladığı düşük fiyat politikasından ürününü ve geçim kaynağını ucuza vermemek¹⁹⁶ için kaçakçılara veriyor¹⁹⁷ ve bu yüzdende kaçakçı sayılıyor ya da bağında, bahçesinde kendi tüketimi için ruhsat almadan ektiği tütün için cezalandırılıyordu. Reji Şirketi tarafından bu gruba kaçakçı denilmesi Osmanlı Hükümeti tarafından ciddiye alınmamıştır. Çünkü devlet politikası gereği halkının refahı ve üretimin devamlılığı birincil öneme sahipti. Hükümet tarafından bu görüş benimsendiği için üretici unsurların faaliyetlerine müdahale edilmek istenmemiş görmemezlikten gelinerek sessizlik tercih edilmiştir. Bu durum Reji Şirketinin şikâyetlerine neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin şartnameye uymadığını kendilerine yardım etmediğini sık sık dile getirmiştir. Tabi ki Reji gelenekleri ve kaideleri uzun yıllara dayanmayan sadece kâr amacı güden ve kârlılığının devamını isteyen bir şirket yapılanması olduğundan Osmanlı hükümetinin bu tavır ve hissiyatını anlamamış ve şikâyetlerine devam etmiştir.¹⁹⁸Hâlbuki Osmanlı Hükümeti kaçakçılık işini profesyonel olarak yapan bu

¹⁹⁵Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, s.45.

¹⁹⁶ Reji şartnamesinin 11. ve 13. maddelerine göre Reji, ihracatı yapılan tütünler haricinde Osmanlı coğrafyasında belirlenen yerlerdeki bütün tütünü üreticiden alması gerekiyordu. Ancak Reji üreticiden ucuz fiyatla tütünleri almaya çalışıyordu.

¹⁹⁷ Üreticiler tütünü kaçakçı tüccarlara satmakla yüksek fiyat dışında başka avantajlarda sağlıyordu. Bunların başında üretecekleri tütün miktarları tarlalarda sınırlanmıyordu. Ayrıca ürünleri Reji depolarında bekletilip masraf yapmadan hemen elinden çıkarabiliyordu. Quartert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı Ve Direniş 1881-1908*, s.52.

¹⁹⁸ Reji Şirketi, sadece yurt içindeki tütün ile uğraşması gerekirken kâr amaçlı şirket yapılanması olduğundan, tütün ihracatı ve tömbeki ithalatı ile ilgili konularda kurulan şirketlere de ortak olmuştur. Ancak tömbeki ithalatında kaçakçılığın üstesinden gelmeyerek başarısız olmuştur. Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s.77.

iş i bir meslek haline getiren grupların takibinde, mücadelesinde Reji Şirketine destek olmuştur.¹⁹⁹Çünkü bu grupların çoğunluğu silahlı, sadece kaçakçılık işine yönelmiş kaçakçılık işini gerçekleştirebilmek için ölen ve öldüren hiçbir kurala tabii olmayan eşkıya toplulukları olması halka zorla tütün satılması, hanelere girilerek kadın ve çocuklara saldırılması halkın can ve mal güvenliğini tehlikeye düşürmeleri nedeniyle devlet bu tür kaçakçı gruplarına karşı Reji Şirketine yardımcı olmuştur.²⁰⁰

Reji Şirketi ve Osmanlı Hükümetinin ortak bir payda da buluşmadığı bir başka kaçakçılık tanımı ruhsatsız ekilen tütün sahipleri hakkındaydı. Reji ruhsat izni alınmadan ekilen tütünleri kaçak tütün olarak ifade etmiştir ve derhal sökülmelerini istemiştir.²⁰¹ Hükümet ise bu konuda tekrar üreticisini koruyan bir politika izleyerek 1858 tarihli Arazi Kanunnamesine işaret ederek miri araziye izinsiz dikilen ürünler olgunlaşmışsa sökülmecektir şeklinde bir karar almıştır.²⁰²

Tütün kaçakçılığı kavramı konusunda anlaşma sağlanamamasının yanında büyük miktarda kaçakçılık yapıldığı, Rejinin gelirlerinden ve Osmanlı Devleti'ne ödediği miktarlardan tespit etmek mümkündür. 1913 tarihinde Reji Şirketiyle yapılan anlaşmada Reji kendi ihtiyaçlarından fazlasını satın almaya mecbur değildir ibaresi eklenmiştir. Ayrıca Reji üreticiden alacağı tütünleri pazarlık yaparak alabileceği belirtilmişti.²⁰³ Bu durum ilk şartnamede Reji Osmanlı coğrafyasında belirlenen bölgelerdeki bütün tütünü almak mecburiyetindedir ibaresinin yanlışlığını, Rejinin fiyat politikalarından kaynaklanan kaçakçılığı kabul ettiğini ve bu şekilde bir değişim sağlanmadığı takdirde kaçakçılığın daha da yoğunlaşacağını bilincine vardığını göstermektedir.

Sonuç olarak, tütün kaçakçılığı kavramı diğer kaçakçılık türlerinden farklı olup tütünü işleyen sadece kâr amacı gören Reji ile devlet politikası gereği halkının

¹⁹⁹ BOA, BEO, 296/22144, 8/R/1311.(H).Akçaabad kaçakçılarından bazılarının silahlı olarak Gümüşhane yoluyla Bayburd üzerine hareket ettiklerinin haber alındığı ve vilayetin zaptiye ve kolcuları da yeterli olmadığından devletçe tedbir alınması.

²⁰⁰ BOA, DH.ŞFR. 228/114, 22/Teşrin-i evvel/1314. Martini silahları taşıyan şahısların Hristiyan köylerinde tütün satmaları, adam darp etmeleri ve sair kanunsuzluklarının önlenmesi; Hayri Mutluçağ, "Duyun-u Umumiye ve Reji Soygunu", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 26, 1967, s. 39. ss.33-39.Erzurum'da kolcular ile jandarmaya saldıran kaçakçılar bir kolcuyu öldürüp dört kişiyi yaraladıktan sonra vilâyet memurlarının maaşı olan doksan lirayı alarak kaçmışlardır.

²⁰¹ 1884 tarihli Reji Şartnamesinin 45. Maddesine göre, izinsiz ve ruhsatsız dikilen tütünlerin sökülmesi yetkisini Reji Şirketine vermekteydi.

²⁰² *Düstur*, Tertip I, C. I, 7 Ramazan 1274, Matbaa-i Amire 1289,s. 165.

²⁰³ Erdoğan Keskinkılıç, "Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli Reji Ve Tütün İdaresi", *Liberal Düşünceno*. 14, 1999, s.154.

çıkarmını düşünen Osmanlı Hükümeti, arasında tütün kaçakçılığının kavram ve tanımını üzerinde bir anlaşmazlık ve tartışma konusu görülmüştür. Her iki tarafta olaylara kendi bakış açısı ile çözüm getirme yoluna başvurunca tartışma ve anlaşmazlık daha da büyüyordu. Bu durum İttihat ve Terakki Partisinin iktidara gelmesi ve Reji Şirketinin mevcudiyetinin sorgulanmaya başlamasıyla Reji kaçak tütün noktasında Osmanlı Hükümetinin bakış açısına yaklaşma eğilimi göstermiştir.

1. 3. 3. Maden Kaçakçılığı

Madenler, yeraltı zenginliği kadar bu zenginliğe hükmeden iktidarlar içinde her daim bir güç ve refah unsuru olmuştur. Madenler; yeniliğin, tekniğin, gelişmenin yanında devletleri rakiplerine karşı zamanının ötesine götüren ana materyallerden biri olmuştur. Böylesine parasal değeri ve gücü olan madenlere, devletler sahip olmak isteyerek maden ticaretinin güvenliğine bilhassa önem atfetmişlerdir. Bunun için çeşitli düzenlemeler, yasaklamalar, kanunlar ve cezai işlemler meydana getirmişlerdir. Bu tedbirleri alan ve uygulayan devletlerden bir tanesi de Osmanlı Devleti olmuştur.

Madenlerin belli zamanlarda ve belli hükümlerle ihracının yapılmasının yasaklanmasının yanında bu madenlerin işlenerek çeşitli mamul mâl haline getirilip satılması da yasaklanmıştır. Böylece yasak kapsamı geniş tutularak kaçakçılık faaliyetlerinin kontrol edilebileceği düşünülmüştür. Fakat bu yasak ve cezai işlemler her zaman uygulanamamıştır ve kaçakçılık faaliyetleri sürüp gitmiştir. Tarihi belirlenememiş bir belgede ahali, Gümüşhane kadısına bazı şahısların kazadaki madenden çıkarılan gümüş ve bakırı usulsüz olarak sattıklarını şikâyet etmektedir.²⁰⁴ Ayrıca, Osmanlı Devleti, Gümüşhane ve çevresinden Acem Ermeni, tüccarları vasıtasıyla altın ve gümüşün İran'a, Tiflis ve Halep taraflarına kaçırılmaması için güvenlik önlemleri almıştır.²⁰⁵ Ancak bu önlemler pek yaptırım olmayan, suçu işleyen caydırıcı yaptırımları bulunmayan önlemler olup, altın ve bakır kaçırılanların ellerinde bulunan bu madenlerin vezin ile bedelinin ödenerek alınması veya başka bir altın ve zolata tabir edilen paralarla değiştirilmesi yoluna gidilmiştir.²⁰⁶ Bununla

²⁰⁴ BOA, A.{DVNSMHH.d. 101/263, Tarih yoktur.

²⁰⁵ BOA, C.DRB. 36/1789, 12/Ra/1138.(H).

²⁰⁶ BOA, C.DRB. 35/1739, 27/Za/1108.(H).

birlikte bu tedbirler her zaman yumuşak olmamış, kaçakçılık faaliyetlerine yönelik yaptırımlar zamanla ağırlaştırılmıştır. Canik Sancağındaki bir maden kaçakçılığı olayı bunun iyi bir göstergesidir. 1762 tarihinde Erzurum, Sivas ve Canik'te müstahkem kuleleri bulunan ve emrinde sekiz yüz silahlı adamı olan Niksarlı Küçük Ali isimli bir eşkiya, Canik Sancağında bir maden bulup işleterek, devletin paralarına benzer paralar imal ederek bu paraları Kırım üzerinden İstanbul'a sevk ederek piyasaya sürüyordu. Halkın şikâyet dilekçelerini değerlendiren devlet görevlileri tahkikat sonucunda durumun doğru olduğunu tespit etmişlerdir ve Niksarlı Küçük Ali uzun uğraşlar sonucunda yenilgiye uğratılıp öldürülmüştür.²⁰⁷ Bu tür olayların önünü alabilmek için hükümet önceden gereken tedbirin alınması yoluna gitmiştir.²⁰⁸ Anlaşılacağı üzere devlete bildirilmeden yasadışı yapılan maden işletmeciliği ve kaçakçılığı iktidar tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır.

Maden kaçakçılığı ile ilgili yöntemler çeşitlilik arz etmektedir. XIX. yüzyılda sık sık karşımıza çıkan tür; altın, bakır, gümüş madenlerinin darphane yoluyla paraya dönüştürülüp hârice servis edilmesidir.²⁰⁹ Kaçakçılıkta diğer bir yöntem ise, paraların ayarını düşürmek sahte para basımı yapmak ve bunları yeni gelişen bankacılık sistemiyle aklayıp dâhile ve hârice çıkarmaktır.²¹⁰ Para kaçakçılığı bazı zamanlarda devletleri de karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı tebaası tüccar Hacı Kamil Efendi'nin, gemisinde kaçak Rus gümüş parası bulundurduğu gerekçesiyle Rus yetkililerin Koudago (Gudaba) limanında parası ve gemisine el konulmasıyla bu tüccar, Osmanlı Devletine şikâyette bulunmuştur. Osmanlı Devleti ise tüccarın uğramış olduğu zararın karşılanması için Rus yetkililerine başvurmuştur.²¹¹ Bir diğer maden kaçakçılığı türü ve yöntemi ise madeni ham materyal olarak değil de işlenmiş bir vaziyette kaçakçılığının yapılmasıdır. 1863 tarihinde Canik Sancağında yapılan

²⁰⁷ M. Yavuz Eler ve Mucize Ünlü; "Refuges in The Basin of the Canik Mines: Greek Orthodox From Mining to Agriculture (1790-1884)", *Black Sea History*, 5, 2015, s.195.

²⁰⁸ Şebinkarahisar'ın Kemin Beli mevkiindeki tarlasında bulunduğu gümüş, bakır ve kurşun madenini işleten Atmaca'nın durumunun incelenmesi istenmiştir. BOA, A.}MKT.MHM. 18/22, 22/Za/1265.(H).

²⁰⁹ Harice çıkarılması yasaklanan hatta sahilden iç kısımlara gönderilmesi sınırlı ve izne tabi olan bakır sikkeleri kaçak olarak götürülenler hakkında yasal takibatın yapılmasına dair. BOA, MKT.NZD. 390/74, 6/B/1278.(H); BOA, MKT.UM. 507/53, 14/R/1278.(H).

²¹⁰ Bazı sarraf ve tacirlerin delip sildiği altın ve gümüş sikkelerin ve Avrupa'dan kaçak getirilen noksan ayarlı altın mücevverat ve sahte mecidilerin bankalar yoluyla ahaliye dağıtılarak haksız kazanç sağlanması... BOA, DH.MKT. 2415/31, 22/C/1318.(H).

²¹¹ BOA, HR.SFR. 35/8 Tarih yoktur; BOA, HR.SFR. 35/26 Tarih yoktur.

araştırmada Kürtün ve Karayaka oymağından gelen göçmenlerin maden cevheri kullandıkları ve demir cevheri kaçakçılığı yaptıkları belirlenmiştir.²¹²

Osmanlı Devletinde maden kaçakçılığı, uzun bir dönemi kapsamakla beraber XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarında Trabzon Vilayeti dâhilindeki madenlerin durumlarının iyi olmaması maden kaçakçılık faaliyetlerine az da olsa sekte vurmuştur. Çünkü işlenemeyen madenlerden kaçakçılar bile randıman alamamışlardır. Ancak bu bile kaçakçılığı tamamen engellememiş yukarıda bahsedildiği gibi birçok yöntem ve tür geliştirmişlerdir.

1. 3. 4. Tuz Kaçakçılığı

Tuz, insanoğlunun yaşamsal bir besin maddesi olmakla birlikte ekonomi, sanayi ve kültürel alanlarda²¹³ da karşımıza çıkmaktadır. Tuz, besinlerin bozulmalarını önleyerek uzun vadede tüketilmelerinin sağlanması, derilerin tabaklanması,²¹⁴ hayvancılık ve tarımsal faaliyetler, madencilik gibi çoğu alana katkı sağlamakta ve gelişmelerin bir parçası olmaya devam etmektedir.

Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda tuz, devlet kontrolünde işlevsellik kazanmakta, üretiminden başlayarak nakliyesine, depolanmasına, pazarlanmasına, fiyat belirlenmesine kadar bütün işlerde devlet inhisarı/tekeli vücut bulmaktaydı. Her ne kadar tuzlalar devlet tekelinde bulunsa da işletilmesi dört ayrı şekilde meydana gelmekteydi. Birincisi, iltizam yolu ile işletilmesi, ikincisi devletin kendisinin işletmesi, üçüncüsü tuz yataklarını keşfedenlere verilen işletme hakkı ve son olarak da aşiret beyleri veya tekke ve zaviyelere verilen işletme hakkı idi.²¹⁵ Tuzlalar devlet tarafından işletildiği zamanlarda, çeşitli şekillerde idare edilmişlerdir.²¹⁶ Tanzimat döneminde devlet, tuzlalarındaki gelirleri arttırabilmek kendi yükünü hafifletmek ve

²¹²Erler ve Ünlü, "Refuges in The Basin of The Canik Mines: Greek Orthodox From Mining to Agriculture (1790-1884)", s.191.

²¹³ Alper Gölbaş ve Zeynel Başibüyük, "Anadolu Kültür Oluşumunda Tuzun Rolü", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1/1, 2012, s.49.

²¹⁴ Ahmet Saim Arıkan; "Türk Deri İşlemciliği Bağlamında Türk Cild Sanatı", *Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi*, C.I, 2008, s. 124.

²¹⁵ Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s.112.

²¹⁶Örnek olarak Erzurum tuzlaları gösterilebilir çünkü bu tuzlaların idare şekilleri tuzlaların yönetiminin değişmesine paralellik göstermektedir. Buradaki tuzlalar mukataa olup has, ocaklık, iltizam, emanet, malikâne gibi yönetim süreçlerine sahne olmuştur. Neşe Erim; "18. Yüzyılda Erzurum Tuzlaları", *Tuz Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali, Mesut Şen (der.), Kitabevi, İstanbul 2004, s.246. ss. 241-247.

sorumluluğu alıcılara yükleyerek oluşacak zararları minimuma indirmek için 1857 tarihinde tuz tekeli Tırgıroğlu Dimitraki başkanlığında Bezirgân Zarifi adlı kişinin kefil olması ile bir şirkete 10 yıllığına devretmiştir.²¹⁷ Ancak istenilen sonuç elde edilemeyince Bezirgân Zarifi kumpanyasına ihale edilen tuzlara dair anlaşma feshedildi.²¹⁸ Fesih sonucu tuz tekeli, devlet tarafından işletilmesi için Rûsumat Emanetine verilmiştir.²¹⁹ Böylece önceden, iltizam ve emanet usulü işletilen miri ve vakıf tuzları mültezim ve eminlerden geri alınmıştır. Şahıslar tarafından işletilen tuzlar ise bedeli karşılığında satın alınmış ve devlet tekeli yeniden başlamıştır.²²⁰ İnhisar/tekelin uygulanması, hangi kuruma bağlı olacağı, yasaklamalar, ruhsatnameler, tuzun ticareti ve vergilendirilmesi, tuz kaçakçılığı gibi hususları belirlemek ve önlemler almak adına 1862 tarihinde tuz nizamnamesi yayımlandı.²²¹

Nizamname öncesinde tuza dair uygulamalardan bir tanesinde belirli bir yerde üretilen tuz, merkezi hükümetin izni ve bölge tarafından ihtiyaç hâsıl olmadığı sürece başka bir bölgeye nakledilmesi yasaklanmıştı. Ayrıca belirli bir tuzlada veya iskelede tuz satın alan tüccarlar o bölgede tuz satışını gerçekleştirebiliyorlardı. Başka bir bölgeye gitmek ve burada tuz satışı gerçekleştirmek kaçakçılık olarak kabul edilip şahısların ellerindeki tuza, hayvanlarına el konularak çeşitli cezalar veriliyordu.²²² 1862 tarihli nizamname yayımlandıktan sonra tuz yasakları ile ilgili olarak herkes satın aldığı tuzu istediği şekilde, istediği yer ve bölgeye nakledip serbestçe satabilecekti.²²³ Hatta nakledilip satışı yapılan bu tuzlardan vergi alınmayacağı belirtilmiştir.²²⁴ Ayrıca devlet, sadece toptan tuz alımına izin vermektedir. Önceden uygulanan ve reayanın menfaatine olan vadeli tuz satışı iptal edilerek nakit para ile alım-satımların gerçekleştirilmesi usulü getirilmektedir. Bu uygulama ise, reayanın şikâyetlerine konu olmuştur ve reayayı vadeli tuz satan

²¹⁷ Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, s.113.

²¹⁸ BOA, A.}MKT.MVL. 118/99, 20/M/1277.(H).

²¹⁹ BOA, A.}MKT.NZD. 418/57, 15/N/1278.(H). Memleha, tuzla, tuz kuyularının inhisar/tekel olarak emaneten idaresine dair.

²²⁰ Ekin Kasım, “1862 Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/7, 2016, s.7.

²²¹ BOA, HR.İD, 308/4, 27-01-1862.(H).

²²² Gayr-i yerden getirmiş olanlar ise tuzların ve beygirlerin elinden ala, kendünün sakalını kese, burnuna kıl daka. Lütfi Güçer, “XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzların İşletme Nizamı” *İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 1963, s. 125’den naklen Halil İnalçık ve Robert Anheger, *Kânûnnâme-i Sultanî BerMûceb-i Örf-i Osmanî*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, s.29.

²²³ Kasım, “1862 Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, s.9.

²²⁴ BOA, DH.MKT. 67/31, 19/Z/1312.(H).

kaçakçılara yönlendirmiştir.²²⁵ Ayrıca kaçakçılarla ilgili olarak tuz ithali yasak olduğu halde yabancı ülke gemilerinden karaya çıkarılmak üzere sandal ve kayıklara yüklenen tuzlara el konulması tedbiri getirilmiştir.²²⁶ Tuz kaçakçılığı için ruhsatsız olarak yurda sokulan tuzlarla, kendi tarlasında veya arazi-i miriye de tuz ocağı işletenlerden alınacak para cezasını düzenlemek üzere, Tuz Nizamnamesine ek madde eklenmesi uygun bulunmuştur.²²⁷

Tuza dair devlet inhisarı/tekeli devam ederken Osmanlı Devleti'nin, Galata bankerlerinden almış olduğu iç borçları nedeniyle, bir ödeme planı oluşturuldu. Buna göre, Rusüm-ı Sitte denilen altı vergi kalemi Galata bankerlerin işletmesine verildi. Bu kalemlerden biri de tuz idi. Başarılı olan bu plan Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek Osmanlı dış borçlarının da bu tür vergi kalemleri vasıtasıyla ödenebileceği fikrini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesi üzerine Avrupa devletleri temsilcileri vasıtasıyla Duyun-ı Umumiye/borçlar idaresi kurulmuştur. Buna göre tuz gibi pek çok vergi kalemi bu idareye devredilmiştir. Böylece diğer kalemler gibi tuz konusunda da yeni bir düzen ve işleyiş meydana gelmiştir.

Tuz kaçakçılığında alınacak tedbirler hususunda Duyun-ı Umumiye, Osmanlı Hükümetini saf dışı bırakarak kendisinin tek yetkili olmasını arzu ediyordu. Bu sayede kaçakçılığı önleme konusunda tütün Rejisi ve Osmanlı Hükümeti arasında yaşanan anlaşmazlıklara düşmeyerek kendisi çözüm üretecekti. 2 Mayıs 1885 tarihinde Şura-yı Devlet'in vermiş olduğu karar ile tuz kaçakçılığını önleme ve takip etme işi idareye verilmiştir.²²⁸ Duyun-ı Umumiye kaçakçılık ile ilgili bir takım tedbirler almıştır. Öncelikle ruhsat ve tezkere konusunda titiz davranarak bu konuda hataya mahal vermemeye çalışmıştır. Tezkerelerde tuzu alan şahsın kimlik bilgileri, tuzun miktarı ve tuzu nereden alıp nereye götürüleceği açıkça işlenmiş olup eğer yanlış bir bilgi içeriyor ve tezkerede bir düzeltme ve silme meydana gelmiş ise kaydı tutan memur görevinden alınıyordu.²²⁹ Bir başka tedbir, Duyun-ı Umumiye, hükümet

²²⁵ Kasım, "1862 Tuz Nizamnamesi ve Önemi", s.8.

²²⁶ BOA, A.}MKT.MHM. 270/69, /S/1280.

²²⁷ BOA, İ.DH. 1295/101725, 03/N/1286.(H).

²²⁸ Resül Narin, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6/21, 2009, ss.49-59. s.52.

²²⁹ Kasım, "1862 Tuz Nizamnamesi ve Önemi" s.9-10.

ile işbirliğine giderek tuz kaçakçılığını kontrol altında tutmaya çalışmıştır.²³⁰ Konuya dair başka bir tedbirde ise yasal yollar ile kaçakçıları yapmış oldukları fiillerden vazgeçirmektir. Bu bakımdan tuz kaçakçılarının mevcut tuz fiyatının iki katı para cezası kesilmektedir. Bu para cezası karşılanmadığı takdirde ise bir günden üç aya kadar hapis cezası olarak cezalandırılmaları gerekmektedir.²³¹ Ne var ki bu pek mümkün olmamaktadır. Tuz kaçakçılarının yargılandığı çoğu dava ya para cezası ile ya da beraat ile sonuçlanmıştır.²³²

Diğer kaçakçılık türlerinde olduğu gibi tuz kaçakçılığında da bu işi yapanlar ulaşımın, haberleşmenin ve yönetimin zayıf olduğu bölgeleri tercih ediyordu. Bu yüzden yerel yönetimler tuz kaçakçılığının men edilmesi ve kaçakçıların yakalanması için haberleşme ağları kurmayı, yönetimlerinin askeri kuvvetlerle desteklenmesi için çalışmalar başlatmıştır.²³³

Araştırma konumuz olan Trabzon Vilayeti dâhilinde hiçbir tuzlaya rastlanılmamıştır. Kullanılan tuzlar dışarıdan ithal edilmiş olup Duyun-ı Umumiye İdaresi vasıtasıyla satılmaktadır.²³⁴ Bu nedenle dâhilde üretimden kaynaklı tuz kaçakçılığına rastlanmamıştır. Dışarıdan getirilen tuz üzerinde kaçakçılık yoğundur ve bu türlü yöntemlerle yapılmıştır. Yabancı bandıra kullanılarak yapılan tuz kaçakçılığında genellikle Laz kaçakçılar dikkat çekmiştir.²³⁵ Laz kaçakçılar yanında yabancı menşeli şahıslarda tuz kaçakçılığı yapmışlardır.²³⁶ Duyun-ı Umumiye

²³⁰ BOA, ŞD. 7/10, 14/N/1306.(H). Tuz kaçakçılığının engellenmesi için Duyun-ı Umumiye İdaresi'nce İngiltere'den getirilen vapura maaş vesair masrafları Duyun-ı Umumiye'den ödenmek üzere Tersane'den zabıt ve asker verilmesi istenmiştir; BOA, Y..A...HUS. 276/12, 4/Z/1310. Bazı bölgelerde ki tuzlalardan yapılan kaçakçılığın önlenmesi için askeri müfreze görevlendirilmesi, askerlerin çadır yerine kışla ve koğuşlarda ikamet etmesi için doğacak olan masrafın Duyun-ı Umumiye İdaresince yapılmasının teklifine dair.

²³¹ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyn-ı Umûmiye'ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı", *Tuz Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali, Mesut Şen (der.), Kitabevi, İstanbul 2004. s. 303.

²³² BOA, DH.İD.. 17/26, 22/R/1330.(H). Kaçak ecnebi tuzu satanlar hakkında açılan davanın beraatle neticelendiği; BOA, ŞD. 1848/36, 16/L/1313.(H). Ecnebi tuzu kaçakçılığından dolayı bidayeten ve istinafen cereyan eden muhakemesinde beraet etmiş olan Rizeli Torlak oğlu Hüseyin hakkında bir belge.

²³³ BOA, MV. 54/58, 21/L/1307.(H). Kastamonu Vilayetindeki tuz kaçakçılığının engellemek ve kaçakçıların yakalanması için, telgraf hattının İnebolu'dan Cide'ye kadar kurulması ve mahalli zabtiye kuvvetlerinin artırılması.

²³⁴ TSV, C. 15. s.115.

²³⁵ BOA, HR.HMŞ.İŞO. 70/30, 19/Kanun-ı Evvel/1325. Vapuruna izin almadan Rus bayrağı çeken ve tuz kaçakçılığı yapan Rizeli Ferhat hakkında gerekenin yapılması gerektiği.

²³⁶ BOA, HR.TH. 250/6, Tarihsiz. Tuz kaçakçılığı yapan Alman vatandaşlarından Antuvan Parma'nın yargılanması.

İdaresi'nin Trabzon Vilayeti dâhilinde kaçakçılığa dair almış olduğu tedbirler çoğunlukla deniz vasıtalarıyla olmuştur. Çünkü tuz kaçakçılığı yabancı memleketlerden gelen tuz ile yapılmaktaydı.²³⁷

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde tuzun işlevselliği, çeşitliliği fazla olmasına rağmen üretim miktarı ve tuzlaların varlığı her bölge ve mahal için aynı değildir. Ancak bu durum tuz kaçakçılığını olumsuz etkileyen bir unsur olmaktan uzaktır. Çünkü kaçakçılar şartlara uyum sağlayan ve bölgenin durumunu bilen nereden hangi vasıta ile tuzu kaçırabileceğini iyi analiz eden gruplardır. Tuz, önemli bir meta olmasından dolayı bu metanın kaçakçılığını belgelerle tespit edilebilmek mümkündür.

1. 3. 5. Silah Kaçakçılığı

Askeri mühimmat, silah, top, barut, güherçile ve türevleri olan kaçakçılıklar, diğer kaçakçılığı yapılan, emtialardan farklı olarak şahısları ve devletleri ekonomik olarak güç kaybına uğratmanın yanı sıra can ve mal kaybına neden olması, eşkıyalık hareketlerinde kullanılarak kaos ortamına sebebiyet vermesi, şiddetli yıkıcı ve yakıcı tahribatlara yol açarak nüfus hareketliliğine neden olması ve kitleleri bir imha gücüne dönüştürmesi hasebiyle bu kaçakçılık türü, engellenmesi elzem ve bir o kadarda zor bir vaka olarak yüzyıllardır devam edegelmiştir. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişliği, pek çok limana sahip olması ve kıyı şeritlerinin fazlalığı silah kaçakçılığının farklı bölgelerde yapılma olanaklarını arttıran bir durum olmuştur.²³⁸

Bununla birlikte konumuz Trabzon Vilayeti olduğu için çalışmamızda çoğunlukla bu vilayet kapsamı, etkileşim içerisinde olduğu çevresi ve Karadeniz sahil kesimi işlenecektir. XVI. yüzyılın son çeyreğinde Karadeniz üzerinden Sukhumi limanı

²³⁷ BOA, ŞD. 7/10, 14/N/1310.(H). Tuz ve tütün kaçakçılığının menî için Trabzon Vilayeti'nde müstahdem vapurlara ilave olarak, masarif-i daimeleri Rûsumat Emaneti ile Düyun-ı Umumiye ve Reji daireleri tarafından tesviye edilmek üzere iki vapur bulundurulması.

²³⁸Avusturya ve İtalya'da Arnavut kaçakçılara silah verenler arasında aktif bir faaliyetin mevcut olduğu. Karadağ sahillere giden vapurlarda muhtelif sandık eşyaları arasında barut taşındığının tespiti. Avrupa limanlarında çalışan Arnavut, Karadağ ve Yunanlı yelkenli gemilerin doğrudan ve Karadağ yoluyla Arnavutluk'a silah kaçakçılığı yaptıkları, buna karşı gerekli tedbirlerin alınması zarureti olduğu yönünde BOA, HR. SYS. 141/4, 6/Ra/1327.(H); İzmir Limanı'na gelen İtalyan gemisinde kaçak silah ve barutun bulunması BOA, Y. PRK. ML. 15/43, 19/S/1312.(H); Anadolu'nun Akdeniz sahilindeki Teke, İçil ve Antalya kısımlarında silah ve yasak madde kaçakçılığının yapılması ve önlenmesine dair tedbirler DH. MKT. 36/9, 14/R/1312.(H). Yemen sahilleri ve Aden Limanı üzerinden yapılmakta olan silah kaçakçılığı hakkında A.}MKT.MHM. 500/22, 22/Ca/1312.(H).

vasıtasıyla yapılan ticaret kaçakçılığa dayanmaktaydı.²³⁹ XVII. yüzyılda Kuzey Anadolu sahillerine Karadeniz'den Kazak saldırıları baş göstermişti. Osmanlı Devleti böyle zor zamanlarda bile silah kaçakçılığından endişe duyuyordu ve Sinop'ta uygulamış olduğu yöntem, silah kaçakçılığından nasıl çekindiğini gözler önüne seriyordu. Sinop Kazak saldırılarından korunmak için yeterli silah ve top mühimmatından yoksundu ve merkezden bu ihtiyacının giderilmesini talep etmişti. Ancak payitaht bu talebi yerine getirememiştir. Bunun yerine Sinop'ta şayka adında küçük toplar dökülmesine izin vermiştir. Ancak toplar için kalıcı kârhâne ve ocaklar inşa edilmemesini, gemilere ve başka memleketlere top gönderilmemesini emretmiştir. Bu durum silah kaçakçılığını engellemeye yönelik tedbir olarak değerlendirilebilir.²⁴⁰

1524 tarihli Mısır Kanunnamesi, silah ile ilgili hükümleri olan ve silahla ilgili en eski yasakları barındıran bir kanunname idi.²⁴¹ Ayrıca kanunnamede devlet görevlileri dışında silah taşımak, silah üretmek yasaktı.²⁴² Ancak XVII. yüzyıl şer'iyye sicil defterlerinden tespit ettiğimize göre; tereke kayıtlarında birçok şahsın üzerinde silah mevcuttur.²⁴³ Bu durum, eşkiya varlığından dolayı şahısların kendi can ve mal güvenliğini korumak istemelerinden ileri gelebileceği gibi muharip kuvvetlerin yetersizliğinden de olabilmekteydi. Fakat asıl dikkat edilecek nokta 1906 tarihli fabrikalar nizamnamesinde de belirtildiği gibi; “her türlü silah ve patlayıcı madde, barut, fişek ve türevleri devlet tekeline” şeklindeki hükmün uygulanmasıydı.²⁴⁴ Tespitimize göre, bu durum şahısların üzerindeki silahları kaçak

²³⁹Osmanlı Devleti, Abazalarla ve Mingrelistan ile yürütülen ticaret silah kaçakçılığına dayanmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti Abazalarla olan ticarete yasak getirmiştir. Ancak bu durum kaçakçılığın azalmasına engel olamamış aksine artmasına olanak sağlamıştır. SurayıaFaroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.108.

²⁴⁰ M. Ali Ünal, “17. Yüzyılda Karadeniz'de Kazak Saldırıları ve Karadeniz Ticareti”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Osman Köse (der.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, II, Samsun, 2013, s. 854.

²⁴¹ S. Hilmi Özkan, “Arms Smuggling Across Ottoman Borders in the Second Half of the 19th Century”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18/3, 2016, s.302.

²⁴² Bu yasaklar genişletilmiş biçimde 1907'de hala devam ediyordu. Silah taşımaya selahiyeti dışında bulunanlarla, çeşitli sebeplerle el konulacak silahlar ve evlerde bulundurulması yasak olan patlayıcı maddeler on beş maddelik bir nizamname ile tanzim edilmiştir. BOA, ZB. 360/30, 20/Haziran/1325.

²⁴³ Musa Uzun, 1924/110 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2007, s.44-45.

²⁴⁴ Didem Boyacıoğlu, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38, 2015, s.478.

yollarla temin ettikleri anlamına gelmektedir.²⁴⁵ Bununla birlikte devlet zaman zaman reayanın ihtiyaçları nispetinde barut imali için emirler vermiştir.²⁴⁶ Barut kullanımına yönelik bu ihtiyacı, kullanım alanları genellikle binaların inşası ve inşaat için gerekli taşların elde edilmesi, yol ve su kanalları açılması ve eğlence amacıyla kullanılmasıydı.²⁴⁷

Osmanlı Devletindeki silah ve çeşitlerine dair yasaklanmış uygulamalar sadece reayanın üretim²⁴⁸ ve taşınmasına yönelik kısıtlamalar olmayıp silah ve türevleri devlet tekelinde bulunduğu için ticaret anlaşmalarıyla yabancı devletlere ve tüccarlara da bu kısıtlamalar uygulanmıştır. 1846 tarihinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ticaret antlaşması ateşli silahlar ve barut gibi maddelerde Rusların esnaflık yapmaları yasaklanmış ve kısıtlamalar getirilmiştir.²⁴⁹ 29 Nisan 1861 tarihinde Fransa ile imza edilen ticaret antlaşmasında da bu kısıtlamalar bulunmaktadır.²⁵⁰ Antlaşmanın, onuncu ve on birinci maddeleri tütün, tuz, top, barut, esliha ve harb mühimmatlarının Osmanlı topraklarına ithalindeki yasaklamaları içeriyordu.²⁵¹ 21 Şubat 1872 tarihinde ilan edilen Barut Nizamnamenin on beşinci maddesinde de ister doğrudan isterse gizliden olarak Osmanlı memleketlerine ithal olunan yanıcı ve patlayıcı maddelere bedelsiz el konulacak ve müsadere edilecek, bedelinin iki misli para cezası olarak alınacaktı.²⁵² Bütün bu yasaklamamalarla beraber Osmanlı Devleti silah ve barut üretmeye yarayan malzemelerinde satışını

²⁴⁵ Silah ve türevleri kaçakçılığı Karadeniz ve Trabzon Vilayeti cihetlerinde yaygındı. Bir belgede, kaçakçıların üzerinde yakalanan fişeklerin Barut Nizamnamesine göre para cezası ile cezalandırılmaları istenmektedir. BOA, ZB. 609/94, 15/Haziran/1323. Bir başka belgede ise Rize yolu ile Dersaadet'ten Trabzon'a gelen Hudeyde Vapuru yolcuları arasında bulunan üç kadının üzerinde silah ve cephe bulunmasıdır. Belgede kaçakçılık işine kadınlarında karıştığını, bu durum ise kaçakçılıkta cinsiyetin önemsenmediğine işaret etmektedir. BOA, DH. MKT. 498/35, 29/M/ 1320.(H).

²⁴⁶ Ahalinin baruta olan ihtiyacının giderilmesi için Aydın, Konya, Adana, Ankara, Halep ve Trabzon'da üçüncü neviden barut üretilmesi BOA, DH. İD. 27/Ra/1330.(H).

²⁴⁷ Zafer Gölen, "Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Baruthâne-i Âmire", *Türkler*, Türkiye Yayınları, X, Ankara 2002, s.258.

²⁴⁸ Giresun'un Ayavasil Köyü'nde bazı Müslüman hanelerde martini ve tüfek imali, yabancı vapurlardan silah ve patlayıcı madde temin edilmesi. BOA, ZB. 615/59, 25/Ş/1323.(H).

²⁴⁹ *Muâhedât Mecmûası*, s.104-106.

²⁵⁰ Necdet Kurdakul, "Ticaret Antlaşmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, III, İstanbul 1985, s.666. ss.666-667.

²⁵¹ *Muâhedât Mecmûası*; s. 48-49.

²⁵² Süleyman Uygun, "Paquet Vapur Nakliyat Kumpanyası (Compaignie De Navigation Paquet) Ve Osmanlı Ermenileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 56, 2016, s. 1349.

zaman zaman yasaklamıştır. Bu tür yasaklamalar üretici²⁵³ ve tüccar²⁵⁴ açısından kaçakçılıkla sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde silah kaçakçılığı hem kara hem de deniz vasıtalarıyla yapılmıyordu. Deniz vasıtalarıyla yapılan kaçakçılık karadan yapılan kaçakçılığa göre daha fazlaydı. Bunun nedeni XIX. yüzyılda buharlı gemi teknolojisinin gelişme göstermesi, gemi şirket ve kumpanyaların kurulması, ticaret anlaşmalarıyla Karadeniz'in kullanılabilirliğinin artması ve Osmanlı Devleti'nde yaşamalarına rağmen gemilerine başka devletlerin bandıralarını çekip ticarete yönelenlerin artış göstermesinden dolayı deniz yoluyla yapılan kaçakçılıkta bir yoğunluk oluşmaktaydı. Öncelikle belirtmek gerekir ki devlet denizden²⁵⁵ ve karadan²⁵⁶ yapılan silah kaçakçılığını önlemek adına tedbirler almıştır. Yabancı devletlerin kurmuş olduğu kumpanyalar o kadar çok silah kaçakçılığı işine karışmışlardır ki devlet sürekli olarak bu kumpanyaları izlemiş takip etmiştir. Örneğin; Avusturya Lloyd Kumpanyası'nın Helyos adlı vapuru içinde tüfekler ve fişekler zuhur ettiğinden bütün vapurların, özellikle Lloyd Kumpanyası'nın vapurları gözetim altında bulundurulması, silah kaçakçılığının men edilmesi istenmiştir.²⁵⁷ Konuya dair başka bir belgede ise Rus sancağı taşıyan bazı küçük vapurların Batum, Hopa, Arhavi, Atina, Rize, Of ve Sürmene iskeleleri arasında seyr ü sefer yaparak pasaportsuz şahıslarla silah ve kaçak mal taşıdıkları bildirildiğinden, Trabzon ve Yalıköşkü vapurları tarafından aralıklı olarak sahillerin kontrol edilmesi istenmektedir.²⁵⁸ Hatta konsoloslukta çalışanların akrabaları da silah kaçaklığına yöneldikleri olmuştur.

²⁵³ Güherçile barut yapımında kullanılan ana bileşenlerden biridir. Bu nedenle tek alıcı devlet olduğu için, güherçile satımı yasak metallerden da biriydi. Ancak devletin üreticiye piyasa fiyatının altında ücret vererek güherçileyi talep etmesi üreticiyi zor durumda bırakmış ve üreticiyi alternatif bir yol bulma çabasına itmiştir. Yunus İnce, *Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlu Baruthanesi (1794-1878)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s.151; Ayrıca, üretici güherçileyi kârlı bir şekilde elinden çıkarmak için kaçakçılığa ve yabancı tüccara yönelmiştir. BOA, DH. MKT. 601/68, 23/B/1320.(H).

²⁵⁴ Bakır, silah sanayisinde top ve tüfek yapımında, XVIII. Yüzyıl sonlarından itibaren de savaş gemilerini kaplamak için kullanıldığından bu madene duyulan ihtiyaç fazlaydı ve tüccarlar alıcılarına kaçakçılık yoluyla bu madeni sevk ediyorlardı. Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 1986, s.164.

²⁵⁵ Denizden yapılan barut ithalinin engellenmesi için Trabzon ve Kastamonu Vilayetlerinin tedbir alması. BOA, DH.MKT. 1522/5, 7/Za/1305.(H).

²⁵⁶ Rizeli kaçakçıların Of kazası yoluyla naklettikleri portakal sandıklarından silah ve mühimmat bulunmuştur. Bu gibi vakaların olmaması için merkez, gümrükten daha dikkatli olunması istenmiştir. BOA, DH. TMIK. M. 103/38, 14/M/1319.(H).

²⁵⁷ BOA, ZB. 46/14, 8/Mayıs/1324.

²⁵⁸ BOA, DH.TMIK.M. 139/37, 28/Za/1320.(H).

Rusya'dan, Rusya Trabzon Konsolosluğu Tercümanı Bedros'un biraderi Ohannes'in kaçak silah getirdiği ve bu durumun önlenmesine dair gerekenin yapılması istenmektedir.²⁵⁹ Bunun dışında elçilikler arasında da silah kaçakçılığı mevzu bahis olmuş ve bu durum karşısında merkezi hükümet net tavır takınmıştır. Lloyd Kumpanyası'na ait anbardan bir sandala yüklenirken el konulan dört sandık silah ile kumpanyanın Selete adlı vapuruna aktarma yapılırken ele geçirilen tabancaların Avusturya Sefareti'ne iade edilmeyecektir.²⁶⁰ Kumpanya ve şirketlerin devlet tarafından sürekli takibatta bulunulması, ayrıca limanların yeterince derinlikte olmaması yüksek tonajlı buharlı gemilerin limanlara yaklaşımını sınırlandırıyordu. Bu yüzden iskele ve gemi arasında malların taşınması işini yapan kayıkçılara ihtiyaç duyuyordu.²⁶¹ Ancak kayıkların liman haricindeki her kıyıya yanaşabilmesi ve yeni farklı bir geçim kaynağı oluşturma çabası içerisine girmesi ve denetimden biraz daha uzak olması kayıkçı taifesini de silah kaçakçılığına yönlendirmiştir.²⁶²

Osmanlı Devleti'nde yaşanan silah kaçakçılığı, bazen politik amaçlı yapılarak devletin dağılma ve parçalanmasında etkili olmuştur. Bazen de sadece esnaf ve tüccarın ekonomik gelirini arttırmak istemesinden kaynaklanmıştır. Silah kaçakçılığı nedeniyle merkezi hükümet ekstra maddiyat, zaman ve çaba sarf etmiştir. Fakat silah kaçakçılarıyla ilgili sert tedbir ve cezalar uygulanmadığı için silah kaçakçılığında azalma yerine artış meydana gelmiştir.

²⁵⁹ BOA, Y.PRK.UM. 27/77, 22/Z/1310.(H).

²⁶⁰ BOA, A.) MKT.MHM, 500/22, 22/Ca/1307.(H).

²⁶¹ M.Yavuz Erler, "İstanbul'da Deniz Ulaşımı (1870-1875)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, 2001, s.72.

²⁶² BOA, DH.MKT. 2906/84, 5/Ş/1327. (H). Samsun'da silah kaçakçılığı yapan kayıkçı ve gümrük memurlarının bulunarak gerekli işlemlerin yapılması istenmektedir; BOA, DH.MKT. 966/40, 4/R/1323.(H). Osmanlı sahillerinden Batum'a firari ve eşkıyaları taşıyan, silah kaçakçılığı yapan küçük kayıkların engellenmesi görevini kötüye kullanan liman reislerinin cezalandırılması istenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TRABZON VİLAYETİNDE KAÇAKÇILIKLA MÜCADELE

2. 1. Kaçakçılıkla Mücadelede İdari Ve Kolluk Tedbirleri

Devletlerin kurulmasında ve devamlılığının sağlanmasında önemli öncüllerden birisi, her zaman güvenlik unsuru olmuştur. Güvenlik, devletin sınırlarını muhafaza altına alan, diğer devletlere karşı gücünü temsil eden ana karakter olmuştur. Devletin iç siyasetinde de iktidarı koruyucu bir sembol olagelmıştır. Güvenlik unsuru, devletin iç mekanizmasında düzen ve intizamın korunmasında dirlik ve düzenin sağlanmasında suçları engelleyici ve caydırıcı bir teşekkül olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde iç ve dış güvenliği tehdit etmekle birlikte, ekonomik ve sosyal yapıya da zarar veren güvenlik zafiyetlerinden birisi de kaçakçılıktır.²⁶³ Devlet, kaçakçılığın önlenmesi için idari ve kolluk tedbirleri almıştır. Kaçakçılık vakalarını önleme ve suçluların yakalanmasında güvenlik güçleri veya kolluk kuvvetleri olarak adlandırılan güvenlik görevlileri jandarma, polis, zabtiye, zabıt, jurnal ve kolculardan²⁶⁴ oluşuyordu. Kaçakçılık fiilini takip eden güvenlik sorumlularının yanı-sıra bu fiile kaçakçı gözü ile bakıp değerlendirebilen ve aldığı kararları anında uygulamaya koyabilen uzman kadrolarda gerekmekteydi. Bu kadrolar arasında devletin işe sorununu en aza indirgeyerek kaçakçılarla mücadele edecek olan hisar erleri,²⁶⁵ iskelelere gelen zahirelerden sorumlu zahire mübaşiri,²⁶⁶ gümrük

²⁶³ Ekonomik ve sosyal yapıya zarar veren diğer unsurlar mali buhranlar, eşkıyalık faaliyetleri, din ve mezhep çatışmaları vb. unsurlar devletin güvenlik zafiyetleri arasındadır.

²⁶⁴ Kolcu: Gümrük, orman ve tütün gibi varidat temin eden müesseselerde muhafaza memuru yerinde kullanılan bir tabirdir. Kaçakçıları takip için kol gezdiklerinden bu ad verilmiştir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.288. Kolculuk, başlangıçta yukarıdaki anlamıyla kullanılmışsa da sonradan Osmanlı Devleti'nde Deyun-ı Umumiye ve Reji İdarelerinin kurulmasıyla beraber tuz, tütün, tömbeki, pul, gibi kaçakçılık faaliyetlerini önleyici kuvvetler olarak kullanılmıştır. Halk arasında artık kolcu denilince Reji İdaresinin silahlı kuvvetleri akıllara gelmiştir.

²⁶⁵ İşe teminini sağlayan gemilerin içerisine Hisar eri olarak tabir edilen kaçakçılığı önleyici görevliler yerleştiriliyordu. Bu görevliler geminin varacağı iskele dışında başka iskele ve limanlara uğramasını önleyici bir görevi de vardı. Lütfi Güçer, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII/1-4, 1952, s. 94.

²⁶⁶ İskelelere gelen zahirelerden zahire mübaşiri sorumluydu. Zahire mübaşirinin görevlerinden bazıları şunlardı; Karaborsa ve kaçakçılığa engel olarak, bu konuda takibat yapmak ve gereken mücadeleyi yürütmek, Yabancı tüccarlara, elinde ferman ve tezkire olmayan yerli tüccarlara zahire

kaçakçılığını önleyecek gümrük eminleri mevcuttu.²⁶⁷ Zahire mübaşirlerinin kaçakçılığı önlemede almış olduğu idari tedbirler şu şekildedir:

- 1) Gemi reislerinin ve tüccarların kefile bağlanması, böylece tüccarların kaçakçılık gibi yasadışı bir faaliyette bulunmaları durumunda hem kaçakçı hem de kefilleri sorumlu tutulmakta idi.
- 2) İskelelerden gemilere zahire yüklenirken gemi reislerinin ismi, gemilere yüklenen zahirelerin cinsleri ve miktarlarının kaydedilmesi.
- 3) Her gemide zahire mübaşiri tarafından güvenilir bir kişi görevlendirilmekte ve gemiye yüklenen zahirenin cinsi ve miktarını gösterir bir tezkire verilmekteydi.
- 4) İskelelere istihbarat rapor düzenleyecek ve kaçakçıların yakalanmasını sağlayacak personellerin görevlendirilmesi.
- 5) Kaçakçılığın yoğun olduğu iskelelerinin kapatılarak bu tür iskelelerden sefer düzenlenmesini engellemek.²⁶⁸

Uzman kadroların yanı sıra yeterli sayıda muharip sınıfların bulunması ve gerektiğinde sayılarının artırılması, kaçakçılığı önlemede etkin bir güç unsuru olarak görülmüştür.²⁶⁹ Kara ve deniz güzergâhlarına emniyet karakolları inşa etmek, kıyı şeridini kontrol altına alarak deniz kuvveti oluşturulmak istenmiştir. Bu bağlamda tespit ettiğimiz bir arşiv vesikasına göre Karadeniz sahillerinden ithal ve nakil olunacak yasadışı silah ve fesat erbabına meydan vermemek için sahillerin belirli bölgelerine karakollar inşa edilmesi, donanımlı istinbotlar gezdirilmesi ve jandarma sayısının artırılması gibi tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir.²⁷⁰ Canik Sancağı ile ilgili bir belgede ise Canik Sancağı'nda polis mevcudunun artırılması ve Samsun'da karakol inşası için gerekli tahsisatın verilmesi istenmiştir.²⁷¹ Bundan başka İskele ve limanlara giriş çıkış yapan gemi ve türevlerine numara verilerek gemiler kayıt altına alınmış ve reislerine kefalet bağlanmıştır. Bu konuya dair bir

satılmasını önlemek, Kaçakçıları, ayrıca görevlerini kötüye kullanıp rüşvet alanları, yolsuzluk yapanları tespit ederek cezalandırmak. Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri Ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s.31-32.

²⁶⁷ BOA, AE.SSLM. 17/1010, 29/Z/1207.(H). Gümrük eminleri yakaladıkları kaçakçılardan, kaçırdıkları malların iki kat değerini almak suretiyle kaçakçılara ceza verilmekteydi.

²⁶⁸ Aynural, *İstanbul Değirmenleri Ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, s. 48-49.

²⁶⁹ BOA, DH.TMIK.M., 70/31, 8/M/1317.(H). Trabzon kayık reislerinin Kastamonu sevhilinden barut ve tütün kaçakçılığı yapmalarının önüne geçilebilmesi için vilayet sevhilindeki zabtiye efradı mevcudunun artırılarak bunların silahlandırılması gerektiği.

²⁷⁰ BOA, DH.ŞFR. 397/42, 16/S/1324.(H).

²⁷¹ BOA, DH.MUİ 82/32, 28/Ra/1328.(H).

belgede, barut, esliha ve pasaportsuz yolcu taşıma gibi kaçakçılık işlerinin önlenmesi için Trabzon sahilindeki iskelelerde küçük ve büyük deniz taşıma araçlarına numara verilerek isimlerinin yazılması ve reislerinin kefalete rabt edilerek gerek görülen yerlere karakollar inşa edilmesi istenmiştir.²⁷² Bütün bu tedbirlerin uygulanabilmesi için gerekli olan tahsisat aksatılmadan verilmeye çalışılmıştır.²⁷³

Osmanlı Devleti'nin kaçakçılığa karşı tavrı, Osmanlı borçlarını tahsis etmek için oluşturulmuş olan Duyun-ı Umumiye'nin kurulması ile değişme göstermiştir. Duyun-ı Umumiye'ye verilen gelir kalemlerinden bilhassa tütün kaleminin daha sonra Reji İdaresine devir edilmesiyle bu tavır belirginleşmeye başlamıştır. Tütün haricinde yapılan kaçakçılık vakalarına geçmişteki tavrını sergileyen iktidar tütün maddesi gıyabında Reji İdaresine karşı aynı tavrı sergilemekten kaçınmıştır. Çünkü Reji İdaresi kuruluş şartnamesinde Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kalemlerinden olan tütün maddesinin her türlü tasarrufunu kullanma hakkını elde etmiştir. Bu hakkı kaçakçılara karşı savunabilmek amacıyla Reji şartnamesinin üçüncü maddesiyle kolculuk müessesesini oluşturmuştur. Konuya dair ilgili şartname de şu ifadeler yer alır:

“Şirket-i merkûme lüzûmu takdirde memâlik-i mahrûsenin her hangi tarafında olur ise olsun reji usûlüicrâ ve şirket-i mezkûrece rüsûmâtahz ve istifâ olunacak olan bi'l-cümle mevâki'de ve memâlik-i ecnebiyyede dahi şubeler ve acenteler tesisine mezun olacak ve tütün kaçağının men'îçüniktizâ eden memurları kendisi tayin edecektir bu memurların kıyafeti yine o sınıfta bulunan devlet me'mûrları kıyafetine mutâbık olmak üzere mâliye nezaretince ta'yin olunacaktır. Hükûmet-i seniyye dahi kaçağın men'îçün şirket-i merkûmeye her türlü mu'âvenetiifâ eder kaçakçılar kanunen mevzu' olan mücâzâtı göreceklerdir.”²⁷⁴

Hükümetin güvenlik güçlerinin kolculara yardım edeceği üçüncü maddede işlenerek Reji İdaresi, hükümeti yönlendirebilme hedefi gözetmiştir. Ne var ki kolculuk müessesesinin kurulması, devletin düşünce tarzının değişmesine neden olmuştur. Bu müessesenin, devlet otoritesinin saygınlığını bozduğu kanaati nedeniyle

²⁷² BOA, DH. MKT. 327/60, 6/B/1312.(H).

²⁷³ BOA, DH.MKT. 2514/40, 9/R/1319.(H).Trabzon sahillerine silah ve cephane girişine izin vermemek amacıyla yapılacak sekiz iskele için gerekli olan filika bedelleri ve bu filikaların tamirâtı için istihdam edilecek kayıkçıların maaşlarının Trabzon Vilayeti muvazenesine dahil edilmesi.

²⁷⁴BOA, A.}DVN.MKL., 82/2, 1/Ra/1300.(H).

merkezi idare tarafından, kolculuğa karşı tedbir alınmasına, kanunlar yoluyla bu kurumun yetki ve sorumluluk alanlarının daraltılmasına ve silahlı güçlerinin azaltılmasına karar verilmiştir. Kararlar uygulama sahasında bütünüyle gerçekleştirilememiştir.²⁷⁵

Reji İdaresi kurulduğu andan itibaren kolculuk müessesesini güçlendirmeye ve tütün kaçakçıları ile etkin bir şekilde mücadeleye girmiştir. İlk adım olarak kolcuların silahlandırılmasına çalışılmıştır. Bu durum kaçakçılar ile kolcuları karşı karşıya getirip memleketin silahlı bir çatışma alanına dönüşmesine neden olmuştur. Bu duruma ait yüzlerce vakadan bir örnek verecek olursak; “Erzurum Reji Süvari kolcularıyla Laz tütün kaçakçıları arasında Tazegül karyesinde meydana gelen çatışmada Zabıta İsmail'i katlederek firar eden katillerin biran evvel yakalanarak cezalandırılması için gereğinin yapılması” konusundaki resmi yazışmayı kanıt olarak ileri sürebiliriz.²⁷⁶ Bunun üzerine Reji İdaresi 1887 tarihinde, kaçakçıların takibinde istihdam edilmek üzere jandarmadan kolcu tayini talep etmiş fakat bu talep kabuledilmemiştir.²⁷⁷ Bu tür vakaların tekrarlanmasının önüne geçilmesi için devlet, Reji kolcularının silah taşımalarını ve idarenin silahlı memur istihdam etmekten vazgeçmesini ve işin jandarma dairesine bırakılmasını istemiştir.²⁷⁸ Aradan iki yıl geçtikten sonra Dahiliye Nezareti, Hudeyde'de Reji müfettişi tarafından alınan otuz adet revolver marka silahların, hükümetin izni ile senet karşılığında Reji kolcularına verilmesine müsaade etmiştir.²⁷⁹ 1887 tarihinde Rejinin, jandarmanın kolcu olarak kullanılması hakkındaki talebi 1894 tarihinde tekrar gündeme gelmiş ve hükümet bu sefer talebi karşılamıştır.²⁸⁰ Benzer bir durum kaçakçılığın önlemek için kullanılan Reji vapurlarının mürettebatının Tersane-i Amire'den alınması gerektiği idi.²⁸¹ Reji tarafından kullanılan silahlar ilerleyen dönemlerde tekrardan gözden geçirilerek şartlara bağlanmıştır. Bu şartlardan

²⁷⁵ BOA, DH.HMŞ., 10/96, 7/Ş/1330.(H) (Rüsumat, Düyun-ı Umumiye, Reji muhafaza memurlarıyla kolcularına, orman ve köy bekçi ve korucularına martini Henri tüfeği verilmesi durumu, alınması karar verilen tedbirlerin uygulanmasında netice alınmadığına bir örnek teşkil etmektedir.

²⁷⁶ BOA, DH.MKT. 1346/45, 11/Ra/1302.(H).

²⁷⁷ BOA, MV. 7/40, 18/R/1303.

²⁷⁸ BOA, Y.MTV. 63/83, 16/Za/1309.(H).

²⁷⁹ BOA, BEO, 371/27800, 01/N/1311.(H).

²⁸⁰ BOA, BEO, 114/8476, 09/Ca/1310.(H). “Tütün kaçakçılarının takip ve derdest olunması için lüzum görülüp de mahalleri reji idarelerinden müracaat vukuunda idare-i zabıtaya hâle getirilmemek şartıyla kolculara mikdar-ı kâfi jandarma terfîk ettirilmesinin tamamen vilâyata tebliği.”

²⁸¹ BOA, BEO, 96/7174, 6/R/1310.(H).

birincisi tahsil amacıyla kazalara giden memurları koruyan kolcular silah taşıyabilirler, ikincisi bazı mahallerde av tüfeği bulunduran kolcular Divan-ı Harb-ı Örfiye’de yargılanacaklar, üçüncüsü ise silah taşıyan kolcuların iyi davranış sergileyenlere verilmesi ve bu şahısların, isimleriyle birlikte silahın türü, çapı ile silaha ait numarayı bir defter halinde hükümet-i Maliye’ye verilmesi istenmiştir.²⁸² Reji İdaresi ise, istihdam ettiği kolcuların isimleriyle taşıdıkları silahları gösterir defteri bir türlü tanzim etmemiştir.²⁸³ Reji İdaresi hükümetin bu talebini gerçekleştirilmemesine rağmen üstüne Reji kolcularının son sistem silahlar ile donatılmasını talep etmiştir. Hükümet ise son sistem silahların ordu ihtiyacı için ayrıldığını bu yüzden Reji İdaresine bu cins silahların verilemeyeceğini bildirmiştir.²⁸⁴

Kaçakçılıkla mücadele her geçen gün artmıştır. Buna bağlı olarak istihdam edilen kolcu ve hükümetin güvenlik görevlilerinin sayılarında da bir artış meydana gelmiştir. İstihdam edilen kolcuların sayılarının artması kaçakçılıkla mücadele için harcanan miktarın da artması anlamına geliyordu. İstihdam edilen kolcu²⁸⁵ ve hükümetin güvenlik görevlileri kaçakçılıkla mücadele ederek, kaçakçılığın azalmasını sağlamışlardır.

Tablo 17:

Osmanlı Devleti’nde Kolcuların Yıllara Göre Sayıları²⁸⁶	
Yıllar	Kolcu Sayıları
1887	3.617
1888	-

²⁸² BOA, DH.HMŞ., 10/82, 02/S/1329.(H).

²⁸³ BOA, DH. İD. 95 /61, 04/Za/1330.(H).

²⁸⁴ BOA, DH.EUM.EMN. 90/24, 14/N/1332.(H).

²⁸⁵ BOA, DH.MUİ, 99/30, 21/Ca/1328.(H). Takib-i eşkiya memurluğunda istihdam edilmiş olan Kırkağaçlı Süleyman'ın bir Reji Süvari Kolculuğuna tayini; BOA, DH.MKT. 856/65, 17/Ra/1322.(H). “Köylere gelerek halka zorla tütün satan Trabzon ahalisinden bazı silahlı kaçakçıların yakalanması amacıyla silahları Reji İdaresi'nce temin ve sadece takibat esnasında kullanılmak şartıyla otuz süvari kolcusu kayd ve istihdamı teklifini havi Erzurum Vilayeti tahriratının icabı icra olunmak üzere gönderildiği.”

²⁸⁶ Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş* s. 49.

1889	4.141
1890	4.622
1891	-
1892	4.906
1893	-
1894	-
1895	5.950
1896	6.522
1897	6.701
1898	6.343
1899	6.533
Toplam	45.721

Tablo 18:

1885-1892 Yılları Arasında Bazı Önemli Merkezlerde Kolculuk Faaliyetleri İçin Yapılan Harcamaların Altın Lira Cinsinden Değeri²⁸⁷				
	Yıl Harcama	Yıl Harcama	Yıl Harcama	Yıl Harcama
Şehirler	1885-1886	1886-1887	1890-1891	1891-1892
Samsun	1.030.042	909.319	840.869	930.543
İstanbul	2.244.676	2.083.156	2.774.085	2.927.059
Selanik	1.435.001	1.343.566	1.129.151	1.201.714
İzmir	2.691.553	2.640.708	2.192.551	2.235.979
Bursa	1.160.117	1.112.136	1.054.700	1.144.399

Kolcuların artan harcama ve masraflarını bir nebze olsa azaltmak için süvari kolcularının hayvanlarının vergiden muaf tutulmasına yönelik uygulamayı Maliye Nezareti onaylamıştır.²⁸⁸ Kolcuların istihdam edilmeleri meselesine tekrar dönecek olursak pek çok aksaklığın meydana geldiğini arşiv belgeleri üzerinden tespit etmekteyiz. Örneğin; Reji İdaresi tarafından istihdam edilecek kolcuların

²⁸⁷ Oktay Gökdemir, *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994. s. 102-103.

²⁸⁸BOA, ŞD, 424/57, 22/N/1323. (H).

Devlet-i Aliyyetebasından olması gerektiği bildirilerek, Ermenilerden kolcu istihdam edilmemesi istenmiştir.²⁸⁹ Çünkü XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti tebaası iken Rusya Devletinin tebaası olan pek çok Ermeni bulunmaktaydı. İstihdamına müsaade edilmeyen bir başka etnik unsur Çerkez ve Abaza kavimleriydi.²⁹⁰ Merkezi İdare, sabıkalı şahıslarında Reji İdaresi tarafından kolcu olarak istihdam edilmesine de karşı çıkarak bu durumdan Rejinin vazgeçmesini istemiştir.²⁹¹ Bir diğer istihdam konusu, ahalinin içerisinde kadın kaçakçılarının tespit edilmesi ve bunun üzerine Rejinin kadın kolcuları istihdam etmesidir.²⁹² İstihdam konusunda dikkat çeken bir diğer konu ise kolculardan ayrı olarak, tütün kaçakçılarını men etmek amacıyla Dersaadet, Aydın, Bursa, Selanik şehirlerinde kurulması planlanan kordon bölükleridir.²⁹³ Bu bölüklerden kurulma aşamasında Reji İdaresi Dersaadet'te bu nevi bir bölük oluşturulmasından vazgeçerek sadece Aydın, Bursa, Selanik şehirlerinde kurulmasını istemiştir.²⁹⁴ Bu bölüklerin maaşları Reji İdaresi'nden karşılanmak sûretiyle Zabtiye-i Umûmiye kuvvetine ilâve olarak kurulmuştur.²⁹⁵ Kordon bölükleri neferlerine silah, cephane, kıyafet, atlarına eğer yani bir neferin ihtiyaç duyduğu materyallerin bedelini Reji İdaresi ödeyecekti.²⁹⁶ Bu yüzden azil işlerine jandarmanın karışmasını istememiştir.²⁹⁷ Kordon bölüklerinin istihdamı sırasında da merkezi idarenin istemediği tayinler yapılmıştır ve iktidar, Reji İdaresinden bu durumun düzeltilmesi istemiştir.²⁹⁸

Duyun-ı Umumiye ve Reji İdaresi kaçakçılıkla mücadelede sadece karada faaliyet yürütmemişlerdi. Deniz yoluyla yapılan kaçakçılıkta da Reji İdaresi

²⁸⁹ BOA, İ.DH.. 1295/102462, 28/R/1309.(H).

²⁹⁰ BOA, DH.MKT, 514/58, 21/S/1320.(H). Düzce ve Zonguldak Reji Müdüriyetlerince sadece Abaza ve Çerkeslerin kolcu olarak istihdam edilmeleri sakıncalı olduğundan, diğer kavimlerden de kolcu istihdam edilmesi.

²⁹¹ BOA, DH.MKT. 2279 /61, 29/07/B1317.(H).

²⁹² BOA, DH.MUİ. 73/21, 24/B/1328.(H).

²⁹³BOA, Y..A...RES. 35/36, 8/Ra/1304.(H). Tütün kaçakçılığının menî hizmetinde kullanılmak ve maaşları Reji İdaresince ödenmek üzere Dersaadet, Aydın, Hüdavendigâr ve Selanik vilayetlerinde Kordon Bölükleri kurulması.

²⁹⁴ BOA, Y..A...RES, 41/24, 19/Ca/1305.(H).

²⁹⁵ BOA, MV. 14/53, 4/Ra/1304.(H).

²⁹⁶ BOA, DH.MKT, 1423/61, 7/N/1304.(H).

²⁹⁷BOA, DH.MKT., 1349/9,7/N/1303.(H). Kordon bölükleri maaş ve tayinatlarının tevziatı reji acentalarınınca yapıldığından çalıştırdığı efradı azledebileceği, jandarma idaresinin itirazının bir önemi olmadığı.

²⁹⁸ BOA, BEO, 1999/149917, 16/Za/1320.(H). Reji kolcularının nizamden muayyen olan vazife ve salahiyetleri haricinde olarak firari mahkûmlarla eşirra-yınsadan mürekkep kordon namı altında istihdam ettiği bir eşkiya çetesi hakkında çekilen telgrafnamenin takdimi.

Hükümetle işbirliğine girişmiştir. Her ne kadar hükümet tütün kaçakçılığında Rejiye yardıma yanaşmamışsa da deniz yoluyla yapılan kaçakçılıkta bu durum değişmiştir. Deniz yoluyla yapılan kaçakçılığın türü çoğunlukla silaha dayanmaktaydı. Bu durum Ermeni ve Rum isyanlarına olanak sağlayıp bir takım ayrılıkçı faaliyetlerin oluşmasına neden olmasından dolayı hükümet Reji ile işbirliğine girişmiştir. Bu yakınlaşmadan doğan yardımlaşmada Duyun-ı Umumiye İdaresi tarafından kaçakçılığı önlemek amacıyla satın alınan bir gemi Osmanlı İdaresine devredilmiştir. Reji İdaresi ise altı adet vapur, yirmi üç adet sandal satın alarak deniz yoluyla yapılan kaçakçılığı önlemeye çalışmıştır.²⁹⁹ Benzer maksat ile Duyun-ı Umumiye, Bahriye Nezareti ve Reji İdaresi tarafından, tarassut kayıkları, karakol vapurları, muhafaza vapurları adı verilen sahil güvenlik timleri oluşturulmuştur.³⁰⁰

Trabzon Vilayeti'nde vilayetin güvenliğinden sorumlu askeri kısım; piyade ve süvari sınıfı olarak ikiye ayrılıyordu. Ayrılan piyade ve süvari sınıfları ise rütbesiz asker olan nefer ve zaptiye zabitanı olarak adlandırılan subay ve polislerden teşekkül ediyordu. Vilayet dâhilinde adı geçen muharip sınıfların mevcudu tablodaki gibidir:

Tablo 19:

1869 ³⁰¹				
	Piyade		Süvari	
	Nefer	Zabitân	Nefer	Zabitan
Merkezi Vilayet	85	21	16	7
Merkez Sancağın Kazaları	147	75	21	4
Canik Sancağı	126	38	74	21
Lazistan Sancağı	175	55	80	2
Gümüşhane Sancağı	87	23	26	11
Toplam	720	212	144	45
	932		189	

²⁹⁹ Oktay Gökdemir, *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, s. 83.

³⁰⁰ Filiz Dıñoğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları ve Müsterekü'lMenfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007. s. 121.

³⁰¹TSV, 1869, s.86.

1870, 1871, 1872 tarihlerindeki Trabzon Vilayet Salnamelerine göre; nefer ve zabitan mevcudu 1869 tarihindeki nefer ve zabitan mevcudiyeti ile aynıdır. 1873 tarihinde ise, piyade sınıfındaki nefer mevcudiyeti 670 iken zabitan mevcudu 128'dir. Süvari sınıfındaki nefer mevcudiyeti 137 iken zabitan mevcudu 24'dür. 1873 tarihinden itibaren Trabzon Vilayeti dâhilinde piyade ve süvari sınıflarının mevcudiyetinde bir azalma meydana gelmiştir.³⁰²

Tablo 20:

1874 ³⁰³				
	Piyade		Süvari	
	Nefer	Zabitan	Nefer	Zabitan
Merkezi Vilayet	60	19	24	9
Trabzon Sancağı	230	51	14	9
Lazistan Sancağı	210	46	4	3
Gümüşhane Sancağı	76	18	22	13
Toplam	576	134	64	34
	710		98	

Tablo 21:

1875 ³⁰⁴				
	Piyade		Süvari	
	Nefer	Zabitan	Nefer	Zabitan
Trabzon Sancağı	303	64	32	21
Lazistan Sancağı	208	46	5	8
Gümüşhane Sancağı	80	14	37	10
Toplam	591	124	74	39
	715		113	

³⁰²TSV, 1870, s. 82; TSV, 1871, s. 90; TSV 1872, s. 88.

³⁰³TSV, 1874, s. 79.

³⁰⁴TSV, 1875, s. 92.

Tablo 22:

1881 ³⁰⁵				
	Piyade		Süvari	
	Nefer	Zabitân	Nefer	Zabitân
Trabzon Sancağı	313	113	20	12
Lazistan Sancağı	102	29	2	1
Canik Sancağı	67	24	63	13
Gümüşhane Sancağı	62	18	22	12
Toplam	544	184	107	38
	728		145	

1888 tarihindeki Trabzon Vilayet Salnamesine göre, 1873 tarihinden itibaren nefer ve zabitân mevcudiyetlerindeki azalma son bulmuştur. Piyade sınıfında nefer ve zabitânın toplam mevcudiyeti 983 iken, süvari sınıfında nefer ve zabitân mevcudiyeti 190'dır. Piyade ve süvari sınıflarına ayrılan toplam tahsisat ise 2.884.313 kuruştur. Aynı tarihli salnamede vilayet dâhilinde ilk defa polis efradı ve polis dairesinden bahsedilmektedir. Vilayette ikinci sınıf rütbeli komiser 1, üçüncü sınıf rütbeli 4 komiser bulunmaktaydı. Komiserlerle birlikte polis neferi toplam mevcudiyeti 25'dir. Polis dairesine ayrılan tahsisat ise 126.096 kuruştur.³⁰⁶

Tablo 23:

Trabzon Vilayeti'nde Polis ve Jandarma Miktarları ³⁰⁷										
Yıl	Polis			Jandarma						
	Rütbeli Memur	Polis Memuru	Toplam	Rütbeli Memur	Yaya	Atlı	Toplam	Öldürülen	Yaralanan	Ödüllendirilen
1890	5	29	34	49	936	190	1175	3	3	74

³⁰⁵TSV, 1881, s. 90-93.

³⁰⁶TSV, s. 136-137.

³⁰⁷ Ahmet Halaçoğlu, "İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898)," *Belleten*, C. LXVII/250, s. 18.

1891	5	19	24	49	786	19 0	1025	-	3	35
1892	6	26	32	49	930	19 0	1270	2	2	18
1893	6	30	36	49	983	19 0	1350	1	3	12
1894	6	35	41	49	809	19 0	1048	2	1	8

1894 tarihli bir arşiv belgesinde polis ve jandarma kuvvetleri toplamı 1067'dir. Kuvvetin vilayet dâhilinde dağılımı ise, merkez sancakta 481, Lazistan Sancağında 175, Canik Sancağında 257 ve Gümüşhane Sancağında 154 mevcuttur.³⁰⁸

Kaçakçılığı ve diğer yasadışı faaliyetleri önlemek amacıyla vilayette görev alan güvenlik güçleri, vilayetin büyüklüğü ile mukayese edildiğinde sayıları yetersiz kalmıştır. Bu açık çok emek vererek ve sıkı tedbirler alarak giderilmeye çalışılmıştır. Bu durumun bir prototipi Canik Sancağı emniyet teşkilatında yapılmıştır.³⁰⁹ Bilhassa Trabzon Vilayeti Valisi Kadri Bey, vilayetin her yerinde emniyet ve asayişini sağlamış, vilayeti eşkıya ve kaçakçılardan temizlemiştir.³¹⁰ Vilayetin asayişinin sağlandığını bizzat kendisi de bir telgraf ile İstanbul'a bildirmiştir.³¹¹ Kadri Bey'in sert tedbirleri ile asayiş ve kaçakçılığı önlemesine rağmen halkın şikâyetlerine engel olamamıştır.³¹²

³⁰⁸ BOA, Y.PRK.UM., 30/59, 10/Ra/1312.(H).

³⁰⁹ Mehmet Yavuz Erler, "Canik'te Emniyet Teşkilâtı (1915-1926)", 19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler, Samsun 2000, s.137-160.

³¹⁰ Firdevs Aslan, Trabzon Valisi Kadri Paşa Döneminde Trabzon (1892-1903) (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Trabzon 2014 s. 28'den naklen, Mehmed Tahir, "Resimlerimiz (Trabzon Valisi Kadri Bey'in Hayatı)", *Malumat*, 16 /371, 16 Kânunusani 1318, s. 3220.

³¹¹ BOA, DH. ŞFR, 158/103, R. 4/Mayıs/1309.

³¹² BOA, Y.PRK.UM.. 28/76, 09/Ca/1311.(H). Trabzon Valisi Kadri Bey'in kanunsuz muameleler yaptığına dair ahalinin yapmış olduğu şikâyet.

2. 2. Kaçakçılığın Yoğunlaştığı Bölgeler Ve Kaçakçılığın Güzergâhı

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş sınırlar, devletin bünyesinde pek çok ticaret yolu ve noktasını elinde bulundurmasına imkân veriyordu. Devletin Akdeniz, Karadeniz ve Ege gibi önemli denizlerde, limanlara ve boğazlara hâkim konumda olması komşularına karşı stratejik olarak askeri ve ticari üstünlükler sağlıyordu. Ticari yolların çokluğu ve çeşitliliği bu üstünlüğü perçinleyen ana amillerden birisi olmuştur. Karadeniz ticaret yollarını kuzey-güney, doğu-batı ekseninde incelediğimizde Trabzon Vilayeti dâhilinde veya havalisinde Sinop, Samsun, Trabzon, Giresun, Batum gibi belirli limanlar öne çıkmaktadır. Bu limanlar arasında bilhassa, XVIII. ve XIX. yüzyılda Trabzon ve Samsun limanları önem kazanmıştır. Trabzon Limanı doğuda Kars'tan, güneydeki Diyarbakır ve Malatya'ya, batıda ise Tokat³¹³'a kadar Karadeniz'in güney doğusunda bulunan şehirler için bir liman olmanın yanı sıra Erzurum yoluyla Tebriz ve Tahran gibi önemli merkezlerinde transit ticaret limanıydı.³¹⁴ Trabzon ile İran arasındaki transit ticaret Bayburt, Erzurum, Bayezid ve Kızıldeniz'e oradan Tebriz'e doğru yapılıyordu.³¹⁵ Güney vilayetlerden başlayıp Karadeniz'e ulaşan bir diğer ticaret yolu ise, Basra'dan başlayıp Bağdat -Musul – Mardin – Urfa – Diyarbakır – Harput – Malatya – Sivas – Tokat – Amasya – Samsun - Sinop yoluyla Karadeniz'e ve oradan deniz yoluyla İstanbul'a ulaşan ticaret yoluydu.³¹⁶ Anadolu'dan gelen ticari mallar ise, Sivas'ta birleşerek Samsun, Sinop limanları vasıtasıyla ihraç olunuyordu.³¹⁷ Kuzey-güney

³¹³“Tokat ve Amasya'dan çıkarılan madenler, cevherleri çıkarılmış olarak yük hayvanlarıyla Canik limanına taşıyor ve buradan İstanbul ve diğer yerlere götürülüyordu.”, Osman Köse, “Canik'in Osmanlılara Geçişi ve Canik'te İktisadî Hayat”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Cevdet Yılmaz (der.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, s. 90, 2013; Tokat'ta işlenen bakırın kara yoluyla Samsun iskelesine oradan da İstanbul'a naklediliyordu. Bu yol güzergâhı Tokat Ezine pazarı, Amasya ve Kavak yoluyla Samsun iskelesi idi. Mehmet Beşirli, “İstanbul'a Yapılan Bakır Sevkiyatında Tokat-Samsun Yolunun Ticari Bakımdan Analizi ve Taşımacılık (XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl başları)” *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, I, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 75.

³¹⁴ Turgay Üner, “Trabzon”, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri*, s. 48.

³¹⁵ Abdülvahap Hayri, *İktisadî Trabzon*, Melek Öksüz (haz.), Trabzon, Serander Yayınevi, Trabzon 2008, s.80

³¹⁶ M. Ali Ünal, “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz-Basra Körfezi Ticareti”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Eser Matbaası, Samsun 1988, s. 471.

³¹⁷ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Sinop-Samsun İlişkilerine Ait Bazı Gözlemler”, *Samsun Araştırmaları*, I, Cevdet Yılmaz (der.), Samsun, 2013, s. 104.

ticaret yolunun Doğu Karadeniz kıyısında Trabzon-Gönye-Batum-Faş-Anakra-Sohum gibi limanlar takip edilirdi.³¹⁸

Ticaret yolları ve güzergâhları, savaşlar, toprak kayıpları, yatırım olanaklarının darlığı gibi sebeplerle yer değişebildiği gibi, teknolojik yenilikler, tarım ürünlerinin ve taleplerinin farklılaşması da bu değişime neden olabiliyordu. Osmanlı Devletinin ve dünya ticaret yollarının içinde bulunan kaçakçılık güzergâhları ve kaçakçılık bölgeleri de bu değişimden etkilenmekteydi. Kaçakçılık bölge ve güzergâhları, daha çok ticaret yollarına alternatif yollar üretmeye çalışmaktaydı. Bu konuda başarılı olup olmadığı tartışılabilir. Zira arşiv kaynaklarından elde ettiğimiz veriler neticesinde kaçakçıların kısmen ticaret yollarına alternatif kaçakçı yolları ve güzergâhları oluşturduğu oluşturduğuna dair emareler mevcuttur. Tabi ki bu durum kaçakçıların bilinen ticaret yollarından bağımsız güzergâh ve yollar keşfettiği anlamına gelmemelidir. Aksine kaçakçılık bölgeleri ve güzergâhları; atıl kullanılan iskeleler, güvenliğin az olduğu ve eşkıyalığın hâkim olduğu yollar, gümrük uygulamalarının zayıf olduğu ve bu gümrüklerde muktedir memurların bulunmadığı bölge ve güzergâhlarda, sarp, dik ve engebeli yamaçlarda, ormanın kamufle ettiği patikalarda meydana gelmekteydi. Denizlerde ise kaçakçılık, gece veya gündüzleri gözlerden uzak çoğunlukla kayıkçılar vasıtasıyla yapılmaktaydı.

Yabancı bandıralı gemiler çoğu zaman ticari güzergâh boyunca arama ve tarama işlemlerinden geçirilemiyordu. Osmanlı Devletinin, yabancı bandıralı gemileri kendi karasularında araması XIX. yüzyıl boyunca Karadeniz'in kazanmış olduğu hüviyeti nedeniyle zorlaşmıştı. Uluslararası siyasi sorunlara neden olabileceği algısı bu tür aramaların yapılmasını engelliyordu. Aramalar ticari güzergâh yolunda yapılamıyor ancak iskele ve limanlarda yapılması zorunlu hale geliyordu. Bu durum gemi reisleri veya kaçakçıların, kayıkçılarla anlaşır rota dışındaki, iskele ve limanlara mallarını kaçırmalarına veya coğrafi şartlar itibariyle güvenliğin sağlanamadığı kıyılara mallarını çıkarmalarına neden oluyordu.³¹⁹ Kayıkçıların bu

³¹⁸ Temel Öztürk, "Savaş Zamanı Karadeniz'deki Ticari Gemiler (1700-1774)", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, II, *Canik Belediyesi Kültür Yayınları*, Samsun 2013, s 872.

³¹⁹ BOA, Y..PRK.ZB.23/50, 4503/Ca/1317.(H). Açıkta demirleyen gemilerin denetlenmesi zor olduğundan kaçakçılık yaptıkları, bazı gemilerin köprüden izinsiz geçerek yasak malları karaya çıkardıklarına dair; BOA, Y..MTV. 139/34, 22/L/1313.(H). Sinop ve İnebolu sahillerinde kayıklarla kaçakçılık yapan Karatavukoğlu Ahmed ve avnesinin yakalanması için takip eden gemilere mahallî hükümetlerin karadan yardımcı olması için gerekenlere emir verilmesine dair Trabzon Vilayeti'nden

tür kaçakçılık vaka'larına karışmaları devletin birtakım önlemler almasına neden olmuştur. Devlet, gümrükten eşya kaçırılmasına vasıta olan sandalcı, mavnacı ve kayıkçılar hakkında uygulanacak cezalara dair bir nizamnameyi 1860 tarihinde yürürlüğe koymuştur.³²⁰ Devletin, kayıkçıların bu faaliyetlerine engel olamaması, yirmi beş yıl sonra yaptırımları daha ağır bir nizamnameyi yürürlüğe koymasına neden oldu. Buna göre, vapur ve yelkenli gemi ile gelen mallar başka bir yere uğramadan, doğrudan gümrük noktasına getirilecekti. Kaçakçılık yaptığı tespit edilen kayıkçıların kaçırmaya çalıştıkları mallarına el konulacaktır ve hangi devletin tabiiyetinde olursa olsun söz konusu malın fiyatının iki katı nakdi ceza verilecektir.³²¹ Gemilerin ve kayıkçıların, kaçakçılık faaliyetlerini en aza indirmenin yollarını arayan devlet, farklı uygulamaları da gündeme getirmiştir. Örneğin; İstanbul'un hububat ihtiyacının temininin gecikmemesi için hububat kaçakçılığını önlemeyi amaçlayan devlet, bilhassa Çanakkale Boğazında yapmış olduğu kontrollere, iskeleleri kapatmak gibi önlemler almıştır. Osmanlı idarecileri Enez gibi küçük limanların kapatılmasını istemiştir.³²² Kontrollerden uzak iskelelerin kapatılması gündeme geldiği gibi, kontrollerin daha da sıklaşması için yeni iskelelerin yapılması da gündeme gelmiştir. Kaçakçılığı önlemenin bir diğer yolu iskele yapma çalışmaları olmuştur. Trabzon sahillerine silah ve cephaneye girişine izin vermemek amacıyla yapılacak sekiz iskele için gerekli filika bedelleri ve filikaların tamirâtı için istihdam edilecek kayıkçıların maaşlarının Trabzon Vilayeti muvazenesine dâhil edilmesi istenmiştir.³²³ Devletin kayıkçılara ait kayıkları, Filika bedeli adı altında ödeme sebebi kayıkçı esnafının masraflarını azaltarak kaçakçılığa yönelmelerini engellemeye çalışmaktır.

Dahiliye Nezareti'ne çekilmiş telgraf; BOA, MV. 45/68, 2/Z/1306.(H). Alaçam ile Bafra arasında Laz sandallarıyla Rusya'dan kaçak tuz getirildiği ve kaçakçılar ile kolcular arasında sık sık müsademe çıktığından dolayı kaçakçılığın önlenmesi için Karadeniz sahillerinde karakol vazifesi görececek bir vapurun tahsis edilmesi. BOA, DH.MKT. 1502/69, 8/Ş/1305.(H) Amasra ve bazı iskelelerde tuz ve tütün kaçakçılığı yapan Lazların men'i için mahalli idarece gerekli önlemlerin alınması gerektiğinin Kastamonu Vilâyeti'ne yazılmasına dair.; BOA, HAT. 948/40768, 11/Za/1254.(H). Rus ve Yunan tebaasına ait gemilerle kaçakçılık yapan reayadan bazı kaptanların gemilerden çıkarılması ve ecnebi kaptanların gümrük memurları bulunmayan iskelelere uğramamaları için Rusya ve Yunan sefaretlerine yazılacak tahrir müsveddesinin takdim edildiği.

³²⁰ BOA, ŞD. 573/4, 10/Ş/1302.(H).

³²¹ BOA, A.}MKT.MHM. 186/64, 09/M/1277.(H).

³²²Suraiya Faroqhi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodscuk Limanı, Odtü Gelişme Dergisi", Özel Sayı, 1981, s. 142.

³²³ BOA, DH.MKT 2514/40, 9/R/1319, 26/ Temmuz/1901.

Kaçakçılık güzergâh ve bölgeleri, ihtiyaç duyulan malların ucuz bir şekilde teminini sağlıyordu. Kaçakçılık bölgeleri çoğunlukla coğrafi şartlara uyum sağlamıştı. Bölgede yetişmeyen, üretilmeyen veya ihtiyaç fazlası bir üretim gerçekleştiği zaman kaçakçılık vaka'ları vuku buluyordu. Kaçakçılık vaka'larını ortaya çıkaran siyasi mücadelelerde yok değildi. Bu mücadeleler silah kaçakçılığını tetikliyordu. Ermeni, Rum ve Arap yarımadasındaki isyanlar silah kaçakçılığında beslenerek güçlenmiştir.³²⁴

XVIII. yüzyılda Selanik Limanı, Ege Denizi adalarından ve Ege kıyılarından kaçak buğday yükleyen Fransızlar etkiliydi. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Selanik'e uğrayan gemilerin dörtte üçü Fransızlardan oluşmaktaydı.³²⁵ Bruce McGowan eserinde bir İngiliz gezginin Çanakkale Boğazında kaçakçılık vaka'sına şahitliğinden söz etmiştir;

“Deniz kenarına oturduğumuzda, önümüzde yanan büyük bir ateş gördük. Bize ateşin gizlice hububat yüklenecek bir gemi için işaret olduğu söylendi zira bunun ihracı yasak ve cezası ağırdı. Bu kaçakçılık işinde yer alan Çımalı Ağası yanında iki Türk ile kim olduğumuzu soruşturmak için uzun kuyruklu atlarını hoplatarak silahlı bir vaziyette gece yarısı kıyıya indi.”³²⁶

Ege adaları kaçakçılık faaliyetlerinde Karadeniz'e ve Marmara'ya çıkan geçiş güzergâhında ve ayrıca güvenli bir konumda bulunması dolayısıyla kaçakçıların en uğrak yeri olmuştur. Sombeki ve Kalımnos adalarında yılda ortalama 415.000 kilo

³²⁴ BOA, HR.TH.. 322/48, Tarihsiz. Trabzon Vilayetinden Rusya'ya ve oradan Memalik-i Şahane'ye vapur ile silah ve muzır Ermenileri nakleden Viçeli Yomraloğlu Ahmed Reis ile Baltaoğlu Hasan adlı şahıslar ve icra ettikleri kaçakçılık faaliyeti hakkındaki takibat ve tahkikata dair Trabzon Vilayeti ile Batum Şehbenderliği'nden gelen tahrirat; BOA, DH.EUM.EMN. 112/47, 2/Ra/1332.(H).Haleb, Beyrut ve İskenderun güzergâhında silah kaçakçılığı yapan dört kişinin öldüğü, fakat kaçakçılığa zemin hazırladıklarından gerekli tedbirlerin alınması. BOA, DH.MKT.2579/109, 15/L/1319.(H).Pire, Şire üzerinden Girid'e oradan da muhacirler aracılığı ile sahil bölgelerine teneke kaplı tahta kutuların gizli bölmelerinde yağ ve bal tenekelerinde silah kaçakçılığı yapıldığının anlaşılması üzerine gümrüklerde buna göre arama yapılması.

³²⁵ Bruce Mc Gowan “Âyanlar Çağı 1699-1812”, Ayşe Berktaş(çev.), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Halil İnalçık ve Donald Quataert (der.), II, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 860.

³²⁶Mc Gowan “Âyanlar Çağı 1699-1812”, s.860.

yaprak tütün kaçırılmıştır ve bunlar adalarda işlendikten sonra balyalar halinde Fransız uyruklu, Fransua adında birine satılmıştır.³²⁷

Trabzon Vilayetinde yapılan kaçakçılık ise, 1901 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde de değinildiği gibi “*Vilayetin başlıca hasılat-ı arzivesinden olan tütün mahsulününün kısım-ı azamı kaçakçılık suretiyle Erzurum ve sair vilâyat-ı mütecavirede sarf ve istihlak olunmakta ...*”³²⁸, Karadeniz'in doğu bölgelerinde kaçakçılık sahil köylerinde meydana gelmekteydi. Bölgede özellikle Sera, Hacıbeşir Deresi ile Ağrı Köyü'nde yaşayan Karabinoğulları ve Sincan Mesohori halkı kaçakçılıkla ün yapmışlardı. Sahil boyunca Keşap, Akköy ve Giresun'da kaçakçılar tarafından bölge halkına zorla tütün satılmaktaydı.³²⁹ Kaçakçılık, Trabzon'un batısında yer alan Espiye-Görece-Tirebolu-Vakfikebir ve Akçaabat gibi iskeleleri hedef almaktaydı. Bunun nedeni güvenlik zafiyetinin olması ve dağ yollarına yakınlığı idi.³³⁰ Bu duruma bir örnek verecek olursak; Gümrük resimlerini ödememek için uğranılması gereken iskelelere uğramayıp taşlık, kayalık olan mahallerden Kumcağaz ve Terme iskelelerine gelip buralardan vergilerini ödemeksizin Kırım ve Rumeli taraflarına kaçak emtia sevk ediliyordu.³³¹

Vilayette karadan yapılan kaçakçılık yolları farklılık arz ediyordu. Bunlardan birinci yol, Rize-Keskin-İspir yoluyla Erzurum Vilayeti oradan da Doğu Vilayetleri ve İran'a ulaşan yol idi.³³² İkinci yol, Trabzon'dan Malatya ve Halep'e uzanan kaçakçılık yolu idi. Bu yol üzerinde kaçakçıların konaklama yerleri ve güzergâhları vardı. Bu yerler Maçka, Bayburt, Erzurum ve Erzincan'dı.³³³ Bu yol üzerinde yapılan kaçakçılık bir belgede, Laz kaçakçıların Arabkir (Malatya), Eğin (Erzincan) ve Çemişgezek (Tunceli) kazalarına silah ithalinin engellenmesi için Nizamiye Taburundan asker sevk edilmesi istenmiştir.³³⁴ Bir diğer arşiv belgesinde bu yol

³²⁷Mehmet Akpınar, *Reji İdaresi (1908-1925)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998, s.78, BOA, DH.İD, 95/43, 17/Ra/1330.(H).

³²⁸TSV, 1901. s.199

³²⁹ Akpınar, *Reji İdaresi (1908-1925)*, s. 75-76.

³³⁰Aygün, “Trabzon Gümrüğü”, ss. 311-325.

³³¹ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, Trabzon Tarihi Sempozyumu, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, s. 337.

³³²Dıđırođlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, s.120.

³³³Mehmet Akpınar, “Reji İdaresi (1908-1925)” s. 75'den naklen, İsmail Kara, Hüseyin Kazım Kadri, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım, İletişim Yayınları, Trabzon 1991, s.53.

³³⁴ BOA, DH.MKT. 1779/41, 25/Ra/1308.(H).

güzergâhından bahsedilerek, Trabzon taraflarından Erzurum, Bayburt ve Erzincan cihetlerine hareket etmiş olan tütün kaçakçılarının tutuklanması istenmektedir.³³⁵ Kaçakçılık güzergâhında üçüncü yol, Gümüşhane'den başlayıp Bayburt'tan geçerek Erzurum ve Sivas taraflarına intikal eden yoldu.³³⁶Dördüncü yol, Trabzon Vilayeti'nden Adana Vilayeti'ne yapılan kaçakçılık güzergâhı idi. Laz Kaçakçılar ilk olarak Trabzon'da belli bir mahalde toplanıyorlar ve oradan Bayburt Sancağına bağlı Şiran kazasına, oradan da Erzincan Sancağının Refahiye kazasının Tekeli nahiyesi köyleri yoluyla, Sivas sancağında bulunan Koçgiri ve Tonus kazalarını geçerek Aziziye kazasına bağlı Sarioğlan nahiyesinden Sarmısaklı köyüne geliyorlardı. Sarmısaklı köyünden Kayseri'ye bağlı olan Tomarza ve Everek köyleri yoluyla Niğde'nin Yahyalı nahiyesine vardıldıktan sonra Sulucaova ve Bayemdere (Bademdere) köylerine gelerek Niğde sancak merkezine yaklaşmaktaydılar.³³⁷ Beşinci yol, Trabzon ve Sürmene'den başlayarak Kiğı(Bingöl) cihetlerine giden güzergâh idi.³³⁸ Yol güzergâhlarını çeşitlendirmek ve sayılarını arttırmak mümkündür lakin Trabzon Vilayeti dâhilinde kara yoluyla yapılan kaçaklıklar, arşiv belgelerinden edindiğimiz verilere göre, ekseriyetle yukarıda değindiğimiz güzergâhların kullanıldığını vurgulamaktadır.

Trabzon Vilayetinde tütün kaçakçılığında öne çıkan kaza yerleşkesi Akçaabat idi. Bu kazanın kaçakçılıkta nam salmış köyleri ise; Bodemiya, Fakalanca, İlana, Kaloniya, Fiz ve Horavi'dir.³³⁹ Tütün kaçakçılığının daha sık yaşandığı Akçaabat Kazasının Trabzon ile olan bağlantısı denizyoluyla sağlanıyordu. Coğrafi yapısının engebeli ve dik yamaçlardan oluşması ve doğal bir limana sahip olması kaçakçılığı kolaylaştıran etkenler olmuştur. Tanzimat ile birlikte kazaları vilayete bağlama fikri

³³⁵ BOA, BEO, 2178/163300, 4/B/1321.(H).

³³⁶ BOA, DH.MKT. 2753/68, 8/S/1327(H); BOA, BEO, 733/54959, 10/Ş/1313.(H); BOA, DH.TMIK.M. 4/15, 28/Za/1313.(H).

³³⁷ Serdar Ösen, "Osmanlı Devleti'nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği", *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, S.38, 2015, s.55;BOA,DH. MKT. 1567/78, 29/Teşrin-i Evvel/1304. ; BOA, DH.MKT., 1560/99, 28/S/1306.(H).Trabzon'dan çıkıp Kayseri, Niğde ve Adana civarlarına kadar giden tütün kaçakçılarının yakalanması için o havaliye ilave asker gönderilmesi gerektiği.; BOA, DH.MKT. 1570/96, 29/Ra/1306.(H). Sivas, Ankara ve Niğde'de tütün kaçakçılarıyla çıkan çatışmada bazı kaçakçıların hayvan ve tütünlüleriyle beraber yakalandığı, firar edenlerin yakalanmasına çalışıldığı.

³³⁸ BOA, DH.TMIK.M. 132/46, 20/N/1324.(H).Laz tütün kaçakçılarının Trabzon ve Sürmene'den bargirlere yükledikleri tütünlüleri Kiğı cihetlerine kadar götürerek yol güzergâhındaki köylerde cebren satış yaptıkları yönünde şikayetler vuku bulduğu, bu tür şirret ve tecavüzlerin önüne geçilmesi için tedbir alınması gerektiği.

³³⁹ Filiz Dıgıroğlu, *Reji'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki Uygulamaları (1884-1914)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü", İstanbul 2004, s.130.

Akçaabat Kazası içinde düşünölmüştür.³⁴⁰ Bu açıdan deniz yolunun yanı-sıra karayolu açılarak kazanın hem ticari potansiyelini iyileştirmek hem de merkeze yakınlığını sağlayarak güvenliği arttırmak istenmiştir. Akçaabat'ta yapılması planlanan bu çalışma ile kaçakçılıkta engelleme çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde kaçakçılar, güzergâh olarak nehir ve çay gibi doğal yapılardan da yararlanıyorlardı. Üzerinde tarih tespit edilemeyen bir arşiv belgesinde, Yunan tebaalı kaçakçılardan Yorgo ile Osmanlı tebaasından Apostol Yorgi Narda Çayı'ndan kaçak şekerle geçişleri esnasında askerlere rastlamaları sonucu firar etmeleri üzerine birinin ölü diğer ikisinin sağ olarak ele geçirildiği, kaçakçılığın engellenmesi için Atina Sefareti'ne tebligat yapıldığı ifade edilmekteydi.³⁴¹ Bir başka arşiv belgesinde ise, Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletilmesi suretiyle kaçakçılığın men edilmesini konu almaktaydı.³⁴² Diğer bir belgede ise, Basra Vilayeti sahil ve nehirlerinin korunması maksadıyla iki istimbot alınması için izin isteğini içeriyordu.³⁴³ Trabzon Vilayetinde dağlar, yamaçlar, dik ve sarp olduğu ve yağışların düzensizlik arz etmesi dolayısıyla nehirlerin akış hızları fazladır. Bu sebeple olsa gerek, bu bölgede nehir vasıtasıyla kaçakçılık yapılmasına arşiv belgelerinde rastlayamadık. Bu durum Yeşilirmak, Kızılırmak, Melen ve Harşit gibi mavnalar ve kayıklarla ulaşımın sağlanabildiği nehir güzergâhlarında kaçakçılığın yapılmadığı anlamına gelmez. Muhtemeldir ki nehir seyahatleri üzerinde Osmanlı Devleti ve Reji İdaresinin bir güvenlik takibatı gerçekleştirememesi ve yapılanmaması bu güzergâhlar da kaçakçıların ele geçirilişini imkânsız hale getirmiş olmalıdır. Nehir güzergâhlarında yasal takibat olmadığı için ele geçirilen kaçakçı da olmadığından arşiv belgelerinde bu vakaya rastlamak güçleşmiştir. Yine de ulaşım da faal olarak kullanılan akarsu güzergâhları kaçakçılar için denetimsiz bölgeler olması nedeniyle cazip bir kaçakçılık yolu olarak değerlendirilmiş olmalıdır.³⁴⁴

Deniz yoluyla yapılan kaçakçılık, çoğunlukla yabancı kumpanya ve gemi şirketleri vasıtasıyla Osmanlı sahillerine getiriliyordu. Güzergâh ve bölgeler çeşitlilik

³⁴⁰ Hikmet Öksüz, 20. *Yüzyıl Başlarında Trabzon Toplumsal Tarih Yazıları*, Serander Yayıncılık, Trabzon 2014, s.191.

³⁴¹ BOA, HR.TH.. 255/16, Tarihsiz.

³⁴² BOA, DH.MKT2737/37, 20/M/1327.(H).

³⁴³ BOA, DH.MUİ. 73/7, 21/R/1328.(H).

³⁴⁴M. Yavuz Erler, "River Network", *Samsun, Port Cities and Port Town, Black-Sea Research (TALES)*, *European, Union Project*, <https://cities.blacksea.gr/en/samsun/4-2-3/> (06.03.2019), s.1-2.

göstermekteydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin hudutları karalar ile sınırlı değildi. Akdeniz, Karadeniz, Ege gibi önemli denizler ile pek çok körfeze komşu idi. Bu durum kaçakçıların denizyoluyla kaçakçılık yapmasını kolaylaştırıyordu. Avusturya Lloyd Kumpanyasının Caterro, Oboti ve Medua arasında silah kaçıkçılığı yapıyordu. Ayrıca İtaya'dan Tiryste ve Fiyume yoluyla Osmanlı vilayetlerine silah sokuluyordu.³⁴⁵ Aynı vapur işletmesi Beyrut Limanında yüklü miktarda kaçak barut ile yakalanmıştır.³⁴⁶ Fransız Messagerie Vapurlarının, İpek kozası alma bahanesiyle Hayfa ve Süveydiye limanlarından buğday, arpa ve nohut alan kaçakçılık faaliyetlerinin men edilmesi için Beyrut ve Haleb Vilayetlerine telgraf çekilmiştir.³⁴⁷ Bu kumpanya ve gemi şirketleri Trabzon Vilayeti karasularında ve Karadeniz'in belirli limanlarında seyr-ü seferde yapmışlardır. Avusturya Lloyd kumpanyası her Cuma günleri İstanbul'dan hareket ile İnebolu, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Tirebolu iskelelerine uğrayarak pazartesi günü Trabzon'a gelip Perşembe günü Trabzon'dan hareketle tekrar aynı iskelelere uğrayarak İstanbul'a dönmekteydi.³⁴⁸ Fransız Messagerie Kumpanyası ise, her pazartesi günleri İstanbul'dan hareketle İnebolu, Samsun, Ordu, Giresun iskelelerine uğrayarak Perşembe günü Trabzon'a gelip her cumartesi günleri hareketle tekrar aynı iskelelere uğrayarak İstanbul'a dönmekteydi.³⁴⁹ Rusya kumpanya vapurları ise her cumartesi günü İstanbul'dan hareketle İnebolu, Samsun, Ordu, Giresun iskelelerine uğrayarak Salı günü Trabzon'a gelerek ertesi günü Batum'a gider ve her Pazar günleri Batum'dan hareketle tekrar aynı iskelelere uğrayarak İstanbul'a dönmekteydi.³⁵⁰ Bu kumpanyaların Osmanlının diğer bölgelerinde yapmış olduğu kaçakçılık faaliyetlerini Karadeniz'de de yapması ihtimal dışı değildir. Nitekim bir belgede "*Silah kaçakçılarının Trabzon ve mülhakâtı iskelelerine Yunan ve sâir kumanya vapurları ile silah, edevât-ı nâriye ve mevât-ı memnû'a sevk ettikleri, ayrıca Trabzon'da silah kaçakçılığı kumpanyası teşekkül ettiği*" ifade edilmektedir.³⁵¹

³⁴⁵ BOA, HR.SYS., 141/32, 10/Ağustos/1912.

³⁴⁶ BOA, DH.MKT. 336/31, 26/B/1312.(H).

³⁴⁷ BOA, DH.ŞFR., 46/79, 06/Z/1332.(H)

³⁴⁸ TSV, 1869, s. 81.

³⁴⁹ TSV, 1869, s. 81.

³⁵⁰ TSV, 1869, s. 81.

³⁵¹ BOA, DH. MUİ. 7/38, 15/L/1327.(H)

Osmanlı Devleti'nin sınırlarında hem karadan hem de denizden olmak üzere kaçakçılık faaliyetleri vuku bulmuştur. Bu durum inceleme alanımız olan Trabzon Vilayetinde de tespit edilmiştir. Vilayetin mühim üretimi olan tütün metası bilhassa kaçakçılığı yaşanan başlıca emtiası olagelmiştir. Bu durum Vilayetin tütün kaçakçılığı ile anılmasına neden olmuştur. Tütün haricinde silah, barut ve çeşitleri, tuz, keten ve kenevir gibi, ürünlerinde kaçakçılığına dair veriler elde etmek mümkündür. Vilayette kaçakçılığın çoğunluğu Lazlar, Gürcüler ve Çerkezler tarafından gerçekleştirilmekteydi.³⁵² Kaçakçılar devletin asayişini sağlamada zorlandığı mahal ve güzergâhlarda eylemlerini gerçekleştiriyorlardı. Denizlerde ise çoğunlukla Avrupa menşeli kumpanyalar ve Müslüman kayıkçılar kaçakçılıkla meşguldüler.

2. 3. Kaçakçılıkla Bağlantılı Suçlar

Kaçakçılık olgusu, kanun ve nizamlara aykırı hareket ederek devletleri sosyal ve ekonomik buhranlara sürükleyen yasadışı faaliyetlerdir. Kaçakçılık suçunun işlenmesi birtakım suçları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde kaçakçılık fiili salt kaçak faaliyetlerle kalmamış umumiyetle başka bağlantılı suçlarla birlikte anılmıştır. Elde ettiğimiz belgelerde kaçakçılar, kaçakçı olarak ifade edildiği gibi eşkıya³⁵³, şaki gibi sıfatlarla da ifade edilmiştir. Ne var ki, belgelerin dikkatli analizinde eşkıya ve kaçakçı tabirleri aynı anlama gelecek şekilde kullanılmış olmalarına rağmen verilen cezaların birbirinden bir hayli farklı olduğu tespit edilmiştir. Devlet otoritesine ya da yerel yöneticilere karşı ayaklanan eşkıyalara³⁵⁴, ölüm fermanı verilirken bu tür fermanların kaçakçılara karşıda verildiğine dair belgelerde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu nedenle kaçakçılara da

³⁵² Osmanlı arşiv belgelerinde Trabzon Vilayeti'nde kaçakçılık yapan şahıslar genellikle "Laz kaçakçılar, Gürcü kaçakçılar ve Çerkez kaçakçılar" diye tabir edilmektedir.

³⁵³ Osmanlı kaynaklarında ayrıca Celali, eşirra, harami, haramzade, türedi, haydut (hayduk), uğru kelimeleri de eşkıya karşılığı olarak kullanılmıştır. Mücteba İlgürel, "Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul 1995, s.467.

³⁵⁴ M. Yavuz Erler, "Trabzon Vilayeti'nde Kanun Kaçakları(1856-1869)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19/30, 1997, s. 83.

yüklenen eşkıya sıfatı ile devlet otoritesine karşı çıkan eşkıya güruhunu³⁵⁵ ayrı tutarak çalışmamızı yürütmeye çalışacağız. Kaçakçılıkla bağlantılı suçlar ile eşkıyaların işlemiş oldukları suçlar, ortak bir özelliğe sahip olmakla birlikte bu iki zümreyi birbirinden ayıran devlet otoritesine karşı aldıkları tavır olmuştur. Örneğin; Üç yüz kadar Bulgar eşkiasının Pirlepe'nin bir nahiyesinde toplanıp Hükümet Konağı'nı basarak kışlayı havaya uçuracaklarına dair bir ihbarname eşkıyaların otorite karşıtı olduklarını anlamamıza yardımcı olur.³⁵⁶ Bir başka belge de ise; Hopa kazasında eşkıyalık yaparak halka zulmeden ve hükümet konağını basan Memiş Ağa'nın durumudur.³⁵⁷ Aydında da benzer bir olay vuku bulmuştur. Musaoğlu çetesi Aydın Hükümet konağını basmıştır.³⁵⁸ Kaçakçılarında, hükümet konağı basma gibi eşkıyaların sıkça başvurup kullandığı bir metodu vardır. Bu metodun kullanılma gayesi ise eşkıyaların hedefinden tamamen farklıdır. Örneğin; Bir belgede, Kastamonu Vilayetine bağlı Cide kazasında Hacı Ahmet karyesi ahalisinden Molla Ahmed Mustafa'yı katledip yakalanan kaçakçı Lazlardan Rizeli Rasim bin Arif ile Vardaloğlu Hüseyin'i kurtarmak ve mal sandığını yağma etmek isteyen Laz Muhsin Reis ve Kara Yahya adlı eşkıyaların on adamıyla beraber Cide Hükümet Konağı'nı basarak iki zabtiyeyi yaraladıkları ve yapılan müdafaa üzerine firar ettikleri ifade edilmektedir.³⁵⁹ Bu belgede şahısların eşkıya olarak nitelenmesine rağmen burada bir otorite ve iktidara karşı bir isyan niteliğinden söz etmek doğru değildir. Kaçakçıların arkadaşlarını kurtarmak ve ekonomik gelir elde etmek amacıyla bu suçu işledikleri aşikârdır. Bu nedenle kaçakçıların amacı ile eşkıyaların amaçları birbirinden farklı niteliklere sahiptir.

Belgelerde kaçakçılara da eşkıya yakıştırılması yapılması muhtemelen kaçakçılarında eylemleri sırasında asayiş bozucu, sekteye uğraticı ve halkın güvenliğini tehdit edici argümanlar barındırmasından kaynaklanmaktaydı. Kaçakçılık içinde birden fazla suçu barındıran karma bir eylemdir. Bir örnek verecek olursak; Çeşitli suçlara bulaşmış Şükrü isimli bir şahsın arşiv belgelerinde *eşkıyalık*,

³⁵⁵ Selim Özcan, "XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri", *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Osman Köse (der.), İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s. 114

³⁵⁶ BOA, A.}MTZ. 91/33, 06/M/1321.(H).

³⁵⁷ BOA, A.}MKT.UM., 272/92, 11/B/1273.(H).

³⁵⁸ BOA, Y..PRK.ASK.,228/88, 28/S/1323.(H).

³⁵⁹ BOA, DH.ŞRF., 150/4, 23/Mayıs/1307.

kaçakçılık veher türlü kanunsuzluğu meslek edindiği açıkça yazmaktadır. Öyle ki bölge halkı Şükrü tarafından o kadar zulme uğramıştır ki hükümet yetkilileri onu yakalamak için ona yardım edebilecek tüm bağlantıları kesmenin zorunlu olduğuna karar vermiş ve Şükrü'nün ailesi ve yakın akrabalarını uzak bölgelere sürmeyi dahi teklif etmişlerdir.³⁶⁰ Nihayetinde kaçakçılık yaparken yakalanan ve daha önce de kürek cezası verilen Rizeli Sandıkçioğlu Şükrü cezasını çekeceği bölgeye giderken firar etmiş ve Trabzon ve Rize taraflarına giderek kaçakçılık ve eşkıyalık yapmaya devam etmişti. Ancak tekrar Lazistan Mutasarrıfı Muhyiddin Bey tarafından yakalanmış ve böylesine büyük bir kaçakçıyı yakalamak da Muhyiddin Bey'in rütbesinin miralaylığa yükselmesine sebep olmuştu.³⁶¹

Çeşitli suçlardan hüküm giyen veya yaşadığı ekonomik ve sosyal düzen içinde çeşitli nedenlerle suçlanan kimseler kaçakçılara katılıyor ve yaşam alanlarından daha ücra olan yerlerde yaşıyorlardı. Bu bahsi geçen insanlar zaten suçlu olarak görüldükleri için hayatlarını normal bir şekilde sürdürmeleri olağan dışıydı. Bu nedenle geçimlerini insanların maddi varlıklarını gasp ederek sürdürüyorlardı. Bu şahıslardan birisi olan tütün kaçakçısı Yazıcıoğlu Mustafa Trabzon'a doğru giderken yolu üzerindeki bazı köylüleri gasp ederek ilerlemişti.³⁶² Cebir ve şiddet icrası ile Çerkes Ömer'in para ve eşyasını gasp ettikleri sabit olan Kaçakçı Turan ve Bahri'nin cezalandırılmaları istenmiştir.³⁶³ Bir belgede ise ilginç bir durum yaşanmıştır. Tütün kaçakçılarında sekiz Lazın on iki yük tütünle Düzce'ye gelirken eşkıyadan Çerkeşli Eğri Ahmed ve refiki Kürt Hüseyin Çavuş çıkarak tütünleri gasp ettikleri ve Daday'a takip için gönderilen müfreze efradından altı kişinin bir takım ahaliyi soymalarından dolayı haklarında tahkikat yapılması istenmiştir.³⁶⁴ Kaçakçıların, kaçak eşyaları eşkıyalar tarafından soyulması sonucunda kaçakçılar devletten yardım istemişlerdir. Kaçakçılar tarafından gerçekleştirilen gasp vakaları sadece karada yaşanmıyordu. Bu durum denizlerde de yapılarak içerisinde

³⁶⁰ BOA, DH,ŞFR, 337/57, 13/Kanun-ı Evvel/1310. Bir katli davası dolayısıyla kürek cezasına çarptırılarak menfasına giderken kaçmayı başaran ve daha sonra Kastamonu civarına oradan Rize'ye dönerek eşkıyalık, kaçakçılık ve her türlü kanunsuzluğu meslek edinen Rizeli Sandıkçioğlu Şükrü'den ahalinin büyük zulme düşar olduğu ve mezkur şakinin yakalanması için bağlantılarını kesmek amacıyla ailesi ve yakın akrabalarının uzak mahallere sürülmesinin teklif olunduğu.

³⁶¹ BOA, DH,MKT,M., 189/47, 28/L/1322.(H).

³⁶² BOA, DH.MUİ, 1/39, 29/Ş/1328.(H). Tütün kaçakçısı Yazıcıoğlu Mustafa'nın Pasinler kazasının Porsuk köyünden Yusuf b. Eyüb'ün emvalini gasbederek Trabzon'a savuştuğu.

³⁶³ BOA, BEO, 4318/323827, 08/Z/1332.(H).

³⁶⁴ BOA, DH,ŞFR. 595/149,17/Teşrin-i Sani/1334.

bir nevi korsanlık faaliyetleri barındırıyordu. Kefken Adasını üst yapan Laz kaçakçıların takalarıyla deniz üzerinde rast geldikleri gemi, motor vs. taarruz ederek eşya ve erzak gasp etikleri bu gibi tecavüzlerin önlenmesi için jandarmaya motor tahsisi istenmiştir.³⁶⁵

Kaçakçılık ile bağlantılı suçlardan en belirginini ve can kaybına sebebiyet vereni şüphesiz katl ve yaralama olaylarıdır. Katl olaylarında çoğu zaman kaçakçılar; asker kaçakları³⁶⁶, hapishane firarileri³⁶⁷ ile birlikte hareket etmişlerdir. Asker kaçakları ve hapishane firarileri toplumdan soyutlandıkları ve yakalama kararları oldukları için kaçakçı kafilelerine katılmayı uygun bulmuşlardır. Kaçakçılık ile bağlantılı katl olayları gasp esnasında kendisini engellemeye çalışan şahısların öldürülmesi olduğu gibi kendisini yakalamaya çalışan kolluk kuvvetleri ile çatışmak suretiyle ölümlerine sebebiyet vermek de oluyordu.³⁶⁸ Kaçakçılar çoğu bölgede katl olaylarına karışmışlardır. Bir belgede; Katl ve kaçakçılık suçlarından aranmakta olup Sohum'dan yelkenli gemi ile yola çıkan Küpelioğulları Hüseyin ve Mehmed'in Samsun'da yakalandığı, biraderleri Hasanın firar ettiği onu yakalama çalışmalarının devam ettiğini söylemektedir.³⁶⁹ Farklı bir belgede, Kavala'da dinamit kaçakçılığından dolayı yakalanan kaçakçılardan dördünün cinayete ithamına üçünün de serbest bırakılmasına karar verildiğini görmekteyiz.³⁷⁰ Diğer bir belgede ise, hükümetin katl olaylarına karışan kaçakçılara bakış açısını yansıtmaktadır. Tütün kaçakçılığı ile uğraşan ve cinayetten aranan Kırşehirli Kör Mustafa'nın suçsuz olduğunu ifade etmek için tekrardan dinlenmek istemesi üzerine bu gibi canilerin bu isteklerinin kabulünün canilerle hükümet arasında emniyet teşkil ederek cinayete devama sebep olacağından Kör Mustafa'nın yakalanması istenmiştir.³⁷¹ Devlet memurlarının da kaçakçılık ve katl olaylarına karıştıkları görülmektedir. Trablusşam

³⁶⁵ BOA, DH.EUM. AYŞ. 61/51, 17/L/1340.(H).

³⁶⁶ Asker kaçaklarının katl olaylarına karıştığı gibi efrad-ı askeriye'nin de katl olaylarına karıştığını görmekteyiz. BOA, Y.MTV. 312/157, 21/C/1326.(H).

³⁶⁷ BOA, DH,ŞFR, 337/57 13/Kanun-ı Evvel/1310.

³⁶⁸ BOA, DH.TMIK.M.. 241/55, 9/Ra/1325.(H). Tütün kaçakçıları tarafından vurulan Trabzon Reji Nezareti Kolcubaşısı Ahmed Ağa'nın katillerinin yakalanarak mahkeme huzuruna çıkarıldığı; Tütün kaçakçıları tarafından yaralanan Reji kolcularından Kireki ve Konstantin vefat etmiştir. Mezkur Reji kolcularının failleri ise firar etmiştir. Gökhan, Selcik, *Trabzon Gazetesi'ne Göre Trabzon Vilayeti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Trabzon 2002, s. 31. Trabzon Gazetesi, 12 Ca 1324, no: 1724.

³⁶⁹ BOA, DH.TMIK.M.. 179/26, 28/Ca/1322.(H).

³⁷⁰ BOA, DH. MKT. 455/30, 08/Z/1319.(H).

³⁷¹ BOA, DH.MKT. 2200/35, 29/Za/1316.(H).

Polis Komiseri Hasan İnce'nin yaptığı kanunsuzluklar, zulüm, katil, kaçakçılık gibi pek çok suçu işlediği, kardeşi Safita Kaymakam Mustafa'nın da yardım ettiği şikâyetler üzerine kanuni takibat icrası ile cezalandırılmaları istenmiştir.³⁷²

Kaçakçıların işlemiş oldukları suçlardan bir tanesi de sirkat³⁷³ (hırsızlık) ve posta soygunlarıdır. Trabzon, Konya ve Ankara vilayetleri dâhilinde tütün kaçakçıları ve hırsız zümresinden bir takım şahısların toplu ve silahlı olarak halkı taciz edecek hareketlerde bulunulduğundan bu şahısları uzaklaştıracak tedbirlerin alınması için adı geçen vilayetlerin tedbir alması gerektiği ifade edilmiştir.³⁷⁴ Kaçakçılar güvenliğin olmadığı yerlerde faaliyetlerini sürdürmeye ve bu durumu takip etmeye özen göstermişlerdir. Bir belgede bu durum açıkça ifade edilmektedir. Sinop ve vilayet sahillerinin genişliği sebebiyle askeri birliklerin güvenliği sağlayamadığı, tütün kaçakçılarının aynı zamanda hayvan hırsızlığı da yaptıkları, Çankırı'nın Ovacık karyesinden Türkmen oğlu Mehmed'in on iki yaşındaki kızını kaçırdıkları ve vilayet sahillerinden on yedi mevkide hiçbir jandarma, polis ve hükümet memuru bulunmadığı ifade edilmektedir.³⁷⁵ Diğer bir belgede ise, Karabük'te yaşanan posta soygunundan bahis etmektedir.³⁷⁶ Soyguna katılanların bir kısmının yakalandığı ve paranın Malkara Kazası müdürüne teslim edildiği ve diğer kaçakçı ve hırsızların yakalanması için tedbirlerin alınmasına devam edilmiştir. Asker kaçakları da kaçakçılık ve hırsızlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Belgede; Finike-Elmalı-Korkuteli taraflarında hırsızlık ve kaçakçılık ile icra-yı şekavet eden asker firarîlerinden Kadimadoğullarından Kamalı Durmuş'un ele geçirildiği ifade edilmiştir.³⁷⁷

Kaçakçılar geçtikleri mahallerde asayiş bozucu faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum ahalinin şikâyetlerine neden olarak belgelere yansımıştır. Bursa'dan aldıkları tütünleri İzmit, Ankara ve Konya'da satan, kabile halinde ve silahlı olarak dolaşan darp, gasp, cerh ve katliam yapan, aynı zamanda hazineyi de zarara uğratan tütün kaçakçılarının faaliyetlerinin önlenmesi için İzmit Mutasarrıflığı,

³⁷² BOA, DH.MKT. 2522/129, 29/R/1319.(H).

³⁷³Hırsızlık ve kaçakçılık suçlarından aranan Cafer'in yakalandığına dair Serfiçe Mutasarrıflığı'nın telgraf suretidir. BOA, TFR.I.MN.. 21/2075, 22/B/1321.(H).

³⁷⁴ BOA, BEO, 2725/204364, 26/L/1323(H);BOA, BEO, 2718/203825, 14/10/1323.(H).

³⁷⁵ BOA, DH.ŞFR. 376/19, 5 /Şubat/1322.

³⁷⁶ BOA, A.}MKT.UM.. 411/27, 29/Za/1276.(H).

³⁷⁷ BOA, DH.EUM.AYŞ. 18/59, 16/Za/1337.(H).

Hüdavendigâr ve Konya Valiliklerince tedbir alınması gerektiği belgede ifade edilmektedir.³⁷⁸ Benzer bir durum da Sırbistan hududunda yaşanmıştır. Sırpîlularla münasebette bulunarak kaçakçılık yapan Arnavutların mahalli asayîşi ihlalleri hakkında Selanik ve Kosova Kumandanlığına resmi yazı yazılmıştır.³⁷⁹ Ayvalık beldesinde de kaçakçılık, gasb, yaralama, öldürme gibi suçlarla sabıkalı yirmi yedi kişinin bu beldenen sürülerek, asayîş ve istikrarın sağlandığı görülmüştür.³⁸⁰ Canik Sancağının Bafra Kazasında da kaçakçılıkların asayîşi ihlallerine dair kanıtlar mevcuttur. Bafra civarında aveneleriyle beraber haydutluk, soygunculuk yaparak halkı rahatsız eden ve tütün kaçakçılığı da yapan Tütüncüoğlu Yani'nin, Reji kolcularınca imha edilmesi Maliye Nezaretince istenmiştir.³⁸¹ Kaçakçıların hane basarak, ırza tecavüz ederek asayîşi ihlal ettiği durumlarda mevcuttur.³⁸² Kaçakçıların insanları dağa kaldırıp kaçırdıkları fidye istedikleri durumlarda vardır. Trabzon'un tanınmış ailelerinden Nemlizade Zihni Bey, Rum kaçakçılar tarafından dağa kaldırılmıştır. Emniyet mensuplarının çalışmaları neticesinde Zihni Bey kurtarılmış ve Rum kaçakçılar yakalanmıştır.³⁸³

Kaçakçıların faaliyetleri arasında, adi suçlu, asker kaçakları, siyasi suçlarla beraber XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında memlekette ayrılıkçı faaliyetlere bulaşarak cinayet işleyen ve göç etmek gayesiyle yurt dışına çıkmak isteyenleri yasadışı yollar ile memleketten kaçırmalarıdır. Kaçakçıların pasaportsuz yurt dışına adam kaçırmaları hadiseleri belgelere konu olmuştur. Giresun İskelesi'ndeki Kol Kayıkçılığı lağvedildiğinden bundan istifadeyle kayıkçıların vapurlara kaçak eşya ve adam kaçırma hadiselerinin artacağından şüphe edilmiş ve tahkikat yapılması istenmiştir.³⁸⁴ Erzurum Vilayeti ise, pasaportsuz adam kaçırmak ve kaçakçılık etmek gibi işler yapan şahıslar hakkında gereken cezaların

³⁷⁸BOA, DH.MKT. 2396/92, 19/B/1317.(H).

³⁷⁹BOA, MV. 63/37, 9/B/1308.(H).

³⁸⁰BOA, DH.MKT. 1563/31, 6 /Ra/1306.(H).

³⁸¹BOA, DH.MKT. 2058/99, 17/Ş/1310.(H).

³⁸²BOA, DH.MKT. 2239/48, 19/R/1317.(H). Çavuşoğlu ailesini basmalarından dolayısıyla verilen mahkumiyetlerini tamamlayan Laz Halid ve Arif Reislerin tütün kaçakçılığı yapmalarına izin verilmemesi; BOA, DH.MKT. 2638/68, 28/N/1326.(H). Abaz Reis, Hacı Mustafa, Hacı Ömer, Hasan Reis ve Tufan Reis adlı kişilerin Cide'de adam öldürdükleri, kaçakçılık yaptıkları ve ırza tecavüz ettikleri bildirildiğinden tahkikat yapıp gerekenin icrası.

³⁸³BOA, DH.MUİ. 68/51, 24/S/1328.(H).

³⁸⁴BOA, DH.TMIK.M. 211/26, 12/L/1323.(H).

verilebilmesi için hükümetten izin talep etmiştir.³⁸⁵ Yanya Vilayetinden bu vilayete mensup memurların pasaportsuz geçenlere göz yummaları sebebiyle kaçakçılık ve eşkıyalığı engellemek için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.³⁸⁶

Kaçakçıların elde ettikleri emtiaları, naklettikleri bölgelerde bulunan halka zorla satma gibi bir eylemleri mevcuttur. Bu tür fiilleri dolayısıyla pek çok şikâyete konu olmuşlardır.³⁸⁷ Laz tütün kaçakçılarının Trabzon ve Sürmene'den bargirlere yükledikleri tütünü Kiğı cihetlerine kadar götürerek yol güzergâhındaki köylerde cebren satış yaptıkları yönünde şikâyetler vuku bulduğu, bu tür şiddet ve tecavüzlerin önüne geçilmesi için tedbir alınması Dâhiliye Nezareti tarafından istenmiştir.³⁸⁸ Trabzon taraflarından gelen kaçakçıların kaçak tütün getirerek ahaliye zorla ve tehditle satmaya çalıştıkları gibi ayrıca birtakım kaçak silah satışı da yapmakta oldukları belirlenmiştir.³⁸⁹ Cebren ve zorla tütün satan kaçakçılar arasında daha önce Reji İdaresinde çalışmış iken sonradan kaçakçılık yapmaya başlayan şahısların olması ilginçtir. Kartal Reji İdaresi'nde müstahdem iken istifa edip taşra hizmetine gitmeyerek tütün kaçakçılığına başlayan bazı ÇerkeslerinPaşaköyü bayilerini Reji tütünü yerine kaçak tütün satmaya zorlamaları neticesinde bu hareketlerine engel olunması Dâhiliye Nezareti tarafından istenmiştir.³⁹⁰

Kaçakçılık ile bağlantısı bulunan bir diğer suç ise ayrılıkçı faaliyetler için çalışan ve casusluk yapan şahıslardır. Kaçakçılık ve ajanlık yaptıklarından dolayı şimendüfer hattında Bulgar amele çalıştırılmaması hususunda Ticaret ve Nafia Nezareti'ne yazı yazılmıştır.³⁹¹ Casusluk eylemi Osmanlı son dönemlerinde devleti uğraştıran önemli bir mesele haline gelmiştir. Bu nedenle devlet, ayrılıkçı faaliyetler içerisine giren etnik grupların takibatını ısrarla yapmıştır.

Sonuç olarak kaçakçılıkla ilgili suçlar çeşitlilik arz etmekteydi. Adam öldürme, yaralama ve kaçırma, haneye ve ırza tecavüz, gasp, hırsızlık ve ahaliye cebren kaçak eşya satma, casusluk, asayiş bozucu fiiller ve yurtdışına pasaportsuz

³⁸⁵ BOA, BEO, 2928/219598, 28/Ş/1324.

³⁸⁶ BOA, HR.İD. 50/109, 15/08/1900.

³⁸⁷ Niğde sancağı dahilinde kaçakçıların dolaştığı ve ahaliye zorla tütün ve sair satmaya çalıştıkları haber alındığından takibat-ı lazıme icrası. BOA, BEO, 2491/186764, 18/Za/1322.(H).

³⁸⁸ BOA, DH.TMIK.M.. 232/46, 20/N/1324.

³⁸⁹ BOA, DH.ŞFR. 391/75, 20/Kanun-ı Evvel/1323.

³⁹⁰ BOA, DH.MKT. 2168/62, 10/L/1316.

³⁹¹ BOA, DH.MKT. 709/71, 20/S/1321.(H).

insan kaçıma gibi suçları kapsamaktaydı. Güvenlik ve asayiş tehlikeye atan kaçakçıların bu faaliyetleri devlet tarafından sıkı bir takibat yapıldığını belgelerden anlamaktayız. Kaçakçılar tarafından yapılan bu cürümler belgelerde eşkıyalık olarak ifade edilmektedir. Bu ifade kaçakçılar ve eşkıyaların işlemiş oldukları suçların benzerliğinden kaynaklanmaktaydı. Suçlar ne kadar benzer olsa da kaçakçıların eşkıyalar gibi devlete isyan niteliğinde bir faaliyet içerisinde olmadıkları görülmektedir. Kaçakçılar eşkıyalar gibi top yekûn ve kitlesel bir isyan niteliğinde hareket etmemişlerdir. Kaçakçıların yaptıkları bu eylemi gerçekleştirirken o anda karşılaşılan bireysel suçlardır. Planlı bir faaliyetten bahsetmek güçtür. Kaçakçılar tarafından yapılan plan; Kaçak malın nereden nereye götürüleceği ve ya hangi mahalde soygun yapılacağını hesaplamaktan ibarettir. Bu durum kaçakçılar savunuluyormuş gibi algılanmamalıdır. Elbette kaçakçıların işlemiş oldukları cürümler suçtur ve yasadışıdır. Bahsettiğimiz konu eşkıya ve kaçakçı tabirlerinin devlet nezdinde almış oldukları tavırları ayırmaktır.

2. 4. Kaçakçılığın Ekonomik Boyutları

Osmanlı Devleti'nde kaçakçılığa dair pek çok evrak üzerinden değerlendirme yapılmış ve çalışma sahamızda ciddi anlamda bazı legal ve illegal emtianın kaçakçılığına yönelik suç şebekelerinin varlığı doğrulanmıştır. Osmanlı belgeleri tarafından bu suç çeteleri serseri, yersiz yurtsuz güruhu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca "kaçakçı" olarak tanımlanan bu suç şebekelerinin 40-50 ya da 200 kişilik gruplar halinde Karadeniz sahilleri ve iç kesimler arasında silah, barut gibi illegal emtia ile tütün ve tuz gibi ticareti legal olan ürünlere yönelik bir tür kaçakçılık faaliyetinin Osmanlı arşiv belgelerinde kayıt altına alındığı tespit edilmiştir. Kaçakçılık yüzünden Reji ya da Osmanlı maliyesinin ne oranda zarara uğradığının tespiti oldukça güçtür. Osmanlı makamlarınca ele geçirilen kaçakçılık mallarına dair net bir değerlendirmenin kaydı yapılmadığından oluşan zararın maddi boyutlarını tanımlamak zorlaşır. Bazı resmi kayıtlarda kaçakçılığı yapılan emtiaya dair maddi veriler olmasına rağmen bu verilerin sadece suçla mücadelede ele geçirilenlerle sınırlı kaldığı açığa çıkarılamayan ya da yakalanamayan kaçakçıların devleti ne oranda mali zarara uğrattığının tespiti bir hayli güçtür. Özetle gerçek anlamda illegal

bir olay olan kaçakçılığın boyutlarını resmi evraklarla net bir şekilde tanımlamak olası değildir. Yine de çalışmamızda karşılaştığımız resmi evraklarda yer alan bazı veriler dikkate alınarak yakalanan kaçakçılık vakaları üzerinden her hangi bir emtiaya dair yörede en az miktarı tayinde bazı verileri kayıt altına almak mümkün olmuştur. Bu veriler Osmanlı resmi makamlarınca kaçakçılığın ve yakalanan emtianın tanımı yapılırken belirli bir sistematik üzerine dayandırılmadan verilen miktarları içerir. Örneğin bir resmi evrakta silah kaçakçıları yakalandığında ne kadar silah ve hangi türden silah kaçakçılığının yapıldığı belirtilirken aynı konuyu ihtiva eden bir başka belgede sadece silah kaçakçılığından tutuklamanın yapıldığı ancak silah tür ve miktarlarının beyan edilmediği anlaşılır. Bu durum suçla mücadele de bulunan güvenlik güçlerinin kaçakçılığın tanımı ve kayıtlandırılması konusunda resmi bir hiyerarşi ve sistematige dayalı hareket etmedikleri her şubenin kendi usulünce olayı tanımladığı şeklinde değerlendirilmektedir. Böylesi bir arşiv ve kayıt sistematığının yetersizliği ve belirsizliği altında yakalanan kaçakçıların ve kaçakçılık mallarının sıhhatli bir yükününü belirlemek bir hayli güçleşir. Yine de Reji dairesi ve Osmanlı resmi makamlarının “tütün kaçakçılığı” konusunda daha sıhhatli veriler oluşturduğu tespit edilmiştir. Muhtemelen uluslararası bir komisyona havale edilen tütün inhisarının bir az da batılların zorlaması ile devlet makamlarınca daha sıhhatli veri tespitlerinin yapıldığı düşünülmektedir.

Tütün Kaçakçılığı ile ilgili verilerde diğer kaçakçılık türlerine oranla daha sıhhatli verilerin sunulduğu hatta bizzat devlet görevlileri tarafından oluşan kaçakçılığa dair layihaların hazırlandığı anlaşılır. Bu durum uluslararası komisyona Reji üzerinden verilen bir dizi devlet taahhüdünün bir sonucu olmuş olmalıdır. Konuya dair elde ettiğimiz bir layihada yıllara göre kaçakçılık üzerinden oluşan gelir kaybı resmi evraklarda tanımlanmıştır. Bu layihaya göre³⁹²; tütün kaçakçılığı yüzünden Canik dışında Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerine ait olan Reji dairesinin gelirindeki kayıp şu şekilde belirlenmiştir: 1902 tarihinde 103,600 Osmanlı lirası olan Trabzon Reji Dairesinin tütün geliri 1903 tarihinde 81,700 liraya, 1304 tarihinde 69.700, 1905 tarihinde 66.600, 1906 tarihinde de 56,800 liraya gerilemiştir. Özetle Osmanlı idari makamları kaçakçılığa mevzu bahis olan gelir kaybını dört yıl öncesine kadar tetkik etmiş ve rakamsal boyutları hakkında gerekli

³⁹² BOA. Y.PRK.DH., 14/35, 30/Z/1325.(H).

değerlendirmeleri resmi evraklarla kayıt altına almışlardır. Benzer bir uygulamayı kaçakçılığa mevzu bahis olan diğer ürünlerin hiç birinde rastlanılmamıştır. Yine konuya dair olarak elde ettiğimiz bir diğer resmi belgede tütün kaçakçılığının bir yıl zarfında oluşturduğu zarar ve meblağ net bir şekilde rakamsal olarak kayıt altına alınmış ve bu kaybın tütün kaçakçılığı yüzünden olduğu nitelendirmesi resmi belgelerde kayıtlandırılmıştır. Bu belgede Osmanlıca olarak konuya dair şu ibarelere ulaşılmıştır: “son senelerde tütün kaçakçılığı teksir ve tevsî ederek sene-yî hazıra varidatında 200.000 lira noksan gösterecek bir derece-i fevkaladeye vasil olmuş ve kaçakçılığın memleket dâhilinde şu suretle tesisi atiyen hükümet inhisar idaresinde düçar-ı müşkilat edeceği tabî’i bulunmakla beraber bu yüzden varidat-ı hazineye tertip eden zarar ve hasar iyice bir yekune baliğ olmuş ittihazı maliye nezaret-i celilesinin işarı üzerine ehemmiyetle tebliğ olunur efendim. 10 Mart 1328 (Dahiliye Nazırı vekili namına müsteşar)”³⁹³ Belgedeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere 200.000 liralık bir gelir kaybının sorumluluğu yakalansın ya da yakalanmasın kaçakçılık faaliyetlerine yüklenmekte ve sorunun maddi boyutu net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Yine de kaçakçılığa atfedilen bu meblağın oldukça mübalağalı olduğu Osmanlı resmi makamlarınca çiftçinin çalışmamasından kaynaklanan üretim kaybının dikkate alınmadığı anlaşılır. Doğal afet, küflenme, böceklenme v.b. sebeplerle oluşma ihtimali bulunan ürün kaybı üzerinde durulmaz. Meydana gelen gelir kaybının başlıca amili olarak doğrudan kaçakçılığın verilmiş olması bu konuda da Osmanlı resmi makamlarının ön yargıyı elden bırakmadıkları ve zaten sorunlu olan bir güruha bütün aksaklıkları yüklemek suretiyle ilgili mercileri tatmine yönelik açıklamalara müracaat ettikleri Osmanlı makamlarının kısmen kaçakçılıkla ilgili mesuliyetin Reji’ye ait olması nedeniyle doğal afet, ürün kaybı, çiftçinin ataleti gibi devleti alakadar eden konulardan ziyade bütün mesuliyeti kaçakçılara yıkması anlaşılabilir nitelikte bir uygulamadır. Aksi taktirde Devletin zaten kendine ait olmayan tütün üretiminin iyileştirmesi konusunda fazladan yatırım yaparak maliyeye yük oluşturma ihtimali bulunmaktadır.

Tütün kaçakçıları nedeniyle oluşan zararın tespiti için hazırlanan komisyonun raporlarında Trabzon dışında ki yörelerin de varlığı ülke geneline yayılan bir araştırma komisyonunun varlığına dikkat çeker. Örneğin 1906 tarihinde kaçakçılık

³⁹³ BOA. DH.HMŞ.,18/113, 10/Mart/1328.

nedeniyle Bursa yöresinde Reji İdaresinin 1905 tarihine oranla 1906 tarihinde 12.200 liralık daha fazla bir gelir kaybının varlığından bahsedilir. Toplamda ise 1906 tarihindeki gelir kaybının 145.000 lira olduğu belirtilmiştir. O halde 1905 tarihindeki zararın ise 132.800 lira olmuş olması gerekir. Hazırlanan layihada bu meblağın tütün inhisarından Reji tarafından elde edilmesi gereken toplam meblağın %65'ini oluşturduğu vurgulanmıştır.³⁹⁴ Bu durum gerek kaçakçılık gerekse sel gibi diğer afetler nedeniyle oluşan kaybın ne denli yüksek bir zarara yol açtığını doğrular. Bursa yöresinde meydana gelen sel ve su taşkınlarının ürün kaybına neden olduğu bilinmekle beraber³⁹⁵ Osmanlı makamlarının raporlarında bunların hiç birine değinmeyerek doğrudan yegâne suçlu olarak kaçakçılık faaliyetlerine gönderme yapmaları yüzeysel bir araştırma raporunun hazırlandığı ve uluslararası komisyona gelir kaybından ötürü doğrudan kaçakçıları suçlu göstermek suretiyle ilgiyi farklı alanlara çekmeye çalıştığı düşünülmektedir. Suçla mücadelede gelir kaybına uğrayan uluslararası komisyonlarında işbirliğinin sağlanması amacıyla rejinin tütün gelirlerinden oluşan kaybı doğrudan tütün kaçakçılığına indirgenmiş ve diğer amiller ört bas edilmiştir. Bunlar göz önüne alınmakla beraber yakalanan kaçak tütünlerin bir değerlendirmesini yapmak ise mümkündür.

Tütün kaçakçılığına dair bir belgede; Mülga Rüsumat memuriyeti tarafından Trabzon ve Maçka arasında yakalanan kaçak tütünlerden kesilen nakdi cezanın miktarını yazmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak ve tütüne dair cezayı nakdinin iki kat para cezası olduğunu hesaplayarak bu vakada kaçırılan tütünün ortama olarak kilo miktarına ulaşabiliriz. Belgede mülga rüsumat memuriyeti tarafından 24.980 kuruş 15 para değerinde bir nakdi ceza uygulanmıştır. Tütüne uygulanan nakdi cezanın iki kat olarak belirlendiği bir sistemde, yakalanan tütünün asıl değerinin 12.490 kuruş 7.5 para olduğu tespit edilmiştir. XIX yüzyılın son çeyreğindeki miri tütün değerlerinin ortalamasına göre³⁹⁶ mülga rüsumat memurları tarafından 1.249 kilo kaçak tütün ele geçirildiğini tespit etmekteyiz.³⁹⁷ 1902 tarihli bir diğer belgede

³⁹⁴BOA. YPRK. DH, 14/35, 30/Z/1325.(H).

³⁹⁵Mehmet Yavuz Erler, "Hüdâvendigar'da Sel Baskınının Sosyo-Ekonomik Tesîrleri (1911)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XVIII, 1998, s. 156.

³⁹⁶ 1 Kilo tütün ortalama 80 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bilgehan Şahin, *1778/24 No'lu Samsun Şer'iyye Sicilinin (1-50 Vrk Arası) Transkripsiyon Ve Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015, s.343.

³⁹⁷ BOA, İ.RSM. 4/47, 27/R/1313.(H).

Trabzon Vilayeti sınırlarında yakalanan tütün kaçakçılarında karşı yapılacak muamele ve kesilecek cezayı nakdi uygulamasından bahsetmektedir. Konuya dair belgede vilayette meydana gelen kaçakçılık hadisesinde Rüşumat Emanetinin gayretleri neticesinde ve Şura-yı Devlet makamına gönderdiği arz yazısında, ele geçirilen kaçak tütün miktarı 659 kıyye³⁹⁸ olarak ve bundan dolayı kesilen cezayı nakdi para miktarının ise, 10.544 kuruş olarak tespit etmekteyiz.³⁹⁹ Tütün kaçakçılığı ile ilgili başka bir belgede, süvari ve yaya olarak martini tüfekleriyle donatılmış 80 kadar Lazın bir araya gelerek, 100 yükden⁴⁰⁰ fazla tütün ile Trabzon'dan hareket ederek, Kayseri ve Adana'dan sonra Niğde hududuna varmak isteyen tütün kaçakçıları ile devlet güçleri arasında pek çok çatışma yaşanmıştır. Her çatışma sonrasında kaçakçılar geri geçilmek zorunda kalarak arkalarında çeşitli eşya, hayvan ve tütün denkları bırakmışlardır. Tütün kaçakçıları tarafından terk edilen tütün denklarının miktarları ile Trabzon'dan yola çıktıklarında mevcut olan tahmini tütün yüklerinin hesaplanması sadece bir kaçakçı kafilesi yolculuğunda meydana gelen ekonomik zarar ve şablonu göstermesi açısından kayda değerdir. Çatışmalardan sonra kaçakçılardan ele geçirilen eşya, hayvan ve tütün denklarının toplamı şu şekildedir. Beygir ve merkepten müteşekkil 50 adet hayvan, 6 adet tabanca, 21 adet tüfek, 10 adet kama, 4 adet kılıç, 1 adet bıçak ile 117 denk⁴⁰¹ tütündür.⁴⁰² Buna göre 100 yük tütünün para cinsinden değeri 10.000.000 akçedir.⁴⁰³ Ağırlık cinsinden karşılığı ise, beygirde ortalama 15.707.700 kg (15.707 ton) iken merkepte, 10.593.400 kg (10.593 ton)'dur. Yakalanan 117 denk tütünün kilo cinsinden karşılığı 9.189.004 (9.189 ton) dur. Kaçakçılık miktarlarının sadece bir kafilde bile bu kadar yüksek çıkması ekonomide ki zararlı faaliyetleri ortaya koymaktadır. Bu hesaplamalar, koşulların standart olması halinde meydana gelen rakamları oluşturmaktadır. Oysa kaçakçıların

³⁹⁸ 1 kıyye: 1.282 kg'dır. Belgede geçen 659 kıyye 884.838 kg'dır.

³⁹⁹ BOA, İ.RSM. 12/32, 15/Ca/1318.(H).

⁴⁰⁰ Osmanlı Devletinde yük tabiri iki anlamda kullanılmaktaydı. Birincisi para miktarı olarak ifade ediliyordu ve 1 yük 100.000 akçe anlamına gelmekteydi. İkinci olarak ölçü birimi olarak kullanılıyordu. Bu ölçü yük hayvanlarının taşıyabildikleri ağırlık olarak hesap ediliyordu. At ve katır yükü 152.011 kg-162.144 kg, deve yükü ise, 243.218 kg, Merkep yükü 76.868 kg-135 kg gelmekteydi. s.119, Osmanlı devletinde kullanılan ölçü ve tartı birimleri Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, (Yüksek Lisans Tezi),Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 119.

⁴⁰¹ Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, 120. sayfadan naklen Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Recep Toparlı (haz.) Ankara 200, s.114. 1 denk 1 yükün yarısına tekabüldür.

⁴⁰² BOA, DH. MKT. 1567/78, 19/Ra/1306.(H).

⁴⁰³ Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, s.119.

hayvanlara yükledikleri emtiaların haddinden fazla miktarlarda olması şaşırtıcı değildir. Böyle bir tabloda kaçırılan emtiaların toplam miktarı daha fazla bir yekûn tutacaktır. Örneğin, Trabzon ve Sürme'den gelen kaçakçıların Bayburt kazası karyelerinden geçerek her karyeye 15'er 20'şer yük tütününü cebren bıraktıkları ve dönüşlerinde parasını tehdit ile aldıklarını ahalinin şikâyetleri neticesinde öğrenmekteyiz.⁴⁰⁴ Osmanlı Devleti'nde meydana gelen tütün kaçakçılığı, memleket dâhilinde üretilen tütünler olduğu için, bu kaçakçılık türünün nakil ve sevki, genel itibariyle kara yolu üzerinden yapılmaktaydı. Deniz yolu üzerinden yapılan tütün kaçakçılığı ise çoğunlukla Rusya, Rumeli ve Mısır bölgelerinden yapılmaktaydı.

Kaçakçılık türlerinden birisi olan silah kaçakçılığının nakil ve sevki ise, üretimin yabancı menşeli bir durum arz etmesinden mütevellit daha çok deniz yoluyla yapılmaktaydı.⁴⁰⁵ Trabzon Vilayeti dâhilinde meydana gelen silah kaçakçılığında deniz yolunun tercih edilmesi⁴⁰⁶ kaçakçılar için güvenliğin ve gizliliğin ön planda tutulduğunu ve kaçakçıların aleni davranışlardan kaçındıklarını tespit etmekteyiz. Deniz yolunu kullanan silah kaçakçılarından arşiv belgelerinden elde ettiğimiz verilere göre, dört farklı metot kullandığını tespit etmekteyiz. Bunlardan birinci metot, gümrük memurlarının kaçakçılar ile anlaşarak gümrüğe gelen kaçak malları görmezden gelmeleriyle kaçakçıların gümrükten geçmelerine müsaade etmeleridir. Örneğin; 1902 tarihli bir arşiv belgesinde, Rize'de bulunan bir takım kaçakçıların Osmanlı Devleti sınırlarına mütemadiyen çeşitli silah, mühimmat ve barut kaçırdıklarını, kaçakçıların bu yasadışı faaliyetleri artık bir sanat haline getirdiklerini ve bu şahısların içerisinde devlet memurlarının da bulunduğunu ifade ederek bizzat kaçakçılık yapan veya kaçakçılara yardımda bulunan memurların ilgili kanuna göre yargılanmaları istenmiştir.⁴⁰⁷ Konuyla ilgili başka bir arşiv belgesinde,

⁴⁰⁴ BOA, DH.TMIK.M, 232/46, 3/S/1324.(H)

⁴⁰⁵“Trabzon ve mülhakatı Lazların fırsat buldukça ikrad-ı asiye ve eşkiyaya öteden beru bu yolda barut ve saire bey' ve fûruht ticaretini itibar izledikleri ve bu barutların sahil tarikiyle Rusya'dan kaçak olarak getirilmekte bulunduğu anlaşılmakta olduğundan...” BOA, DH.TMIK.M, 270/29, 9/Ra/1326.(H) Ayrıca aynı belge içerisinde Rusya'dan gelen kaçak silahların Lazlar tarafından sürmeden hareket ile Pülümür'e götürüldüğü ve burada ahali ile kaçakçılar arasında çıkan çatışma neticesinde kaçakçılardan geriye 2.5 gaz tenekesi barut ile 1 adet Yunan, 1 adet Martini tüfeği ele geçirilmiştir. Başka bir belgede ise, Rizeli Kara Mustafa oğlu Mustafa reisin 34 kilo kaçak Rus barutuyla yakalanmıştır. BOA, DH.MKT. 857/53, 20/Ra/1322.(H).

⁴⁰⁶ Rusya'dan celb eden barutlar gaz yağı tenekeleri ile Romanya'dan celb eden fişeklerde bal tenekeleriyle kaçırılmaktadır. 1317 tarihinde berber Mehmet'in bal tenekesi derununda 700 martini fişek bulunmuştur. BOA, İ.RSM. 16/35, 25/B/1320.(H).

⁴⁰⁷ BOA, DH.MKT. 610/43, 2/Ş/1318.(H).

Rusya'nın Kakarin adlı vapuru ile 3 sandık kara tüfek, 6 mavzer, 3 martini tüfeği, 650 adet mavzer ve 150 adet martini fişegini Rize gümrük başkâtibi Hacı İbrahim ile anlaşarak onun vasıtasıyla kaçırılmak istenmiştir.⁴⁰⁸ Yakalanan bu silah ve fişeklerin XIX. yüzyıldaki ortalama değerleri aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir;

Tablo 24:

Yakalanan Kaçak Silah ve Fişekler	Adedi	Birim Fiyatı (kuruş)	Toplam Değeri (kuruş)
Kara Tüfek	3 Sandık	4,5 ⁴⁰⁹	135 ⁴¹⁰
Mavzer	6	315 ⁴¹¹	1.890
Mavzer Fişegi	650	0.56 ⁴¹²	364
Martini Tüfeği	3	332.75 ⁴¹³	998.25

Bu konuda ulaştığımız bir diğer belgede ise, Trabzon'a gidecek olan Avusturya vapuruna Trabzon'da ikamet eden eski İzmir Reji kolcularından Muharrem ve Mehmet adlı şahıslar adına Pireden 5 çuval fişek ile 3 sandık tüfeğin yüklendiği ifade edilmektedir.⁴¹⁴ İkinci metot, ulaşım ve güvenliğin az olduğu iskeleler ile dağ ve patika gibi aşılması zor yolların tercih edilmesiydi. Örneğin bir arşiv belgesinde, silah kaçakçılığı maksadıyla yol alan yabancı bir vapur kumpanyasının İnebolu, Samsun, Giresun, Trabzon iskelelerine uğrayarak silahları Anadolu'ya sevk ve ihraç edeceği ihbarı üzerine tahkikat başlatılmış silahlar ele geçirilmiştir. Bununla birlikte iskelelerin güvenli konumda olmadığı rapor edilmiştir. Belgede, İnebolu iskelesinde görülen intizamın diğer iskelelerde

⁴⁰⁸ BOA, İ.RSM. 16/35, 26/S/1320.(H).

⁴⁰⁹Cemil Uzun, *1931 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili'nin Özet Transkripsiyonu Ve Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2018, s.72, 83, 145, 147.

⁴¹⁰ Bir sandıkta ortalama 10 adet tüfek olduğu ve 3 sandık tüfeğin 30 adet ettiği kabul edilerek hesaplanmıştır.

⁴¹¹ BOA, Y.MTV. 291/85, 25/L/1324.(H).

⁴¹² BOA, Y.MTV. 291/85, 25/L/1324.(H).

⁴¹³ BOA, Y. PRK. ASK, 3/27, 4/7/1296.(H). İhsan Satış, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti", *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s.304.

⁴¹⁴ BOA, DH.MUİ. 8/15, Tarih kaydı yoktur. Belgede fişek ve tüfeklerin cinsi ve çeşidi ifade edilmediği için silah ve cephanenin net bir birim fiyat değerlendirilmesi mümkün olmamıştır.

bulunmadığı ifade edilmektedir. Aynı belgede, Samsun'da yalnız bir komiser ve birde jandarma çavuşu bulunduğu ve kaçakçılığı engellemek için bu rütbeli personelin yetersizliğinde bahsedilmektedir.⁴¹⁵ Üçüncü metot, kaçak yollar ile getirilen silahlar, hane ve ambarlarda saklanmaktaydı. Güvenlik güçlerinin devriyesi ya da ahalinin ihbarları neticesinde aranılan hanelerden kaçak silahlar çıktığı gibi kaçak silah imalinin yapıldığını ortaya koyan alet ve edevatın bulunması da silah kaçakçılığının yapıldığını kanıtlamaktadır. Örneğin, bir arşiv belgesinde, Sinop ve Ayancık taraflarında tütün kaçakçılığı yapan şahısların takip ve yakalanmaları için sahil mürettebatı ile zabıta efradı gönderilmiştir. Gönderilen birlikler ile kaçakçılar Kastamonu Vilayetinin Çatalzeytin karyesinde tesadüf etmişlerdir. Kaçakçılar yakalanarak ellerindeki tütünlerin müsadere edilmiştir. Bununla birlikte kaçakçıların hanelerinde arama yapılarak iki kaçakçının evinde toplamda 5 adet fişek, 1 adet kayıklı tüfek ile 6 adet kara tüfeği bulunmuştur.⁴¹⁶ Kara tüfeğin birim fiyatı 4.5 kuruştur. Ele geçirilen 6 adet kara tüfek 27 kuruştur. Başka bir belgede, Ayvalık'ta kaçakçı mahallesinden Mardiko'nun hanesinde yanıcı, patlayıcı ve kesici birçok madde bulunmuştur.⁴¹⁷ Bir diğer belge de ise Van'da Ermeni Karabetin evinde yapılan aramada silah, silah yapımında kullanılan alet ve edevat bulunmuştur.⁴¹⁸ Dördüncü metot, yerli ve yabancı vapur kumpanyaları ve kayıkların seferleri sırasında yapılan silah kaçakçılığı idi. Kaçakçılar vapur kumpanyalarını bir paravan olarak kullanarak gümrükten geçmeye ve faaliyetlerini tamamlamaya çalışmışlardır. Kayıklar ise, vapurların giremediği sığ sulara yaklaşarak kaçakçılık yapan vapurlara yardımcı oluyordu. Örneğin, bir arşiv belgesinde, 1902 tarihinde Rusya'nın "Rostof" vapuruyla Rize gümrüğüne çıkarılan 1 adet Moldovan Martini tüfeği ile 100 adet Mavzer fişegi yakalanmıştır. Yakalanan martinin ortalama fiyatı 332.75 kuruştur. Mavzer fişegi ise 31.500 kuruştur. Yine aynı tarihte İrade-i Mahsusa'nın "Sakarya" adlı vapurunda ise 2 adet Yunan Martini ve 6 adet Osmanlı Martini çakmağı ve 3 adet Rovolver ve bir takım Martini edevatı gümrükte zapt edilmiştir ayrıca pek çok Martini çakmağı yolcuların üzerinden çıkmıştır.⁴¹⁹ 2 adet martini 664 kuruştur. Birim

⁴¹⁵ BOA, ZB. 384/72, 28/Ş/1325.(H).

⁴¹⁶ BOA, DH. MKT. 1234/9, 16/M/1326.(H).

⁴¹⁷ BOA, DH.MKT. 2479/20, 11/M/1319.(H).

⁴¹⁸ BOA, DH.ŞRF. 383/103, 25/Haziran/1323.

⁴¹⁹ BOA, İ.RSM. 16/35, 8/Teşrin-i Sani/1318.

fiyatı 165 kuruş olan revolverin 3 adedi 495 kuruştur.⁴²⁰ 1904 tarihli başka bir belgede, Batum'dan Trabzon'a hareket eden İngiliz Lloyd kumpanyasına ait "Galiçya" vapurunda ince barut,⁴²¹ 1 adet revolver, 93 adet çeşitli fişek 6 parça sandık ve bavulun içerisinde bulunmuş olup Trabzon Rüsumat Emanetine teslim edilmiştir.⁴²²1909 tarihinde Avusturya kumpanyasının "Elektra" adlı vapuru, Dersaadet limanından Karadeniz'e hareket ederek İnebolu, Samsun, Giresun, Trabzon iskelelerine uğrayarak kaçak silahları Anadolu'ya sevk ve ihraç edeceği ihbarı üzerine polis kayığı taifeleri vasıtasıyla yapılan aramalarda, 27 adet Yunan kara tüfeği bulunmuş ancak bunlar sahile götürülmek istenirken 19 adedi denize düşmüş 8 adedi teslim alınabilmiştir.⁴²³ Bir başka arşiv belgesi ise muhtemelen Karadeniz vasıtasıyla Sivas Vilayeti Darende kazasına giden ve orada ahali tarafından ihbar edilen kaçak silahların yakalanması ve bu silahların adet ve seri numaralarının tespit edilmesi ile ilgilidir.

Tablo 25:

YAKALANAN KAÇAK TÜFEK, TABANCA, REVOLVER VE FİŞEKLİKLER⁴²⁴		
Cinsi		Adedi
Uzun ve Kısa Kara Tüfeği	Ufak Süvari Kara Tüfeği	15
	Orta Süvari Kara Tüfeği	15
	Uzun Süvari Kara Tüfeği	23
Beylik Martini Tüfeği		1
Beyaz Kemik Kabzalı Revolver		3
Ağaç Kabzalı Martini Taklidi Tabanca		1
Dolu Martini Fişegi		36

⁴²⁰Şahin, 1778/24 No'lu Samsun Şer'iyye Sicilinin (1-50 Vrk Arası) Transkripsiyon Ve Tahlili, s.281, 291.

⁴²¹ Yakalanan barutun miktarı ifade edilmemiştir. Bu nedenle barutun birim fiyatları şu şekildedir. İnce barut 1 kilosu 1 kuruştur. Siyah barut ise 1 kilosu ortalama 250 para yani 6.5 kuruştur. Uzun, 1931 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili'nin Özet Transkripsiyonu Ve Analizi, s.38, 151.

⁴²² BOA, DH.TMIK.M. 161/15, 21/Kanun-ı evvel/1319.

⁴²³ BOA, ZB. 384/72, 28/Ş/1325.(H).

⁴²⁴ BOA, Y. EE. KP. 37/3681, 29/Z/1341.(H); Yakalanan kaçak silahların seri numaraları ile birlikte yakalanan kaçakçılarının isim listeleri ekler kısmında verilmiştir. Bkz. Ek:5

Dolu Revolver Fişegi	105
Dolu Kara Fişenk	1347
Telli Kara Fişek	33
Deriden Mamul Fişeklik	6
Lamba Fitolinden Mamul Fişeklik	7
Deriden Mamul Revolver Fişekliği	4

Trabzon Vilayetinde tuz kaçakçılığını genellikle Laz kaçakçılar yapmaktaydı. Ecnebi tuz yüklü vapur ve kayıklar vasıtasıyla kaçırılan tuzlar karaya çıkarılarak gideceği mıntıkaya doğru hareket etmekteydiler. Laz kaçakçılar Trabzon Vilayeti dışında da bu faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Rusya sahillerinden Batum yoluyla Karadeniz sahiline kaçak gönderilen tuzların memur ve liman rüesası tarafından engellenmesi hasebiyle kaçakçıların memurların olmadığı yerlere yayıldığını arşiv belgelerinden tespit edebilmekteyiz.⁴²⁵ Kaçakçılar Karadeniz sahil boyunca uygun buldukları yerlere nakil yaptıkları gibi Ege Denizinde bulunan adalara da kaçak tuz nakli yapmaktaydılar. 1892 tarihinde Laz kaçakçılarının Kerpe ve Kefken üzerinden Adapazarı'na 200.000 kilo kaçak tuz göturdükleri tespit edilmiştir.⁴²⁶ Kaçırılan bu tuzun nakdi değeri ortalama 20.800 kuruştu.⁴²⁷ Canik Sancağı dâhilinde, Çarşamba kazasının Eğriboz mevkiinde kaçak tuz yakalanmıştır. Kaçak olan bu tuzun 3.119 kilosunu hırsızlık yolu ile aldıkları iddia edilen Hacı Mehmet Beyzade Tahir ile arkadaşları yakalanarak mahkemeye sevk edilmişlerdir.⁴²⁸ Yapılan mahkeme sonucunda adı geçen şahışlar beraat almışlardır.⁴²⁹ Kaybolan 3.119 kilo kaçak tuzun bir şekilde devlet elinden alınması ve bundan dolayı yakalanan kaçak tuzun miktarında bir eksilme meydana gelmesi, yakalanan tuzun miktarının daha fazla olduğunu doğrulamaktadır. Kaybolan 3.119 kilo tuzun nakdi değeri ortalama 324

⁴²⁵ BOA, BEO, 30/2215, 5/Z/1309.(H).

⁴²⁶ İsmail Yaşayanlar, "İnhisara Gayriresmi Tepki: Kerpe ve Kefken Sahillerinde Tuz Kaçakçılığı", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli 2016. s.762.

⁴²⁷ Ferhat Sainkaplan, *1793/39 Numaralı Samsun şeriye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili (1906-1916)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015. s.178

⁴²⁸ BOA, DH.MKT. 479/20, 4/R/1321.(H).

⁴²⁹ BOA, BEO, 2106/157947, 8/R/1321.(H).

kuruştur.⁴³⁰ Başka bir arşiv belgesinde, Canik Sancağına bağlı Alaçam ile Bafra arasında bulunan bir sahile yanaşmış olan 3 kıta Laz sandalı taifesinin Rusya'dan getirdikleri kaçak tuzu satmakta buldukları sırada tesadüf eden Reji kolcularıyla çıkan çatışmada 3 kolcu vefat etmiştir. Bu belgede tuz kaçakçılığının varlığından söz edebilmemize rağmen kaçırılan tuz miktarı belgede yer verilmemiştir.⁴³¹ Bir başka arşiv belgesinde ise, İnebolu civarında Fakaz İskelesi'nde Trabzon Vapuru ile kolcular üzerine ateş açarak bir kolcunun ölümüne sebep olan tuz kaçakçılarından bu sefer 4.000 kıyyeyi aşan tuz ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bu kaçak tuzun nakdi değeri ortalama 16.000 paradır.⁴³² Bu paranın kuruş cinsinden karşılığı 400 kuruştur.

Trabzon Vilayeti ve çevresinde meydana gelen tuz, tütün, silah kaçakçılığına dair sayısal veriler bulunmasına rağmen bunların hazine varidatına ne tür bir etki yaptığını bulabilmemiz oldukça zor bir iştir. Kaçırılan emtiaların birim değer ve fiyatları bulunabilir ama unutulmamalıdır ki yakalanan kaçak mallar arşiv belgelerinde her zaman bir miktar ifade etmiyordu. Belgelerde çoğu zaman kaçakçılık takibatından alınacak önlem ve tedbirlerden bahsedilmekteydi. Miktar bildiren belgelerin varlığı ise, hazine varidatına etkisini tam olarak analiz etmemizi engellemektedir. Çünkü kaçırılan malların yakalanan kısımları olduğu gibi görülmeyen hiç yakalanmayan kayıtlara dâhil olmayan bir kısmı da vardır.

2.5. Kaçakçılıkta Suç ve Cezanın Tanımı; Trabzon Örneği

Bir suç unsuru olan kaçakçılık olgusu, toplumsal yapı içerisinde bütün sosyal grupları ilgilendiren yasadışı faaliyetlerdir. Toplumun huzur ve emniyetini sağlamak için, tedbir alan devlet yönetimi kaçakçılık fiilinin engellenmesi için yasa ve kanunlara ihtiyaç duymuştur. Kaçakçılık ile ilgili çıkarılan yasalar olduğu gibi bu yasalara uymayanlara verilecek hükümlerde belirlenmeye çalışılmıştır. Kaçakçılara verilecek olan cezaların tümü hapisane kültürü olarak nitelediğimiz kavram bünyesinde ifade edilmeye çalışılacaktır. Hapisane kültürü denilince sadece dört

⁴³⁰Sainkaplan, *1793/39 Numaralı Samsun Şeriye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili (1906-1916)*, s.178

⁴³¹ BOA, MV. 45/68, 2/Z/1306.(H).

⁴³²Sainkaplan, *1793/39 Numaralı Samsun Şeriye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili (1906-1916)*, s.178.

tarafı duvarlarla kaplı bir alan yani sadece bir hapisane fikri akla gelmemelidir. Bu kelimedenden kastettiğimiz şey kaçakçılık suçuna verilen cezaların tamamıdır.

Osmanlı Devleti'nde hapisane kavramı, şahsın yargılanana kadar tutulduğu yer olarak belirlenmişti.⁴³³ Avrupa'da ki gibi bir ceza ve infaz sistemi olarak kabul görmesi XIX. yüzyılda 1840, 1851, 1858⁴³⁴ tarihlerinde gerçekleştirilen ceza kanunlarına dayanmaktadır. XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarına kadar suçluların bulunduğu hapisane kayıtlarında, kaçakçıları tek tek bulmak zor bir meşgale idi. Çünkü hapisanelere dair kayıt defterleri ve yoklama cetvellerinde⁴³⁵ istisnaların dışında mahkûmlara hangi suç münasebetiyle, ne kadar süre ile hapis cezası verildiği açıkça yazılmıyordu.⁴³⁶ Defterlerde çoğunlukla suçlar; cinayet-cünha-kabahat gibi kavramlarla ifade ediliyordu.⁴³⁷ Bu durum şahsın işlemiş olduğu suçun tespitini zorlaştırıyordu.⁴³⁸ Böylece hapisanelerde mahkûm veya tutuklu bulunan kaçakçıların da tespiti zorlaşıyordu. Bu bakımdan kaçakçıların tespitinde kullandığımız metot ceza kanunlarında ve nizamnameler de geçen kaçakçılara da hapis cezası verilebileceği olgusu bizi kaçakçıların hapisanelerde sayıca tespitinden

⁴³³ Feridun Ata, "Osmanlı Döneminde Bozkır Hapishanesi", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s. 393

⁴³⁴ 1858 tarihli ceza kanununda ki değişiklikler, diğer kanunların aksine eksiklikleri giderci olarak değil, bütün Osmanlı adalet sistemini yeniden oluşturmayı şiar edinilen ve adalet sistemini laikleştirmeyi hedefleyen bir reform hareketinin bir parçası niteliğindeydi. Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine (ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 219.

⁴³⁵ Trabzon Vilayeti Görele Kazası hapisanesinin dört aylık yoklama cetveli bütün Osmanlı hapisanelerinde geçerli olan yöntem ile kayıt altına alınmıştır. "İşbu cetvel senenin her dört ayında hazırlanacak ve en seri vasıta ile Dâhiliye Nezaretine irsal olunacaktır. Yoklama tarihleri Martın e Temmuzun ve Teşrin-i Sâni ayının birinci gününde zikir olunan günlerde yoklama bil-âhir aynı günün tarihi cetvele vaz' olunacaktır.", BOA, DH. MB. HPS. M 16/58, 10/Ca/1338.(H).

⁴³⁶ Adana Mal Müdürü Ahmed Ata'nın bu durumun sıkıntılarında bahis eden ve defter ve yoklama cetvellerinin yazımının değişimi isteyen önerisini uzun yıllar önce dile getirilmişti; Suçu sabit olan kişiye suçunu ve cezasını gösterir meclis-i memleketçe mühürlü bir pusula verilmesini ve aynı hususun hapisane defterleri için de kullanılmasını öneren yazısı. BOA, A.}MKT. 96/63, 18/L/1263.(H).

⁴³⁷ Cinayet; idam, kalebentlik, sürgün, ömür boyu rütbe ve memuriyetten men ve medeni haklardan mahrumiyet cezalarını gerektiren suçlardır. Cünha ise; bir hafta hapis, muvakkat sürgün, memuriyetten uzaklaştırma ve para cezasını gerektiren suçlardır. Kabahat ise; hafif hapis, hafif para cezası gerektiren suçlardır. Atar Zafer, "20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, s. 93; Sevcen Öztürk, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014, s. 74.

⁴³⁸ Suçların tespiti ile ilgili yoklama cetvellerinden ayrı olarak vukuat cetvelleri mevcuttur lakin bu cetvellerin tasnifi tam olarak tamamlanamamıştır. Bu nedenle ulaşabildiğimiz belge sayısı sınırlıdır. Trabzon vilayeti ile ilgili ise ulaşabildiklerimiz içerisinde kaçakçılık suçu mevcut değildir.

ziyade, kaçakçılarında hapisanelerde tutulduğu sonucunu kabul edip değerlendirmek olmuştur.

Tablo 26:

Trabzon Bölgesinde Hapis ve Suçlu Sayısı⁴³⁹								
	Toplam Sayı			Mahkûmiyet Yılı				
	Müslüman	Hristiyan	Toplam	1-5	5-10	10-15	Ömür Boyu	Toplam
1890	267	17	284	13	12	23	6	54
1891	308	12	320	3	3	22	2	30
1892	259	15	274	5	4	10	-	19
1893	287	16	303	5	6	66	2	79
1894	310	36	346	27	9	25	3	64

1890 tarihi ile 1894 tarihleri arasında Trabzon bölgesinde hapisanelerde bulunan suçlu sayısında yıllara göre dalgalanmalar meydana gelmiştir. 1894 tarihinde hapisanelerde bulunan suçlu sayısı diğer yıllara göre hem Müslümanlarda hem de Hristiyanlarda bir artış meydana gelmiştir. Suçluların hüküm giydikleri yıl aralığı en fazla 10 ile 15 yıl arasını kapsamaktadır. Ömür boyu hapis cezası 1892 tarihinde verilmemiştir. En çok ömür boyu hapis cezası hükmü ise 1890 tarihlidir. Hapisanelerdeki toplam sayı mahkûmiyet yıllarına oranla yüksek bulunmaktadır. Bunun sebebi kısa süreli hapis cezası alan mahkûmlar ile sürgün, kalebentlik ve kürek cezaları alan mahkûmların toplam sayıya eklenmesi olabilir.

Tablo 27:

1911 Senesine Ait Trabzon Vilayeti'nde ki Hapisanelerde Bulunan Mahkûmların Mahkûmiyet Derecelerini Gösterir Cetvel⁴⁴⁰					
Mülâhazat	Cinayetle Mevkûf	Kabahat	Cünha	Cinayet Mahkûmu	Yekun
Trabzon Merkez Hapishane Ve Tevkifhanesinde Mevkuf Bulunan	244		5	256	542
Tirebolu Kaza Hapishanesinde				1	1
Vakfikebir Kaza Hapishanesinde			2		2
Görelle Kaza			3	5	29

⁴³⁹Halaçoğlu, İngiliz Konsolosu Longworth'a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898), s.899.

⁴⁴⁰ BOA, DH. MB.HPS. 143/68, 12/Za/1329.(H).

Hapishanesinde					
Of Kaza Hapishanesinde	1		1	9	11
Ordu Kaza Hapishanesinde			10	20	52
Akçaabat Kaza Hapishanesinde	1		1	8	10
Sürmene Kaza Hapishanesinde			3	9	12
Maçka Kaza Hapishanesinde					
Giresun Kaza Hapishanesinde	40			17	62
Lazistan Sancağı Hapishanesi	102		14	52	168
Atina Kazası Hapishanesi				5	5
Gümüşhane Sancağı Hapishanesi			6	49	55
Torul Kazası Hapishanesi			2	9	11
Şiran Kazası Hapishanesi			3	1	11
Kelkit Kazası Hapishanesi			1	3	4
Yekün	393		51	444	968

Tabloda, Trabzon Vilayeti dâhilinde ki hapishanelerde bulunan mevkûf (tutuklu) ve mahkûmların sayıları verilmiş olup, cinayetle mevkuf şahısların toplam sayıya göre oranı en fazla olan yer Trabzon merkez hapishanesidir. İkinci olarak Lazistan Sancağı, üçüncü olarak da Giresun Kazasıdır. 1911 tarihine Ait Trabzon Vilayeti'nde ki hapishanelerde kabahat suçu dolayısıyla ceza verilen kimse tabloda yer almamıştır. Cünha kapsamındaki suçlarda ise toplam 51 şahıs bulunmaktadır. Bu şahıslardan 14'ü Lazistan Sancağı Hapishanesinde ve 10'u ise Ordu Kazası Hapishanesinde bulunmaktadır. Cinayet mahkûmu olan şahıslar en fazla bulunduğu yer Trabzon merkez hapishanesidir. İkinci olarak Lazistan Sancağı, üçüncü olarak da Gümüşhane Sancağıdır. Cinayetle Mevkûf, kabahat, cünha ve cinayet Mahkûmu olmayan yer Maçka Kazasıdır.

Tablo 28:

1911 Senesinde Canik Sancağı Merkez Hapishanesi'ndeki Mahkûmların Cinayet İle İlgili Suç Döküm Cetveli⁴⁴¹	
Suç	Mahkûm Adedi
Kasten Öldürme	102
Kasten Olmadan Öldürme	105
Öldürmeye Kast	6
Yaralama Ve Uzuv Kesme	18
Zina	84
Cebren Kız Kaçırma	12
Kundakçılık	17
Yaralama İle Hırsızlık	36
Zorbalıkla Hırsızlık	20
Silah Kaçakçılığı	24
Toplam	413

1911 tarihinde Canik Sancağı merkez hapishanesindeki mahkûmların cinayet ile ilgili suç döküm cetvelinden anlaşılacağı üzere çeşitli suçların cinayet kapsamı dâhilinde olduğu ifade edilmektedir.

Tablo 29:

TRABZON VİLAYETİ⁴⁴²												
MEVKUFEN			CİNAYET			CÜNHA			KABAHAHAT			
Yekün	İnas	Zükür	Yekün	İnas	Zükür	Yekün	İnas	Zükür	Yekün	İnas	Zükür	
156	1	155	84		84	5		5				Merkez
8		8							8		8	Şiran
10		10										Atina
28		28	4		4	7	1	6				Lazistan
10		10										Torul
7	4	3				7		7				Kelkit
39	5	34	2		2	1		1				Gümüşhane
22		22	2		2							Ordu
24		24				4		4				Giresun

⁴⁴¹ Osman Köse, "Canikte Asayiş", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Cevdet Yılmaz (der.), Erol Ofset, II, Samsun 2007, s.172.

⁴⁴² Trabzon Vilayeti Hapishanesindeki mahpûsları ve suçluları gösteren cetvel. BOA.,DH.MP..HPS., 114/22, 2/N/1333.(H).

2		2										Tirebolu
14		14				1		1	2	-	2	Görece
6		6				1	1					Vakfikebir
6		6										Akcaabat
0	0	5										Sürmene
		12				2		2				Of
0	0	0				1		1				Maçka

Yoklama cetvellerinde suçlar bazen cinayet, cünha, kabahat şeklinde üçe ayrılırken, bazen de suçların içerikleri hakkında bilgiler verilmekteydi. Cetvellerde ayrıca mahkûmlar ve tutuklular olarak bir ayrıma gidilmiştir. Mahkûm ve tutuklular zükûr (erkekler) ve inâs (kadınlar) şeklinde de bir tasnife tabii tutularak toplamları yazılmıştır.

Tuz, tütün, harir ve müskirat kaçakçılıklarına çeşitli cezalar verilmiştir. Bu cezalar arasında hapis cezası da bulunmaktaydı. Tuz, tütün, harir ve müskirat kaçakçılarının suç kapsamı cünha olarak değerlendirmeye tabi tutulup bu şekilde cezalar onaylanmıştır.⁴⁴³ Davalara 5 Cemâziyel-âhir 1302 tarihinde, Mecâlis-i İdâre'de Usûl-İ Muhakemât-ı Cezâiyye kanununun cünha kısmına göre görülmesine karar verilmiştir.⁴⁴⁴ Cünha kısmında hapis cezalarının süresi, bir haftadan başlayarak azami üç senedir.⁴⁴⁵ 1868 tarihli tuz nizamnamesinde; Tuz kaçakçıları yakalandıkları takdirde kendilerine kesilen cezay-ı nakdi para cezalarını ödeyemez ise, Osmanlı tebaası ve Yunan tebaası olanlar hükümetleri vasıtasıyla, diğer yabancı devlet tebaası olanlar ise konsolosları vasıtasıyla 3 ay hapsedilmeleri gerekir.⁴⁴⁶ Aynı nizamnamenin devamında kaçakçılık suçuna yardımcı olan kayıkçı, sandalcı esnafının kaçakçılık fiilini işlerken yakalanmaları durumunda kesilen cezay-ı nakdinin yanı sıra cezay-ı nakdi fiyatının %16 oranında ayrı bir ceza kesilmesi ve bu oranı ödeyemeyen kaçakçıların Osmanlı veya Yunan tebaasından ise hükümetler kanalıyla, yabancı bir devletin tebaası ise konsoloslar kanalıyla 1.5 ay hapis

⁴⁴³ BOA, ŞD. 2012/23, 19/B/1302.(H); BOA. ŞD. 1841/47 23/N/1306.(H).

⁴⁴⁴ Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, C. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014. s. 174.

⁴⁴⁵ Fatih Öztöp- Demet Karasu, "Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında "Hırsızlık" Suçları Ve Failleri (R.1329 / 1913-1914)", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, 2017, s. 120.

⁴⁴⁶ Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, s. 41.

edilmeleri ne karar verilmiştir.⁴⁴⁷ 1872 tarihli tuz nizamnamesine; Tezkeresiz nakil olunan yani kaçakçılığı yapılan tuzlar için ödenmesi gereken cezay-ı nakdiyi ödemeyenler ilk olarak üç ay hapis cezasına çarptırılacaklardır. Aynı kişi tuz kaçakçılığından tekrar yakalanırsa ve tekrar belirlenen cezay-ı nakdiyi ödeyemezse bu sefer kaçakçı altı ay hapis cezasına çarptırılır.⁴⁴⁸ Tütün kaçakçılarında verilecek hapis cezasının altı aya çıkarılması da gündeme gelmişti.⁴⁴⁹ 1886 tarihli tuz nizamnamesinde; Gemilerde kaçak veya çalıntı tuz tespit edilirse gemi mürettebatı tutuklanması gerekmektedir.⁴⁵⁰ 1889 tarihli bir tuz kararnamesinde; belirtilen cezay-ı nakdiler verilmediği takdirde, ceza kanununun 37. maddesine dayanılarak cezanın miktarına göre bir günden üç aya kadar hapis cezası öngörülmektedir.⁴⁵¹ Buna göre tuz kaçırmanın mahkûm oldukları cezayı nakdileri ödemedikleri takdirde üç ayı geçmemek üzere her yirmi kuruş için bir gün hapis cezası verilecektir.⁴⁵² 16 Nisan 1914 tarihli İnhisâr-ı Duhân-ı Kanûn-ı Muvakkati'nin 56. maddesinde; Kaçakçılar ve kanuna aykırı hareket edenler mahkûm oldukları cezay-ı nakdiyi ödemedikleri takdirde cezay-ı nakdinin her 4'te 1 lirası için bir gün hapis olunup, hapis cezası 1 yılı geçemez. Hapis müddeti 3 ayı geçmiş ise, mahkûm 3 ay hapsinden sonra cezay-ı nakdiyi ödemeye hala gücü yoksa tahliye edilir.⁴⁵³ Tütün kaçakçılarının 24 saat den fazla tevkif olunmayıp zabıtaca haklarında yapılan ilk tahkikat evrakıyla birlikte adliyeye teslimi gerekirken zabıta tarafından yakalanan kaçakçılar uzun süre tutuklu bulundurulduğundan, gerekli harç nizamının geciktiğine dair şikâyet durumları oluyordu bu tür durumların engellenmesi için gerekli yazışmalar yapılmaktaydı.⁴⁵⁴ Kaçak tütün davalarına ilişkin itiraz istinaf ve temyiz mahkemelerinde yapılırdı. Bu mahkemelere yapılan itiraz dilekçelerinin takdim tarihinden itibaren 15 gün zarfında dilekçe işleme alınır. Mahkeme reisi, hükmün açıklama tarihinden itibaren 7 gün zarfında inhisara bilgi vermekle mükelleftir.⁴⁵⁵ 1880 tarihli Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesinin 3. maddesinde, kabahat ve cünha suçlarından dolayı

⁴⁴⁷ Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, s. 43.

⁴⁴⁸ Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, s. 42.

⁴⁴⁹ BOA, İ. MMS. 47/2005, Tarihsiz.

⁴⁵⁰ Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, s. 37.

⁴⁵¹ Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye'ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı", s. 153.

⁴⁵² Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye'ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı", s. 153.

⁴⁵³ *Düstur*, Tertip II, C. VI, , s. 457.

⁴⁵⁴ BOA, DH. MKT. 1930/6, 8/Ş/1309.(H).

⁴⁵⁵ *Düstur*, Tertip II, C. VI, s. 457

üç aya kadar mahkûm olanların kaza hapishanelerinde, üç seneye kadar mahkûm edilenlerin sancak hapishanelerinde, üç yıldan fazla hapis cezalarının vilâyet hapishanelerinde cezalarını çekecekleri bildirilmiştir.⁴⁵⁶ Adı geçen nizamnamenin bu maddesine göre, cünha cezası kapsamında olan tuz, tütün, harir ve müskirat kaçakçılıklarının tutuldukları hapishanelerin, kaza hapishaneleri olduğunu tespit etmekteyiz.

Silah, barut, mermi, dinamit, güherçile ve barut cinsi her nevi yakıcı ve yanıcı madde kaçaklıkları; Tuz, tütün, harir ve müskirat kaçakçılarından farklı olarak cünha cezası kapsamında görülmeyip, cinayet cezası kapsamında kabul edilerek ona göre muamele yapılmıştır.⁴⁵⁷ Bu sınıf kaçakçılığın cinayet kapsamında bulunması, 1907 tarihli barut nizamnamesi ile öngörülen bir karardır.⁴⁵⁸ 1907 tarihinden önce meydana gelen silah kaçaklıklarına verilen cezalar arasında, para cezası olan cezayı nakdiyeler de vardı⁴⁵⁹ fakat silah kaçakçılarından yakalandıktan sonra şiddetli bir şekilde cezalandırılmayıp cezayı nakdi ile serbest bırakılmaları silah kaçakçılığının önlenmesini zorlaştırıyordu.⁴⁶⁰ Bu nedenle cezayı nakdilerin yerine⁴⁶¹, cinayet cezası kapsamının gereği olan kürek cezası almaya başlamışlardır.⁴⁶² Kürek cezalarının süreleri farklılık arz ediyordu. Örneğin; Mahkemece kaçak barut sattıkları sabit olan Karabet ve Bedros'un 3'er sene küreğe⁴⁶³ konulurken aynı suçtan sanık olan kaptan Andon'na 6 sene kürek cezası verilmiştir.⁴⁶⁴

Osmanlı ceza sisteminde aynı türden suçlara her zaman aynı türden cezalar verilmiyordu. Nizamname ve kanunlarda cezalar yıllara göre değişkenlik gösteriyordu. Bu durum ceza sisteminin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin;

⁴⁵⁶ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 298.

⁴⁵⁷ BOA, HR. TH. 294/99, Tarih yoktur; BOA, DH. MKT. 455/30, 08/Z/1319.(H).

⁴⁵⁸ BOA, ZB. 609,94, 15/Haziran/1323.

⁴⁵⁹ BOA, DH. MKT. 2083/73, 18/S/1315.(H).

⁴⁶⁰ BOA, DH. MKT. 472/29, 27/Z/1319.(H).

⁴⁶¹ 1907 tarihi itibarıyla barut nizamnamesinden önce, cezalar arasında bulunan cezayı nakdi sistemi tam olarak ortadan kaldırılamıyor, kaldırılmakta istenmiyordu çünkü Osmanlı ceza sisteminde aynı türden suçlara her zaman aynı türden cezalar verilmiyordu. Bu yüzden silah kaçakçılığı cinayet kapsamında bulunmasına rağmen hala silah kaçakçılarından cezayı nakdi alınarak serbest bırakılmaları şikâyet konusu olmaya devam ediyordu. BOA, DH.ŞRF. 393/1, 26/Kanun-ı Sani/1323.

⁴⁶² BOA, BEO, 3417/256274, 25/N/1326.(H). Patlayıcı maddeler ve muhtelif silahların kaçakçılığını yapmaktan dolayı farklı derecelerde kürek cezalarına mahkûm olan şahısların ellerindeki bu yasak maddelerle ilgili bir kayıt defterinin tanzimi ve irsaline dair.

⁴⁶³ BOA, DH.MUİ. 26/40, 11/L/1327.(H).

⁴⁶⁴ BOA, HR.TH, 322/69, Tarihsiz.

1875 tarihinde tütün kaçakçılığına dair çıkarılan kanunda önceki dönemlerden farklı olarak yakalanan kaçak tütünlere ve nakliye araçlarına el konulup zapt edilmiyordu.⁴⁶⁵ Aynı kaçakçılık eylemi 1914 tarihinde çıkarılan İnhisar-ı Duhân Kanun-ı Muvakkatesin'de kaçak tütün naklinde kullanılan hayvanlara, araba ve deniz vasıtalarına, kaçırılan tütün ile beraber el konulacak ve tahsili gereken cezanın ödenmesi için satılacaktır. Cezayı karşılamadığı takdirde suçlunun diğer menkul ve gayrimenkullerine el konulabilecektir.⁴⁶⁶ Başka bir örnek ise, silah kaçakçılığı konusu, silah kaçakçılığına verilen cezalar da zaman zaman farklılık göstermektedir. Bu suça cezayı nakdi ve kürek cezaları verilebildiği gibi, aynı suça hapis cezası⁴⁶⁷ sürgün cezası⁴⁶⁸ da verilebilmekteydi. Ceza sistemindeki bu farklılıklar kanunların kendisinden kaynaklanabildiği gibi yöneticilerin keyfi uygulamalarında da kaynaklanabilmekteydi.⁴⁶⁹ Bir başka örnek de ise, kaçakçılık suçlarına verilen cezayı nakdilerin görüldüğü mahkemelerde, cezaların hangi kapsama (cinayet-cünha-kabahat) göre değerlendirilmesi gerektiği, sorunsalının ortaya çıkmasıdır.⁴⁷⁰ Ceza sisteminde ve yöneticilerin uygulamalarındaki bu değişiklikler kaçakçılık konusunun kronolojik bağlamda şu tarihlerde şu tür cezalar verilirdi olgusunun netleştirilmesini müşkül bir duruma sokmaktaydı. Bu nedenle yıllara göre kaçakçılara verilen cezaları kesin bir dille ifade etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Kaçakçılara yönelik verilen cezaların farklılığına gerekçe olarak; suçun türü, mahiyeti ve suçlunun ailevi konumu etki etmiş olmalıydı. Sosyal açıdan madur ya da madurenin sosyal statükosunun da verilen cezanın ağırlaşmasında ve farklı emsallerin ortaya çıkmasında etki ettiği düşünülebilir.

⁴⁶⁵Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî, Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, s. 148.

⁴⁶⁶*Düstur*, Tertip II, C. VI, s. 11.

⁴⁶⁷ BOA, DH.KMS. 13/26, 25/Ra/1332.(H). Silah kaçakçılığından bir seneye mahkum olan Manuel Derbagosyan'ın, Meclis-i Vükela kararıyla affedilmesi.

⁴⁶⁸ BOA, ZB. 22/36, 14/Ağustos/1323. Beyrut ahalisinden olup silah kaçakçılığı yaptıkları tesbit edilen on kişinin Kastamonu'ya sürgün edilmesi

⁴⁶⁹BOA, DH.ŞFR. 312/42, 27/Ağustos/1319. Silah kaçakçılığından dolayı Kale-i Sultaniye'ye sürgün olan İşkodralı Ahmed'in sürgün edilmesine muhakemenin değil Şakir Paşa'nın karar verdiğine dair; BOA, BOA, DH.MKT. 892/43, 15/B/1322.(H). Kaçakçılık yapan Dalyancı Kostanti'nin Diyarbekir'e sürgün edilmesini talep eden Aydın Vilayeti'ne, mahkeme kararı olmadan kimsenin sürgün edilemeyeceği cevabının verilmesine dair.

⁴⁷⁰ Tuz, harir ve müs kirat kaçakçıları hakkında yüz lirayı müteceviz olmayan ceza-yı nakdi hükümlerinin kabil-i istinaf olmadığı emr ve işar buyrulmuş ise de cünha nevinden olan davanın kabil-i istinaf olması hasebiyle icra-yı muamelede tereddüt hasıl olduğu. BOA, ŞD. 2012/23, 19/B/1302.(H).

Kaçakçılık suçlarına hapisane, sürgün, kürek gibi cezalar verildiği gibi cezay-ı nakdi, müsadere ve zapt eğer memurlar kaçakçılık suçuna iştirak etmiş ise, maaş kesme ve ihraç gibi cezalar uygulanmakta idi. Öncelikle tuz kaçakçılarında verilen cezaları ifade etmeye çalışalım. 1862 tarihli tuz nizamnamesinin 22. bendinde ithal tuz yasaklandığı için yurtdışından gelen tuzlara ruhsat verilmeyip geri gönderilmiştir. “*diyâr-ı ecnebiyedenberren ve bahren tuz getirilecek olur ise tuz ve gümrük ve hükümet ve karantina me'mûrları ve liman reisleri taraflarından imrâr ve ihrâcına ruhsat verilmeyip geldiği gibi geriye iâde olunacak*”⁴⁷¹ bu duruma kayıtsız kalan kaçakçılara olunacak muamele nizamnamenin devamında ifade edilmiştir. “*şâyetme'mûrîn ve rüesâ-yımûmâ-ileyhimin haberleri olmaksızın bir iskele veya mâhal-i âhara tuz nakl ve ihrâc olunmuş bulunur ise o tuz diyâr-ı ecnebiyenin neresinden gelir ise gelsin ve kimin malı olur ise olsun kâmilen zabt olunarak vuku'-ı hâl derân-ı saat emânet-i müşârün-ileyhâcânibineîşâr kılınacak ve kim olur ise olsun hiçbir mevki ve mahalde tuz çıkararak bu yüzden kendisine bir ticaret kapısı açamayacak ve bu memnûiyetin hilâfına harekete mütecâsir olanlar devletçe mücâzât kılınacaktır.*”⁴⁷² Aynı nizamnamenin 22. bendine zeylinde “*Diyar-ı ecnebiyedenMemâlik-i Devlet-i Âliyyeye hafiyeye tuz ithal edenlerden getirdikleri tuzun fî mirîsi hâsebiyle bahasının iki misli ceza-yı nakdi olmak üzere ahz edilir.*”⁴⁷³ Aynı nizamnamenin devamında, ecnebi tuzları köylere kaçırılırken veya kaçırıldığında yakalanırsa kıyyesinde 20'şer para olarak değerinin iki katı olan 40 'ar para cezay-ı nakdi alınarak hazineye kaydedilir. Kaçakçı cezay-ı nakdiyi ödeyemez ise 3 ay hapis cezası verilecektir. Yakalanan ecnebi tuzun muhbiri var ise, tuzun tamamı muhbire verilir ayrıca kaçakçının cezay-ı nakdi ödemeye gücünün yetmediği veya firar ettiği durumlarda yerli mahsulü kaçak tuzların yarısı muhbire verilir eğer tuz ecnebi tuzu ise (değerinin yerli tuzdan) az olması nedeniyle bu tuzun tamamı muhbire verilir. Eğer kaçakçı firar etmiş bulunuyorsa ve cezay-ı nakdi ödenmemiş ise, o zaman yakalanan tuz satışa çıkarılarak bu tuzun 4'te 3 fiyatı hazineye kayıt edilir. Kalan 4'te 1'lik tuz ise, muhbire verilir.⁴⁷⁴ 1864 tarihli tuz nizamnamesinde, tuz yüklü gemilerde mevrid (varış) tezkerelerinde belirlenen miktardan %3' kadar olacak fazla

⁴⁷¹ BOA, HR.İD. 308/4, 27/1/1862. Osmanlı tuz tekeli nizamnamesi; *Düstur Tertip I, C. II, s. 699.*

⁴⁷² 1862 tarihli tuz nizamnamesi *Düstur, Tertip I, C. II, s. 699.*

⁴⁷³ *Düstur Tertip I, C. II, s. 699.*

⁴⁷⁴ *Düstur Tertip I, C. II, s. 707.*

tuzdan birer kat ve %3'den daha fazlasını barındıran tuz gemilerinden ikişer kat nakdi ceza elde edildikten sonra bu fazla tuzlar sahibine verilecektir. Alınacak ikişer kat cezayı nakdinin birer katı hazineye kayıt edilir diğer birer katı ise muhbire verilir.⁴⁷⁵ Aynı tarihe ait bir belgede ise, tuz ithali yasak olduğu için yabancı ülke gemilerinden karaya çıkarılmak üzere sandal ve kayıklara yüklenen tuzlara el konulacaktır.⁴⁷⁶ 1867 tarihli nizamnamede, ecnebi tuz kaçakçılarından alınacak cezayı nakde dair tahriratta, ithali yasak olan tuz ve tütünün kaçakçılık suretiyle yakalanmasıyla birlikte tuz ve tütün zapt ve müsadere edilir. Sonra müzayede ve satışı yapılarak değerinin yarısı muhbire ihbariye adı altında verilir. Diğer yarısı hazineye kayıt edilir. Ayrıca kaçakçılardan 2 kat cezayı nakdi alınır. Kaçakçılar ister yabancı bir devletin tebaası olsun isterse Osmanlı Devleti tebaası olsun istisnasız olarak karar verilen tahrirat uygulanacaktır.⁴⁷⁷ 1868 tarihli nizamnamede, gümrük noktaları olan mevridlere ecnebi tuzu ile karışık, yerli tuz getirildiği takdirde bu tuzlara el konularak iki kat cezayı nakdi para cezası uygulanır. Bu tuzlara el koymayıp geçmesine müsaade eden idare memurları ile ecnebi tuz yüklü gemilere yerli tuz yükleyen ocak memurları tazminata mahkûm edilecektir.⁴⁷⁸ Memurlarla ilgili bir belgede, kaçakçılarla ortak hareket eden bir gardiyanın meslekten ihraç edilerek cezayı nakdiye cezasına çarptırılmıştır.⁴⁷⁹ 1872 tarihli tuz nizamnamesinde, tuz kaçakçılarının önceden tuz kaçakçılığı yapıp yapmadıklarını tespit için bir defter tutulması gerektiği ve tekrar tekrar tuz kaçıranlardan, tuzların müsaderesinden sonra dörder kat ceza-yı nakdi cezası alınır ifadeleri mevcuttur.⁴⁸⁰

Tütün kaçakçılarına verilen cezalar da ise ilk önce kaçırılan tütünler zapt ve müsadere edilerek, kaçakçıya ceza-yı nakdi cezası verilir bu ceza ödenemez ya da ödenmezse şahsa hapis cezası verilmekteydi. 1867 tarihinde ecnebi kaçak tütünlerde indirimle gidilerek 7.5 kuruşa kadar kıymeti olanların kıyyesinden 12 kuruş ve 20 kuruşa kadar kıymeti bulunanların kıyyesinden 40 kuruş ve 20 kuruştan fazla kıymeti

⁴⁷⁵ Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, s. 39.

⁴⁷⁶ BOA, A. }MKT.MHM. 270/69, 05/S/1280.(H).

⁴⁷⁷ 8 Kanûn-ı Sâni 1283 Ecnebi Tuz Kaçakçılarından alınacak Cezayı nakde dair tahrirat. *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 706.

⁴⁷⁸ Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, s. 44.

⁴⁷⁹ BOA, MVL. 1080/6, 08/Ca/1284.(H).Tuna kenarındaki karakolda memuren bulunan ve kaçak tuz girişi yapan Ruscuklu Hasan ve Mehmed ile ortaklığı ortaya çıkan Leskofçalı Gardiyan Âzim'in meslekten ihraç olunup kendisinden yakalanan tuzun bedeliyle ceza-yı nakdi olarak yirmi beş mecdiye altınının alınmasına karar verilmiştir.

⁴⁸⁰ Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, s. 42.

olanların kıyyesinden 48 kuruş cezayı nakdi alınmasına karar verildi.⁴⁸¹ 1890 tarihinde kaçak olarak derdest edilecek tütünlerin bir kilosundan kırk ve yarım kilosundan yirmi ve çeyrek kilosundan on kuruş nakdi ceza alınmaktaydı.⁴⁸² 1891 tarihinde ceza-yı nakdilerin hangi kurumlara verileceğine dair bir karar beyan edilmiştir. Bu karara göre, tütün kaçakçılarından alınan ceza-i nakdilerden %25'ini hükmü veren mahkeme tarafından alınmasına, arta kalan küsuratının ise Reji İdaresi'ne ödenmesi gerekmektedir. Adı geçen mahkemelerin bu karardan evvel almış oldukları ceza-yı nakdilerin ise iadesi gerekmektedir.⁴⁸³ Tütüne dair en kapsamlı kanun 1914 tarihli İnhisâr-ı Duhân-ı Kanûn-ı Muvakkatidir. Bu kanunun 40. maddesinde, tütün kaçakçılığının Takibat Ve Muhakemât-ı Muhakim Cezâiyye Kanununun cünha kısmına göre görülmesine karar verildiği ve kaçakçılara verilen cezayı nakdilere itiraz edilir ise, temyiz ve istinaf davaları hüküm olunan cezayı nakdi depozito edilmedikçe veya muteber bir kefil gösterilmedikçe davanın yürütmesi durdurulamayacaktır.⁴⁸⁴ Aynı kanunun 45. maddesi, Kanuna aykırı olarak tütün kaçakçılığı yapmakta olanların tütünleri müsadere edilerek kilosu veya küsuratı için bir Osmanlı altını cezayı nakdi para cezası verilir. Kaçak tütün naklinde kullanılan araba, hayvan, deniz araçlarına el konulacak ve cezanın tahsili için bu araçlar satılacaktır eğer satımı yapılan araçlar cezayı nakdiyi karşılayamaz ise kaçakçının diğer menkul ve gayr-i menkullerine müracaat hakkına sahip olunacaktır.⁴⁸⁵ Kanunun 47. maddesi, tütün kıymaya, yaprak sigarası, sigara, enfiye, ağız tütünü, imalatına ait alet ve edevatları bilerek ellerinde bulunduranlar imalini ve satışını yapanlar, naklini sağlayanlar her alet için 15 liradan 25 liraya kadar cezayı nakdi tahsil edilecek ve yakalanan alet ve edevatlar zapt ve müsadere olunacaktır.⁴⁸⁶ Aynı maddenin devamında sigara imaline, mamul tütünlerin paket yapılmasına, paketlere marka, yazı yazılmasına ayrıca sigara kâğıdı ve kutularını imal edenlere 25 lira cezayı nakdi uygulanır ve eşyası zapt ve müsadere olunur.⁴⁸⁷ Kanunun 48. maddesi, İdareyi İnhisariyenin bandrolünün sahte olarak kullanılması ve inhisariyenin işaretini taklit ederek sigara kâğıdı ve kutusu imal edenler ile

⁴⁸¹ *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 707.

⁴⁸² BOA, DH.MKT. 1574/12, 8 /R/1306.

⁴⁸³ BOA, MV. 47/12, 01/M/1307.(H).

⁴⁸⁴ *Düstur*, Tertip II, C. VI, s. 452

⁴⁸⁵ *Düstur*, Tertip II, C. VI, s. 454

⁴⁸⁶ *Düstur*, Tertip II, C. VI, s. 455.

⁴⁸⁷ *Düstur*, Tertip II, C. VI, s. 455.

ikametgâhlarında veya idare ettikleri yerlerde, mahallerde saklayanlar ceza kanunnamesinin 150. maddesi göre, hapis cezasına çarptırılır ve bu eşyanın cümlesi zapt ve müsadere olunur.⁴⁸⁸ Kanununun 49. maddesinde ise, kaçakçılık cürümüyle mahkûm olan tütüncü dükkânı, kaçakçılık fiilinden dolayı tertip eden cezay-ı nakdiden başka elli adet Osmanlı altını cezay-ı nakdiye mahkûm olunur ve bey'iyeye tezkeresi hükümsüz kalır.⁴⁸⁹

Silah, barut, mermi, dinamit, güherçile ve barut cinsi her nevi yakıcı ve yanıcı madde kaçakçılara verilen cezalar ise, İthal yasak olan barutun yurt içine getirilmesi, devlet kurumu haricinde imalatının yapılması zapt ve müsadere edilmesine neden olmuştur. Kaçakçılık yapanlardan ise barutun resmi değerinin iki katı cezay-ı nakdi para cezası verilmiştir. İki kat cezayı nakdinin 3'te 1'i muhbire verilecektir fakat kaçakçı tarafından cezay-ı nakdinin ödenmemesi durumunda ihbarcıya barutun bedelinin yalnızca 4'te 1'i ihbariye adı altında verilir. Fırar nedeniyle cezay-ı nakdi ödenmez ise ele geçirilen kaçakçı eşyaları hükümet marifetiyle satılarak elde edilen değerinden cezay-ı nakdi ödendikten sonra geriye kalan olursa sahibine verilmek üzere hükümet tarafından muhafaza altına alınır. Satılan eşyaların değeri cezay-ı nakdiyi ödeyemez ise satılan değer her ne ise bu değer 4'te 1'i ile beraber yakalanan barutun bedelinin 4'te 1'i muhbire ihbariye adı altında verilir.⁴⁹⁰ Ruhsatsız barut imali ve belirlenen yer dışında satılan barut müsadere olunur ve resmi bedelinin 2 katı cezay-ı nakdi para cezası uygulanır.⁴⁹¹ Müsadere olunan her nevi harp ile barutun, eczayı nariyenin her kıyye-i cedidesi için 10 kuruş, taş barutun 7 kuruş ve ecnebi av barutunun 8 kuruş ve ecnebi taş barutunun 6 kuruş ve dinamit barutunun 23 kuruş ve pamuk barutunun 25 kuruş fiyat takdir olunarak bu liste üzerinden cezay-ı nakdiler alınarak müsadere olunacak barut ve her nevi eczayı nariyye, miri fiyatın 2 misli cezayı nakdi alınacaktır. Müsadere olunan barut ve her nevi eczayı nariyyenin kıymetinden %5 oranla muhbire ihbariye adı altında verilir.⁴⁹²

⁴⁸⁸ *Düstur*, Tertip II, C. VI, s. 455.

⁴⁸⁹ *Düstur*, Tertip II, C. VI, s. 456.

⁴⁹⁰ *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 456.

⁴⁹¹ *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 772.

⁴⁹² BOA, DH.MKT. 1543/108, 11/M/1306.(H).

Gümrüklerden eşya kaçırmaya vasıta olan kayıkçı, sandalcı ve mavnacılar hakkında gerekli kanunî cezaları havi nizamnameye göre, kaçırılan eşyadan 2 kat gümrük resmi kaçakçıdan alınır. Hangi devlet tebaasından olur ise olsun eşyayı kaçırmaya vasıta olan kayıkçı, sandalcı ve mavnacı eşyanın gümrük fiyatına göre %5 oranında cezayı nakdi alınır. Cezayı nakdiyi ödemeyen veyahut ödemeye gücü yetmeyenlerin kayık, sandal ve mavnaları 1 ay müddet ile gümrük te zapt edilir. Bu müddet zarfında dahi cezayı nakdilerini getirmezler ise zapt olunan vasıtalar müzayede yolu ile satılarak cezayı nakdi karşılanacaktır. Satılan vasıtaların cezayı nakdileri karşılandıktan sonra arta para kalır ise sahibine teslim edilir. Eşya kaçırmaya alet olan vasıtalar, cezayı nakdiyi ödedikten sonra yine böyle bir eşya kaçırmak fiilini işlerler ise ödeyecekleri cezayı nakdiden başka mesleklerinden ihraç olacaklardır.⁴⁹³ 1864 tarihli gümrüklerden eşya kaçırmaya vasıta olan kayıkçı, sandalcı, mavnacı, arabacı ve kiracılar hakkında olunacak muamele-i icra-i bi havi muahharan tanzim kılınan nizamname de de benzer kararlar alınmaktadır.⁴⁹⁴

Müskirat kaçakçılığına verilecek cezalar ise, 1866 tarihli nizamnamede, tezkeresiz veya tezkerede yazılı olan miktardan daha fazla olarak yakalanan alkollü içkilere resmi vergisinin iki katı cezayı nakdi para cezası kesilmesi ve bu cezanın bir katının muhbirlere ihbariye adı altında verilip, diğer katının hazineye kaydedilmesi gerekmektedir.⁴⁹⁵ 1879 tarihli nizamnamede ise, tezkeresiz veya tezkerede yazılı olan miktardan daha fazla olarak yakalanan alkollü içkilerden alınan cezayı nakdinin arttırılarak %30 olarak tahsil edileceği, tahsil edilen cezasının yarısının muhbirlere ihbariye adı altında verilecek ve diğer yarısı hazineye kaydedilecektir.⁴⁹⁶

Orman ve maden kaçakçılıklarına verilecek cezalar ise, resmi değerinin 2 katı vergi alınacaktır. Bunun 1 katı muhbire ihbariye adı altında verilecektir.⁴⁹⁷ Devlet, kaçak olarak sınırları dışına çıkarılmakta olan altın ve gümüşün yakalanması

⁴⁹³ BOA, A.)DVN. 153/26, 27/Za/1276.(H).

⁴⁹⁴ *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 608. Hangi devlet tebaasından olur ise olsun kendilerinden müsadere olunan eşyanın iki kat resmi gümrüğüne mukabil ceza-i nakdi alınacaktır. Cezayı nakdiyi derhal ödemeyenler, kaçakçılık vasıtası olarak kullandıkları kayık, sandal, mavna, araba ve hayvanları bir ay müddet ile gümrüklerde zapt edilecektir. Bu süre zarfında ödeme tekrardan yapılmaz ise, kaçak mal satılarak ceza-yı nakdi ve bekletilen hayvanların masrafları çıkarıldıktan sonra kalan para sahibine verilmek üzere muhafaza edilir.

⁴⁹⁵ Sağlam, Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891, s. 72.

⁴⁹⁶ Sağlam, Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891, s. 72.

⁴⁹⁷ BOA, TFR.I.MKM, 22/2108, 1/Ca/1325.(H).

durumunda zapt edilmesinden çok satın alınması veya aynı değere sahip başka bir maden ile değiştirilmesi uygulamasına başvuruydu.⁴⁹⁸

Sonuç olarak, Osmanlı Devletinin, kaçakçılara karşı cezai yaptırımları genel itibariyle ekonomik surette gözükmektedir. Bu durum, devletin kaçakçılık ile kaybettiği gelirini, para cezaları ile tekrardan tesis etmesi olarak görülebilir. Para cezaları dışında yaptırım olarak uygulanan müsadere ve hapis cezalarının, kaçakçıları bu faaliyetlerinden uzaklaştırdığını söylemek oldukça zordur çünkü her ne kadar bu yaptırımlar uygulansa da arşiv belgelerinde bu yaptırımların uygulandığını fakat bir sonuç alınmadığını tespit etmekteyiz. Osmanlı Devletinin çıkarmış olduğu nizamnamelerde de ısrarla kaçakçılık konusuna değinilmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

⁴⁹⁸ Necmettin Aygün, *XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s. 236.

SONUÇ

Osmanlı Devletinde kaçakçılığın hikâyesi emtiaların ilk vergilendirilmesine kadar götürülebilir. Kaçakçılık uzun bir dönemi kapsamakla birlikte değişen zaman ve şartlar dâhilinde kaçakçılık faaliyetleri de zamanına ayak uydurulup, etkinliği gelişerek devam etmiştir. Bu sayede devletleri, hükümetleri ekarte edebilecek pek çok sistem ve yöntem bulunmuştur. Teknolojinin henüz gelişme göstermediği dönemlerde kara ve deniz vasıtalarıyla cüzi miktarlarda kaçakçılığa iştirak edilmiştir. XIX. yüzyıl ile birlikte karada şose yollar ayrıca demir yollarının faaliyete geçmesi deniz taşımacılığında ise buharlı gemi taşımacılığının deniz nakliyesini daha güvenli ve daha yüksek tonajlarda gerçekleştirmesi nedeniyle klasik dönemde cüzi miktarlarda yapılan kaçakçılık artık büyük miktarlara yükselmiştir. Bu duruma bir de Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'i uluslararası ticarete açması, kapitülasyon sistemi ve yapılan ticaret anlaşmalarıyla ihracat yasaklamalarına yönelmesi kaçakçılığın artmasına neden olan başka bir etken olmuştur. Özellikle 1855 tarihinde Kırım Savaşı nedeniyle Samsun'da lojistik amaçlı konuşlandırılan müttefik İngiliz ve Fransız donanma gücü sayesinde yöreye ait ürünlerin uluslararası pazarlar tarafından tanınması ve sonraki yıllarda artış kaydettiği ve ticari trafiğinde öncülüğünü üstlendiği belirtilebilir. Kırım cephesindeki müttefik askerlere yapılan tahıl ve tütün benzeri lojistik malzemenin sevki ihtiyaç duyulan bu alanlarda ciddi bir üretim artışına zemin hazırlamıştır. Avrupa devletleri tarafından tanınan kaliteli ve içimi güzel Türk tütünlerinin piyasada alıcı oranı artış göstermiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin borçlarının Duyun-ı Umumiye'ye terki ve bu kurumun Osmanlı borçlarına karşılık olarak almış olduğu gelir kalemlerinden birisi olan tütünün Reji İdaresine intikalinden sonra Karadeniz yöresindeki tütün üretimi üzerinde uyguladığı sıkı tasarruf nedeniyle ticari anlamda piyasaya yabancı ve yerli tüccarların daha yüksek fiyatlarla müdahale ettiği ve özellikle tütün kaçakçılığını körükledikleri tespit edilmiştir. Reji uygulaması ile tütünün alım işi kanunen hükme bağlandığında önceleri serbest ticaret yapabilen üreticinin bağımsız ürününü değerlendirme hakkı gasp edilmiş ve başlangıçta legal olan bu ticaret illegal olarak tanımlanmaya başlamıştır. Devlet-Uluslararası komisyon ve üretici-tüccar arasındaki gerginliklerin başlamasıyla birlikte tütüne dair kaçakçılığın tanımlanmaya başlaması özellikle Samsun sigara fabrikasının açılmasından sonra yoğunlaşmıştır. Mahalli elitlerin ve

tüccarların öncülük ettiği tütün kaçakçılığı yabancı sermaye tarafından desteklenmiş ve yine bizzat yabancılara devredilen tütün işletimi hakkı yine bazı Avrupalı ya da Karadeniz'e komşu ülkeler tarafından ihlal edilmiştir. Reji İdaresinin halka karşı almış olduğu tavır kaçakçılığın artmasında etkin rol oynamıştır. Tütün kaçakçıları ve Reji kolcuları arasında çıkan çatışmalarda binlerce insan ölmüştür. Bu açıdan Trabzon Vilayeti dâhilinde, en çok tartışılan kaçakçılık türü tütün kaçakçılığı olmuştur. Ancak vilayet dâhilinde kaçakçılığı yapılan başka emtialarda mevcuttu. Bunlar köle, tuz, maden cevheri, silah ve türevleri gibi emtialardı.

Kaçakçılık türleri arasında toplumsal olaylara en çok sebebiyet vereni şüphesiz silah kaçakçılığı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ayrılıkçı faaliyetlerden olan Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arnavut ve Arap isyanları yabancı devletlerin destek ve stratejilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmışsa da planlarının asıl noktası olan silah sevkiyatını kaçakçılar vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca isyana teşvik edilen halkın bilinçlenmesi için hazırlanan gazete, dergi gibi propaganda araçlarının el altından istenilen şahıslara ulaştırılması için kaçakçılar kullanılmıştır.

Kaçakçılık bölgeleri ve güzergâhları; atıl kullanılan iskeleler, güvenliğin az olduğu ve eşkıyalığın hâkim olduğu yollar, gümrük uygulamalarının zayıf olduğu ve bu gümrüklerde muktedir memurların bulunmadığı bölge ve güzergâhlarda, sarp, dik ve engebeli yamaçlar üzerinden yapılmaktaydı. Trabzon-Erzurum-Tebriz hattı ile Samsun-Sivas-Kars hattından devlet sınırları dışarısına çıkarılan kaçak emtialar Rusya üzerinden Gürcistan yoluyla ve İran üzerinden Van yoluyla Osmanlı sınırları içerisine girmektedir. Trabzon Vilayetinden çıkan kaçakçılar yurt içerisinden Sivas-Adana-Kayseri-Aksaray-Niğde hattı boyunca bir yol takip etmişlerdir.

Kaçakçılık ile bağlantılı suçlardan olan katl, yaralama, tecavüz, adam kaçırma ve gasp gibi suçların hangi ortam ve şartlarda kaçakçılar ile birlikte anıldığı tespit edilerek kaçakçı ve eşkıya kavramları değerlendirilip karşılaştırılmıştır. Kaçakçılara verilen cezalar kanun ve nizamnamelere dayanılarak tespit edilmiş Osmanlı kanunlarında suçlara ithaf edilen cürüm, kabahat ve cinayet ayrımı yapılarak hangi tür kaçakçılığın hangi suç türüne iştirak ettiği belirlenmiştir.

Kaçakçılığın ekonomik boyutlarıyla ilgili olarak Osmanlı makamlarınca ele geçirilen kaçakçılık mallarına dair net bir değerlendirmenin kaydı yapılmadığından oluşan zararın maddi boyutlarını tanımlamak zordur. Bazı resmi kayıtlarda kaçakçılığı yapılan emtiaya dair maddi veriler olmasına rağmen bu verilerin sadece suçla mücadelede ele geçirilenlerle sınırlı kaldığı, açığa çıkarılmayan ya da yakalanamayan kaçakçıların devleti ne oranda mali zarara uğrattığının tespiti bir hayli güçtür. Bu nedenle ele geçirilen ve kaydı tutulan kaçak emtialar üzerinden maddi bir bilanço oluşturulmuştur.

Sonuç olarak kaçakçılık olgusu devlet ile her daim bir ilişki içerisinde olmuştur. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin borçlarından dolayı yabancı komisyonlar ile sürekli temas halinde olması ve bu komisyonların kaçakçıların yakalanması için hükümete sürekli baskı ve şikâyette bulunmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kendini koruma yöntemlerinden biri olan temel ihtiyaç maddelerin sınırları dışına çıkışını yasaklaması durumu kaçakçıların faaliyetlerini arttırdığı zamanlar olmuştur çünkü ihtiyaç duyulan bu maddelerin elde edilmeleri devlet tarafından bir takım yaptırımlara neden oluyordu. Bu yaptırımları dikkate almayan yasadışı bir grup olan kaçakçılar devlet ile karşı karşıya kalmayı göze almışlardır.

KAYNAKÇALAR

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁴⁹⁹

Sadâret Âmedî Kalemî Belgeleri (A.}AMD.)

Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d.)

Sadâret Divan- ı Hümâyûn Kalemî Mukâvelenâmeler (A.}DVN.MKL.)

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri (AE.SSLM)

Sadâret Mektubî Kalemî Belgeleri (A.}MKT.)

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası (Kalemî) Belgeler (A.}MKT.MHM.)

Sadâret Mektubî Kalemî Meclis- i Vâlâ Belgeleri (A.}MKT.MVL)

Sadâret Mektubî Kalemî Nezâret ve Devâir Belgeleri (A.}MKT.NZD)

Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Belgeleri (A.}MKT.UM)

Sadâret Eyâlât- I Mümtâze Kalemî Belgeleri (A.}MTZ.)

Bâbîâlî Evrak Odası Defterleri (BEO)

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri Darbhâne (C.DRB)

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri Maliye (C.ML)

Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH.EUM)

Dahiliye Nezâreti Asayiş Kalemî Belgeleri (DH.EUM. AYŞ)

Dahiliye Nezâreti Emniyet Kalemî Belgeleri (DH.EUM.EMN.)

Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH.HMŞ)

Dahiliye Nezâreti İdarî Kısım Belgeleri (DH. İD)

Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (DH.KMS.)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT.)

⁴⁹⁹Belge numaraları ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

Dahiliye Nezâreti Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MP..HPS)

Mebânî- i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri (DH. MB. HPS. M)

Şifre Kalemî Belgeleri (DH.ŞFR.)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT.M)

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (DH. TMİK. M.)

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İştîşare Odası Belgeleri (HR.HMŞ.İŞO)

Hariciye Nezareti İdare Kalemî Belgeleri (HR.İD.)

Hariciye Nezareti Sefaretler (HR.SFR.)

Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR. SYS.)

Hariciye Nezareti Tahrirât- ı Hariciye Belgeleri (HR.TH)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri (HR.TO.)

İrâde Dahiliye (İ..DH)

İbnülemin Dahiliye (İE.DH)

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ..MMS)

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MM.)

İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS.)

İrâde Rüsûmat (İ.RSM)

İrâde Sıhhiye (İ.SH.)

İrâde Şûrâ-yı Devlet(İ.ŞD.)

Sadâret Mektubî Kalemî Nezâret ve Devâir Belgeleri (A.)(MKT.NZD.)

Meclis- i Vükelâ Mazbataları (MV.)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (ŞD)

Makamât Evrakı (TFR.I.MKM)

Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y..A...HUS)

Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y..A...RES)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Yıldız Esas Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP)

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV)

Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV ZB.)

Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı (Y.PRK.ASK)

Mâbeyn Başkitâbeti (Y..PRK.BŞK)

Dahiliye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK. DH)

Maliye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.ML)

Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y..PRK.UM..)

Tahrirât- ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

Zabtiye Nezâreti Maruzâtı (Y..PRK.ZB)

Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y.A.RES.)

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV.)

Zabtiye Nezâreti (ZB.)

Salnameler

Rüsumat Salnamesi

Rüsumat Salnamesi, Ahmet İhsan ve Şükerâsı Maatbacılık Osmanlı Şirketi, Dersâdet 1332.

Trabzon Vilayet Salnamesi

Devlet Salnamesi

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Darü't-Tıbaatü'l-Amire, İstanbul 1280.

Şark Ticaret Yıllıkları

Annuaire Oriental, 1902.

Düsturlar

Düstur, Tertip I, C. II, 28 Zilhicce 1278, Matbaa-i Amire 1289.

Düstur, Tertip I, C. I, 7 Ramazan 1274, Matbaa-i Amire 1289.

Düstur, Tertip I, C. III, 21/Za/1292, Matbaa-i Amire 1289.

Düstur, Zeyl 4, 20 Receb 1300, Matbaa-i Amire 1289.

Gazeteler

Trabzon Gazetesi, 12 Ca 1324, no: 1724

Yazarı Kurum Veya Kuruluş Olan Kitaplar

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2000.

Samsun Ticaret Rehberi, Şems Matbaası, Samsun 1339.

Kitaplar

Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaid*, Maliye Bakanlığı, Ankara 1999.

Abdülvahap Hayri, Melek Öksüz (haz.) *İktisadî Trabzon*, Trabzon, Serander Yayınevi, Trabzon 2008.

Ahmet Er-Rûmî El-Akhisârî, Mohammad Akram Nadwi (der.), *Tütün İçmek Haram Mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

Aynural, Salih, *İstanbul Değirmenleri Ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

- Dığıroğlu, Filiz, *Memalik-i Osmaniye Duhanları ve Müşterekü'lMenfaa Reji şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007.
- Faroğlı, Surayya, *Osmanlı 'da Kentler ve Kentliler*, Neyyir Kalaycıoğlu (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Özdemir, Biltekin, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara 2010.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Cuinet; *La Turquied'Asie*, I, Tome Premier, Paris 1892
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Abdülkadir Özcan (haz.), *Zübde-i Vekaiyat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1997.
- Doğruel, Fatma ve Doğruel, Suut, *Osmanlıdan Günümüze Tütün*, Tekel/Tütün Vakfı, İstanbul 2000.
- Eldem, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.
- E.Keskin Nuray ve Yaman, Melda, *Türkiye'de Tütün: Reji'den Tekel'e Tekel'den Bugüne*, Notabene Yayınları, Ankara 2013.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Güran, Tefvik, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997.
- _____, *İktisat Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2012.
- Hâfız Hüseyin Ayyansarâyî, Fahri Ç. Derin vd. (der.), *Mecmuâ-i Tevârih*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.
- İbrahim, Peçevi, Bekir S. Baykal (der.), *Peçevi Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, 11 Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Karamursal, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

- Kâtip Çelebi, Orhan Şaik Gökyay (der.), *Mizanü'l-hak fi ihtiyari'l-hakk*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1972.
- Kırkbıyık, Emin, *Mazide Kalan Reji*, Samsun Eğitim Derneği Yayınları, Samsun 2013.
- Morawitz, Charles, Maliye Tetkik Kurulu (der.), *Türkiye Maliyesi*, Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1979.
- Mübahat, Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- Muâhedât Mecmûası*, Türk Tarih Kurumu, 5 Cilt, Ankara 2008.
- Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Zuhuri Danışman (çev.), V, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul 1967.
- Nazır, Bayram (der.), *Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti*, Ekonomi ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2010.
- Varcan, Nezih (der), *Osmanlı Maliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara 2000.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, 3 Cilt, İstanbul 1983.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara 1984.
- _____, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme(1820-1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994,
- _____, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, Muammer Sencer (der.), İleri Yayınları, İstanbul 2005.
- RamberLui, *Gizli Notlar*, Niyazi Ahmet Banoğlu(haz.),Tercüman, İstanbul 1974.
- Sağlam, Mehmet Hakan, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umumiye 1879-1891*, 4 Cilt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881 Rûsum-ı Sitte'den Düyûn-ı Umumiyye'ye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

Şaşmaz, Musa, *İngiliz Belgelerine Göre Trabzon Vilayeti Ticari Raporları 1830-1914*, Türk Tarih Kurumu, 3 Cilt, Ankara 2014.

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomi Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2012.

Üner, Turgay, *Doğu Akdeniz Liman Kentleri (1800-1914)*, Çağlar Keyder vd. (der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Tezel, Y. Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1986.

Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Münir Aktepe (haz.), Edebiyat Fakültesi Matbaası, 15 Cilt, İstanbul: 1984.

Velay, A. Du, Maliye Tetkik Kurulu (der.) *Türkiye Maliye Tarihi*, Damga Matbaası, İstanbul 1978.

Quataert, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, Sabri Tekay (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Makaleler

Editörlü Yayınlar

Beşirli, Mehmet, “İstanbul’a Yapılan Bakır Sevkiyatında Tokat- Samsun Yolunun Ticari Bakımdan Analizi ve Taşımacılık (XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl başları)” *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, I, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, ss. 71-79.

Demirel, Fatmagül, “Osmanlı Devleti’nde Tuz Gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye’ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı”, *Tuz Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali, Mesut Şen (der.), Kitabevi, İstanbul 2004. ss.299-305.

Erdoğan, Anıl, “Düyun-u Umumiye’nin Kurulmasının Siyasi Yönü ve Reji İdaresiyle İlişkisi”, *Mucizeden Belaya Yolculuk Tütün*, H. Vakıf Mercimek ve İ. Eren

Akçiçek (ed.), *Tarihçi Kitabevi*, İstanbul 2014. ss.193-214.

Erim, Neşe, “18. Yüzyılda Erzurum Tuzlaları”, *Tuz Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali,

Mesut Şen (ed.), *Kitabevi*, İstanbul 2004, ss. 241-247.

- _____, “Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı 1600-1900”, *Tütün Kitabı*, Emine Gürsoy Naskali (ed.), Kitabevi, İstanbul 2007, ss. 34-44.
- Güler, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Sinop-Samsun İlişkilerine Ait Bazı Gözlemler”, *Samsun Araştırmaları*, I, Cevdet Yılmaz (der.), Samsun 2013, ss. 101-117.
- Keyder, Çağlar ve Özveren, Y. Eyüp vd. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri: Bazı Kurumsal ve Tarihsel Perspektifler”, Çağlar Keyder ve Y. Eyüp Özveren vd.(der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, ss. 121-155.
- Köse, Osman, “Canikte Asayiş”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Cevdet Yılmaz (der.), Erol Ofset, II, Samsun 2007, ss.159-177.
- _____, “Canik’in Osmanlılara Geçışı ve Canik’te İktisadî Hayat”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Cevdet Yılmaz (der.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, s. 90, Samsun 2013, ss. 77-119
- Kent, Schull, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Noemi Levy, Alexandre Toumarkine (ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007,ss. 212-238.
- Köse, Metin Ziya, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Samsun Limanı’nda İthalat ve İhracat”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Osman Köse (der.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, I, Samsun 2013, ss. 103-116.
- Mc Gowan, Bruce, “Âyanlar Çağı 1699-1812”, Ayşe Berktaş(çev.), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Halil İncelik ve Donald Quataert (der.), II, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, ss. 761-884.
- Öztop, Fatih ve Karasu, Demet, “Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Hırsızlık” Suçları Ve Failleri (R.1329 / 1913-1914)”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V, 2017, ss.114-131.
- Öztürk, Temel, “Savaş Zamanı Karadeniz’deki Ticari Gemiler (1700-1774)”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Osman Köse (der.), II, *Canik Belediyesi Kültür Yayınları*, Samsun 2013, ss. 871-880.
- Özcan, Selim, “XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri”, *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Osman Köse (der.), İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, ss.109-120.
- Ünal, M. Ali, “17. Yüzyılda Karadeniz’de Kazak Saldırıları ve Karadeniz Ticareti”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Osman Köse (der.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, II, Samsun, 2013, ss. 853-856.

Üner, Turgay, “Trabzon”, Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914), Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren vd.(der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.55.

Schmidt, Peer, “Yeni Çağ Avrupası’nda Tütün Ticareti ve Tütün Tüketimi”, Aysel Uzuntaş (çev.), Emine Gürsoy Naskali (der.), *Tütün Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2007, , ss. 485-517.

Yağcı, Z. Güneş, “Karadeniz Köle Ticareti”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Osman Köse (der.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, II, Samsun 2013, ss.999-1024.

Yılmaz, Özgür, “20.Yüzyılın Başlarında Samsun Limanı: Fransız Konsolosu H de Cortanze’nin Raporlarına Göre” *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, Osman Köse (ed.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, I, Samsun 2013, s.181-195.

Sürelî Yayınlar

Atar, Zafer, "20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, ss. 87-102.

Aygün, Necmettin, “XIX Yüzyılın Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Yapı”, *Karadeniz Araştırmaları*, 5/17, 2008, ss.75-111.

Bilgenoğlu, Ali, “Amerikan İç Savaşı ve Mısır: Pamuk Örneğinde Mısır Modernleşmesi ve Amerikan İç Savaşı’nın Sürece Olan Katkısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11, 2010, ss. 147-161.

Bilici, Faruk, “XIX Yüzyılın başında Trabzon’daki Fransız konsolosluğu: Paris’in Asya Kapısı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 3, Trabzon 2007, ss. 35-47.

Bostan, İdris, “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, *Belleten*, LXI/225, 1995, ss. 353-394.

Boyacıoğlu, Didem, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Fabrika Yapılarının İnşasına Dair Yapılan Düzenlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38, 2015, ss. 471-486.

Dinç, Güven ve Çelik, Cemil, “Kıbrıs’ta Kölelik(1800-1878)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/23, 2012, ss.186-195.

Erlor, M. Yavuz ve Edinsel, Kerim; “Samsun’da Tütün Üretimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/18, 2011, ss. 230-247.

- Erler M. Yavuz, ve Ünlü, Mucize, “Refuges in thebasin of the Canik Mines: Greek Orthodox from Mining to Agriculture (1790-1884)”, *Black Sea History*, V, 2015, ss. 185-220.
- Erler, M. Yavuz, “Trabzon Vilayeti’nde Kanun Kaçakları (1856-1869)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19/30, 1997, ss. 69-98.
- _____, “Hüdâvendigar’da Sel Baskınının Sosyo-Ekonomik Tesîrleri (1911)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XVIII, 1998, Ss. 144-159.
- _____, “İstanbul’da Deniz Ulaşımı (1870-1875)”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, 2001, ss.69-80.
- _____, “XIX. Yüzyıl Boyunca Osmanlı Karadenizinde Ekonomi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, 2009, ss. 119-127.
- Erkek, M. Salih, “Eski Yakındoğu’dan Osmanlı’ya Kaçak Köleliğin Tarih Yazımı ve Üsküdar’da Kaçak Köleler (1523-1529)”, *TurkishStudies*, 12/19, 2017, ss.61-90.
- Gölbaş, Alper ve Başıbüyük, Zeynel, “Anadolu Kültür Oluşumunda Tuzun Rolü”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1/1, 2012, ss.45-54.
- Güçer, Lütfi, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII./1-4, 1952, ss. 79-98.
- _____, “XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 1963, ss.97-143.
- Halaçoğlu, Ahmet, “İngiliz Konsolosu Longworth’a Göre Trabzon Vilayeti (1892-1898),” *Belleten*, C. LXVII/250, ss. 881-909.
- Kanbolat, Hasan ve Taymaz, Erol, “Kafkas-Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti”, *Tarih Toplum*, 14/79, 1990, ss.35-44.
- Kasım, Ekin, “1862 Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/7, 2016, ss.1-30.
- Keskinkılıç, Erdoğan, “Bir Osmanlı Özelleştirme Modeli Reji Ve Tütün İdaresi”, *Liberal Düşünce*, no. 14, 1999, ss. 151-154.
- Kuruca, Nazım, “Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Süreç: İsitkrazlar ve Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/4, 2011, ss.79- 90.

- Mutluçağ, Hayri, “Duyun-ı Umumiye ve Reji Soygunu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.2, 1967, ss. 33-39.
- Narin, Resül, “Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6/21, 2009, ss.49-59.
- Önsoy, Rıfat, “Osmanlı İmparatorluğunun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi)”, *Belleten*, XLVII, ss. 195-235.
- Ösen, Serdar, “Osmanlı Devleti’nde Tütün Kaçakçılarıyla Mücadele: Niğde Örneği”, *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, S.38, 2015, s. 49-68.
- Özkan, S. Hilmi, “Arms Smuggling Across Ottoman Borders in the Second Half of the 19th Century”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18/3, 2016, ss.297-312.
- Parlatır, İsmail, “Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 31/1, 1987, ss. 417-420.
- Satış, İhsan, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti”, *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, ss.295-311.
- Suraiya, Faroqhi, , “İstanbul’un İaşesi ve Tekirdağ-Rodscuk Limanı”, *Odtü Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 1981, ss. 139-154.
- Uygun, Süleyman, “Paquet Vapur Nakliyat Kumpanyası (Compagnie De Navigation Paquet) Ve Osmanlı Ermenileri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.56, 2016, ss. 1339-1363.
- Yılmaz, Özgür, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, 2009, s. 359-382.
- _____, “19. Yüzyılda Trabzon’da Fransız Ticareti ve Yatırımları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8/15, 2013, s.39-76.

Ansiklopedi Maddeleri

- Aydın, Veli, “Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması”, *Türkler*, Türkiye Yayınları, XIV, Ankara 2002, ss. 605-622.
- Boztemur, Recep, “XIX. Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s.383-388.

- Engin, Nihat, “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, XXVI, Ankara 2002, ss.237-248.
- Gölen, Zafer, “Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Baruthâne-i Âmire”, *Türkler*, Türkiye Yayınları, X, Ankara 2002, ss.248-265.
- Gürel, Seyfettin, “Osmanlı Dış Borçları” *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, ss. 389-399.
- İlgürel, Mücteba, “Osmanlılar’da Eşkîyalık Hareketleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul 1995, ss. 466-469.
- İpşirli, Mehmet ve Uzun, Mustafa, “Bahaî Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, IV, İstanbul 1991, s.463-464.
- Kazgan, Haydar, “Düyûn-u Umumiye”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 691-716.
- Keskinkılıç, Erdoğan, “Duyûn-ı Umûmiye İdaresi”, *Türkler*, Türkiye Yayınları, XIV, Ankara 2002, ss. 371-380.
- Kurdakul, Necdet, “Ticaret Antlaşmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, III, İstanbul 1985, ss.666-667.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Ahidnâmeler ve Ticaret Muâhedeleri” *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, ss. 329-341.
- M. Ivanov, Sergie, “Osmanlı-Rus Ticareti (1853-1917)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, XIV, Ankara 2002, ss. 264-267.
- Önsoy, Rıfat, “Muharrem Kararnâmesi ve Düyun-u umumiye İdaresi”, *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, ss. 400-414.
- Özdemir, Bülent, “1838 Ticaret Anlaşması” *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, ss. 351-361
- Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı Malî Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, ss. 125-135.
- Yılmaz, Faruk, “Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları”, *Osmanlı*, Türkiye Yayınları, III, Ankara 1999, s.418-430.
- Yılmaz, Fehmi, “Tütün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, XLII, Ankara 2012, ss. 1-4.

Yayınlanmamış Bilimsel Tezler

- Akpınar, Mehmet, *Reji İdaresi (1908-1925)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Aslan, Firdevs, *Trabzon Valisi Kadri Paşa Döneminde Trabzon (1892–1903)* (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Trabzon 2014.
- Aygün, Necmettin, *XVIII. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.
- Damlıbağ, Fatih, *Osmanlı Devleti'nde İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860–1870)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2007.
- Dığıroğlu, Filiz, *Reji'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki Uygulamaları (1884-1914)*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.
- _____, *XIX. Yüzyıl Karadeniz'inde Yeni Bir Ticari Merkez: Samsun*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Gökdemir, Oktay, *Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994.
- İnce, Rüveyda Sağlam, *Kur'an-ı Kerim'de Kölelik Konusu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- İnce, Yunus, *Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlı Baruthanesi (1794-1878)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- Öztürk, Sevcen, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014.
- Uzun, Musa, *1924/110 No'lu Trabzon Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2007.
- Uzun, Cemil, *1931 Numaralı Trabzon Şer'iyye Sicili'nin Özet Transkripsiyonu Ve Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2018.

Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005. S. 119.

Sainkaplan, Ferhat, *1793/39 Numaralı Samsun Şeriye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili (1906-1916)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015.

Selçik, Gökhan, *Trabzon Gazetesi'ne Göre Trabzon Vilayeti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2002.

Şahin, Bilgehan, *1778/24 No'lu Samsun Şer'iyye Sicilinin (1-50 Vrk Arası) Transkripsiyon Ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015.

Yıldız, Gültekin, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002.

Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî, Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.

Kongre Ve Sempozyum Bildirileri

Arıkan, Ahmet Saim “Türk Deri İşlemeciliği Bağlamında Türk Cild Sanatı”, *Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi*, C.I, 2008, ss. 121-136.

Ata, Feridun, “Osmanlı Döneminde Bozkır Hapishanesi”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, ss. 393-398.

Aygün, Necmettin, “Trabzon Gümrüğü (1750-1800)”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon 1999, ss. 311-325.

Genç, Mehmet, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 1986, ss. 145-169.

Güler, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1999, ss. 327-349.

Bozkurt, Gülnihâl, “Osmanlı Devletinde Köle Ticaretinin Önlemesi İçin Yapılan Çalışmalar”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, IV, 1990, ss.1499-1531.

Ünal, M. Ali, “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz-Basra Körfezi Ticareti”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Eser Matbaası, Samsun 1988, ss. 471-475.

Yaşayanlar, İsmail, “İnhisara Gayriresmi Tepki: Kerpe ve Kefken Sahillerinde Tuz Kaçakçılığı”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, Kocaeli 2016, ss.759-765.

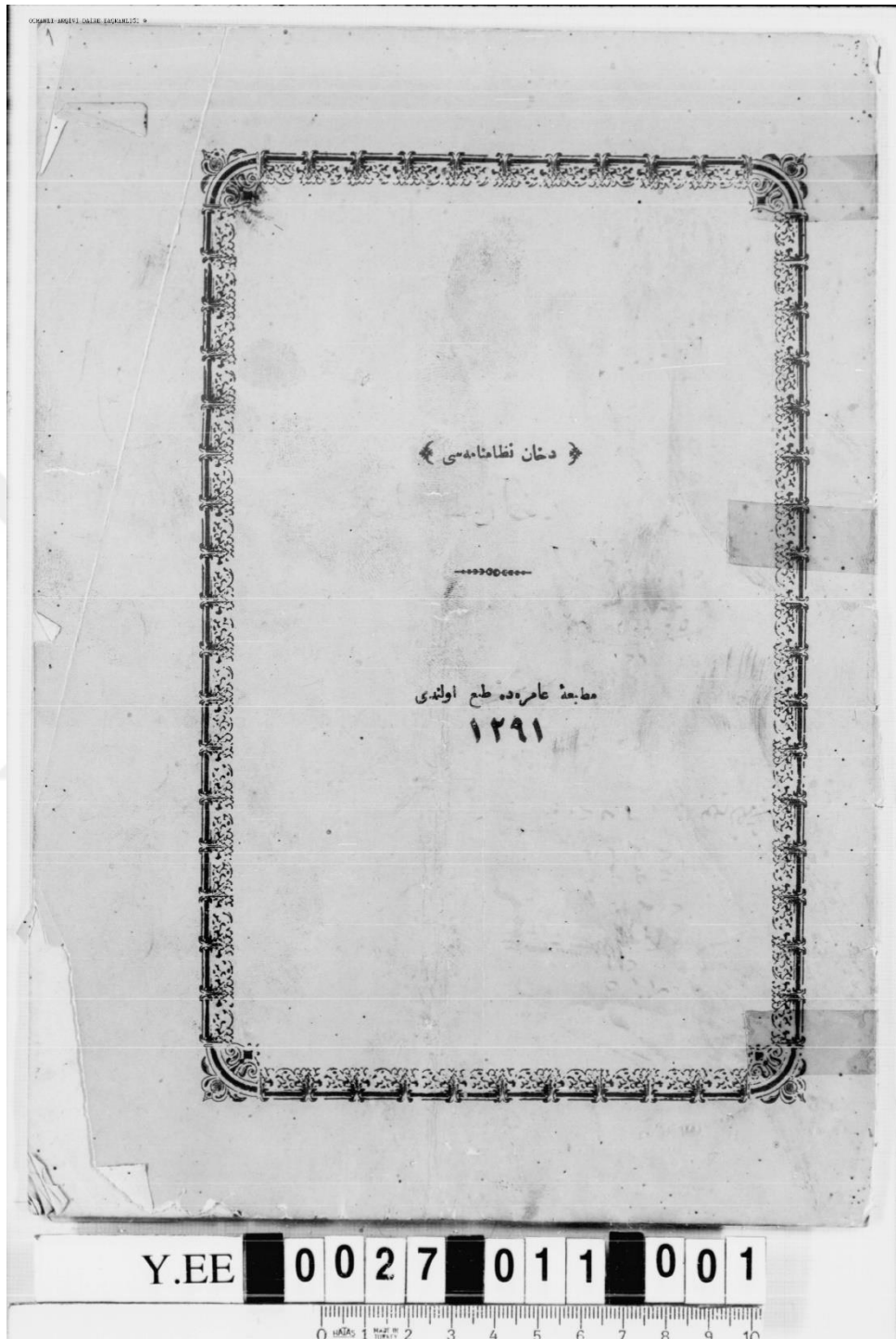
Elektronik Kaynaklar

Baki Sarısakal, “Samsun Tütün Pazarı”,
<http://www.bakisarissakal.com/samsuntutunpazari>. (12.11.2017).

Erlor, M. Yavuz “River Network”, *Samsun, Port Cities and Port Town, Black-Sea Research (TALES)*, *European, Union Project*,<https://cities.blacksea.gr/en/samsun/4-2-3/> (06.03.2019).

طشتره لژده بولنان كركاز قشاموك	
بروسه كرك رسومات ناظري حتى پاشا	
صامسون كرك رسومات ناظري رفعتا فندی	
ازمير كرك رسومات ناظري شوكت بك	
بيروت كرك رسومات ناظري ابراهيم بك	
حلب كرك رسومات ناظري طاهرا فندی	
قبرس كرك رسومات ناظري اسمعيل فندی	
ارض ورو كرك رسومات ناظري عبده افندی	
يانيه كرك رسومات ناظري امينا فندی	
طرابلس غرب كرك رسومات ناظري اشرف بك	
قونيه كرك رسومات ناظري حسني بك	
ادرنه كرك رسومات ناظري احمد بك	
اشقودره كرك رسومات ناظري رفعتا فندی	
جده كرك رسومات ناظري عارف افندی	
سلانيك كرك رسومات ناظري صادق افندی	
بوستنه كرك رسومات ناظري علي رضا بك	
بغداد كرك اميني آصف افندی	
كريد كرك رسومات ناظري محمود افندی	
طونه سواحلي كرك رسومات ناظري صبري افندی	

2. Ek

باس وديتلك داره قضاة تابع شريفه و شاطبة قريه ندر اهاليه طرفه التوظف اور ايده اسوه مجموعته
نورد لري ميه بوضه در

نوردك

- ۲۸۸۴۶
- ۹۹۴۵۶
- ۴۶۷۱۴
- ۴۵۱۵۶
- ۵۸۴۷۱
- ۶۴۴۹۶
- ۵۸۵۶۷
- ۰۷۵۴.
- ۵۶۹۷۹
- ۴۶-۶۵
- ۴۷۱۵۴
- ۵۹۶۷۴
- ۴۶۴۷۶
- ۴۵۶۵۸
- ۴۵۸۶۹
- ۴۶۷۴۴
- ۴۹۱۷۷
- ۱۱۰۹۴
- ۸۰۷۹۵
- ۶۵۹۵۶
- ۴۹۴۹۴
- ۴۶۴۴۱
- ۴۱۱۶۱

نوردك

- ۸۸۶۴۹
- ۴۵۶۶۵
- ۴۷۸۸۴
- ۱۴۶۹۰
- ۶۴۱۸۴
- ۶۶۱۰۰
- ۵۵۴۵۶
- ۵۶۸۹۴
- ۶۷۸۹۶
- ۶۷۴۷۰
- ۴۰۸۸.
- ۴۷۴۰.
- ۱۵۴۷۷
- ۴۵۰۴۶
- ۰۸۹۸۴

نوردك

- ۶۶۱۵۷
- ۶۰۷۵۶
- ۵۷۴۰۴
- ۴۴۴۴۹
- ۷۹۶۷۱
- ۷۶۵۴۴
- ۵۵۴۴۴
- ۹۴۷۵
- ۶۴۴۸۷
- ۴۸۴۵۴
- ۸۱۷۹۸
- ۸۰۴۱۶
- ۴۵۴۰۴
- ۶۸۸۸۴
- ۷۰۱۷۸

باس وديتلك داره قضاة تابع شريفه و شاطبة قريه ندر اهاليه طرفه التوظف اور ايده اسوه مجموعته
نورد لري ميه بوضه در

Y.EE.KP

37/3681

2

بیاضه طیاره قیسمه اردو
عدد
۴

بلاک ماده قضا
عدد
۱

اورده وضعه غرضای
عدد
۵۴

طوبور دویور قضا
عدد
۱۰۰

طوبور ماده قضا
عدد
۴۶

انعام قیسمه ماده قضا
عدد
۱

یاغ	عدد	
افزیه ساری غا	۱۵	
" " اورده	۱۵	
" " اورده	۲۴	
یاغ	۵۴	

توی غرضای
عدد
۴۴

طوبور غرضای
عدد
۱۴۶۷

یاغ	عدد	
دریده محول قضا	۳	
لامه قیسمه محول قضا	۷	
دریده محول ردویور قضا	۴	
یاغ	۱۷	

Y.EE.KP

37/3681

4

ÖZGEÇMİŞ

Kubilay Hamzaoğlu 14.07.1989 tarihinde Çorlu'da doğdu. Kıbrıs Lefkoşa Değirmenlik Lisesi'nde başladığı lise eğitimini Kastamonu Abdurrahman Paşa Anadolu Lisesi'nde tamamladıktan sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Lisans Programı'ndan 2013 yılında mezun oldu. 2013 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü'nde Pedagojik Formasyon Eğitimi tamamladı. 2015 yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Tezli Yüksek Lisans programına başladı. Lisans mezuniyetinden sonra çeşitli özel kurumlarda tarih öğretmeni olarak görev yapan Hamzaoğlu, 2017 senesinde Emniyet Genel Müdürlüğü'nde Polis Memuru olarak görev yapmaya başlamıştır.

Kongreler

“Türk - Yunan Devletlerinde Mübadillerin Sosyo - Ekonomik Konumlarının Etkileri”, *IX. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi, (IX. International Balkan Congress)*, Samsun, 5-6 Aralık 2015.

İletişim Bilgileri

E mail : historytarih89@gmail.com